

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SÂLİM B. ZEKVÂN

İslam Klasikleri 1

ʔS-SÎRE

Bir Hâricî/İbâdî Klasığı

ANKARA OKULU

SÂLİM B. ZEKVÂN

Hâricîler ve özellikle İbâdîler ile ilgili bilgi veren ilk müelliflerden biri olan Sâlim b. Zekvân, erken dönemde yaşayan Müslüman müellifler içinde önemli ve ayrı bir yere sahiptir. Elimizde yeterli bilgi olmadığından Sâlim b. Zekvân'ın hayat hikâyesi, ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Ancak, onun eseri olan *es-Sîre*'nin iyi bir incelenmesinden hareketle hicrî I/miladî VII. yüzyılda yaşadığı ve aynı yüzyılın sonlarına doğru öldüğü tahmin edilmektedir. İbâdî tabakât müelliflerinden Dercî'nî (670/1271) ile Şemmâhî'nin (928/1522) onunla ilgili verdiği kısıtlı bilgiler de, aynı kanaati desteklemektedir. Yaşadığı dönemin önde gelen İbâdîlerinden biri olduğu anlaşılan Sâlim b. Zekvân, İbâdîliğin özellikle Basra'daki oluşum sürecinde önemli bir şahsiyet olarak dikkat çekmiştir. Eseri olan *es-Sîre*, erken dönem İslam ve mezhepler tarihiyle ilgili önemli ve otantik bir eserdir. Eser, her şeyden önce erken dönem İslam tarihinde ortaya çıkan olay ve gelişmeleri, özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerini siyasal ve toplumsal hadiseler ekseninde, farklı ve özgün bir bakış açısıyla ele alıp değerlendirmektedir. Yine ilk Hâricîler ve özellikle Hâricîlerin Ezârika, Necedât ve İbâdîlik gibi fırkalarıyla ilgili bize bilgi veren erken döneme ait ilk kaynak olması, eserin önemini artırmaktadır.

Prof. Dr. Harun YILDIZ

1973'te Samsun'da doğdu. 1989'da Samsun 50. Yıl Lisesini; 1994'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1997'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 1998'de *İlk Dönem Haricîlerinin Doğuşunu Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler* adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2003 yılında *Amasya Yöresi Alevîleri Tarihi*, *İnançları, Örf ve Âdetleri* adlı teziyle doktor unvanını aldı. 2008'de doçent; 2015'te profesör oldu. Hâlen aynı fakültede öğretim üyesi olan yazar, İngilizce ve Arapça bilmektedir. Yazarın *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara Okulu Yay., Ankara 2014), *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî-Tarihsel Bir Yaklaşım* (Horasan Yayınları, İstanbul 2013), *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi* (Araştırma Yayınları, Ankara 2010) ile *Din, Siyaset ve İdeoloji-Haricilik Düşüncesinin Doğuşu* (Sidre Yayınları, Samsun 1999) isimli kitaplarının yanı sıra çeşitli dergi ve yayın organlarında yayımlanmış pek çok makale ve çevirisi bulunmaktadır.

Ankara Okulu Yayınları: 206

İslam Klasikleri: 1

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Editör: Mehmet Azimli

Son Okuma: Kasım Gezen

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi

Baskı, cilt, kapak baskısı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Birinci basım: Mart 2016

İkinci basım: Mayıs 2017

ISBN: 978-605-9281-13-3

Ankara Okulu Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA

Tel: (0312) 341 06 90 Faks: (0312) 341 06 95

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

es-SÎRE

Bir Hâricî/İbâdî Klasığı

SÂLİM B. ZEKVÂN
(öl. 70/689'dan sonra)

Tercüme ve Notlar
Prof. Dr. Harun YILDIZ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2017

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	7
ÖNSÖZ	11

GİRİŞ

SÂLİM B. ZEKVÂN VE <i>ES-SÎRE</i> ADLI ESERİ ÜZERİNE	15
A. Sâlim b. Zekvân'ın Hayatı	15
1. Kökeni.....	18
2. Mezhebî Kimliği	19
B. Sâlim b. Zekvân'ın <i>es-Sîre</i> Adlı Eseri	22
1. Eserin Aslı	22
2. Eserin Önemi	25
3. Eserin İçeriği.....	27

es-SÎRE

BİRİNCİ BÖLÜM	33
A. Peygamberler	42
B. Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerîm	43
C. Hz. Muhammed Döneminde Dinî Gruplar	50
1. Arap Müşrikler	50
2. Mecûsîler	50
3. Kitap Ehli Olanlar	51
4. Münafıklar	52
D. Halifeler	54
1. Hz. Ebû Bekir'in Sîreti.....	54
2. Hz. Ömer'in Sîreti.....	55
3. Hz. Osman'ın Sîreti	56
4. Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in Sîreti.....	64

İKİNCİ BÖLÜM	69
A. Ezârika	69
B. Necedât	72

C. Mürcie	79
D. Fetene	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	91
SONUÇ VE TEMENNİLER.....	91

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	99
DİZİN	103
سيرة سالم بن ذكوان	3

EDİTÖRDEN

Türkiye’de İslamcılığın serencamı ilginç aşamalar geçiriyor. Cumhuriyetin ilanıyla başlayan bir kısım yasaklar ve dil devrimiyle gerçekleşen geçmişle irtibatın kesilmesi, toplumda bir anlamda kıyıda-köşede bulunan hurafeci İslam algısına ilgiyi artırmış, dolayısıyla yaygınlaşmasını da sağlamıştı.

1950’lerle birlikte baskıların bir anlamda sona ermesinin ardından toplum savunmacı bir refleksle İslam adına doğru olduğunu düşündüğü her şeyi korumaya, yanlış olduğunu farz ettiği her şeyi ise düşman bellemeye hazırdı. 1970’lerin sonuna kadarki süreçte akademik olarak İslam’ın bazı farklı yorumlarını söylemek “mezhepsizlik, inkârcılık” gibi yaftalarla İslamcılar tarafından sıkboğaz edilerek bastırılıyordu.

1970’lerde başlayıp 1990’ların sonuna kadarki süreç ise Mısır ve Pakistan menşeli, radikal ve Selefi söylemler barındıran eserlerin Türkiye’yi kasıp kavurduğu yıllardı. İran devrimiyle İranlı bazı müellifler de bu furyaya eklendi.

1990’ların sonunda başlayıp etkisi 2010’lara kadar süren “28 Şubat” süreci ise yeni yeni filizlenen kaynak yönelimini ortaya çıkardı. İslamcılar artık ikinci el eserler yerine, bizzat kaynağın kendisini görmek ve okumak noktasına geldiler. Türkiye’de kendini Müslüman addeden ve addetmeyen her kesimin gerçek İslam’ı öğrenme arzusu ve sonuçta ilk kaynakları okuma isteği yüksek seviyeye ulaştı.

İkinci olarak on yıl öncesine kadar sayısı yaklaşık yirmi olan ilahiyatlar yüz rakamını yakaladı, öğrenci adedi ise on

yıl öncesine göre yaklaşık yirmi katına ulaştı. Bu oran lisan-süstü öğrenci sayısını da artırdı. Ancak ne yazık ki öğrenci profilinin ilk kaynakları okuyabilecek seviyede olmadığı da açıktır. Sayının yükselmesi kaliteyi getirmedi, kemmiyet keyfiyeti sağlamadı. Bu öğrenci kitlesinin ilk kaynaklara ulaşabilmesi de kalitenin yükselmesini sağlayacaktır. Yani İslami ilimler alanındaki yükselen ilim talebinin karşılanması ve lisansüstü çalışmalarda kalitenin yükselebilmesi için ilk kaynakların tercümesi gerekmiştir.

Ankara Okulu Yayınları bu iki kesimden gelen talebe binaen “İslam-Klasikleri” üst başlığı altında bir projeyi hayata sokuyor. Bu projeyle “İslami-Kitabiyat” alanındaki kalitenin yükselmesine ve her kesimin ilk kaynaklara ulaşabilmesine katkı sağlamak istiyoruz.

Bu projede çerçevemiz öncelikle ilk üç buçuk asırda (bu takvimi ileriki tarihlerde uzatabiliriz) yazılmış olan eserlerin Türkçe’ye aktarılmasıdır. Bunu yaparken çok ebatlı (Taberî gibi) eserlerin yayınından çok, daha az hacimli olup ilk üç buçuk asırda yazılmış olması ilkesini kendimize esas aldık. Bu amaçla ilk planda 1970’ler ve sonrasında tercüme edilip yayımlandığı hâlde, Mısır ve Pakistan’dan tercüme edilen kitap furyasının gölgesinde kalıp toplumda karşılık bulmamış bazı eserleri tekrar gözden geçirerek yayımlamayı planlıyoruz. Aynı zamanda 30’dan fazla eseri daha tercüme ettirip yayımlamak istiyoruz. Bunların tercümeleleri de mütercimlerine ısmarlanmış durumdadır. Şunu da biliyoruz ki İslam medeniyeti bilgi patlamasını, Beytü’l-Hikme ile yapılan çeviriler sonrası yapmıştır.

Bu serinin ilk kitabıyla karşınızdayız. Çok erken tarihe ait bir Hâricî kroniğinin çevirisini sunuyoruz. Bu eser yıllardır kötülen, suçlanan bir kesim olan Hâricîler hakkındaki önyargıları tamamen tersine çevirecek bir eserdir ve bizzat kendilerinden birinin telifidir. Bu kesimi onların

dilinden görüşlerini öğreneceğiz ve tarihin nasıl ters aktarılabilirdiğinin örneğıyle karşılaşmış olacağız.

Sizi Sâlim b. Zekvân'ın *es-SÎRE*'siyle baş başa bırakıyoruz.

Hayırlara vesile olması dileğıyle....

Editör
Mehmet Azimli*
Çorum 2016

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

ÖNSÖZ

Sâlim b. Zekvân, İslam'ın erken dönemlerinde yaşamış, bu dönemde gerçekleşen pek çok siyasal ve sosyal hadiseye şahit olmuş önemli şahsiyetlerden biridir. Onun yaşadığı dönem, hicrî ilk yüzyıl olup Emevîlerin zirvede olduğu ve Emevî iktidarının Ehl-i beyt taraftarları başta olmak üzere Hâricîler ve Mürcie gibi muhalif bazı dinî hareketlerle ciddi biçimde mücadele ettiği bir dönemdir. Sâlim b. Zekvân, bu muhalif hareketler içerisinde bulunan Hâricîlere bağlı alt gruplardan biri olan İbâdîlere mensup bir şahsiyettir. Sâlim b. Zekvân'ın erken dönem İbâdî kaynaklara yansımaları ise İbâdîlerin Abdullah b. İbâd'dan sonraki lideri olan Câbir b. Zeyd ile mektuplaşması sayesinde. Bu durum, onun İbâdîliğin özellikle Basra'daki oluşum ve gelişim süreciyle ilgili önemli bir isim olduğunu gösterir.

Sâlim b. Zekvân'ın âdeta bir manifesto niteliği taşıyan *es-Sîre*'si, Hâricîlik ve İbâdîlik ile ilgili erken dönemde yazılmış ilk kaynaklardan biridir. Bu yönüyle dikkat çeken *es-Sîre*, Sâlim b. Zekvân'ın yaşadığı dönemi ve bu dönemle ilgili hadiseleri bize, bizzat bunların içinde bulunup bunlara şahit olan bir kalem tarafından aktarmaktadır. O, yaşadığı dönemin genel özelliklerine temas etmesinin yanında o dönemde var olan Hâricîler, Mürcie, Ezârika, Necedât ve kendi deyişiyle Sebbâbe gibi dinî grup ve fırkalarla ilgili de bize güzel ve dikkat çekici bilgiler verir. Aslında eserin asıl kaleme alınış gayesi, Hâricîler özellikle İbâdîler tarafından Mürcie'nin fikirlerinin yanlış olduğunun gösterilerek bu fikirlerin çürütülmesidir. Ayrıca, eserin Sâlim b. Zekvân'a nispeti konusunda herhangi bir sorun görünmemektedir.

Zira Hâricî ve İbâdîlere ait tarih ve tabakât kitaplarında hem Sâlim b. Zekvân'dan hem de eserinden söz edilmektedir.

Erken dönem İslam ve mezhepler tarihiyle ilgili önemli bir kaynak olan bu eserin uzun bir süre varlığından haberdar olunamamıştır. Burada eserin orijinal nüshasının geçirmiş olduğu serüvenden biraz bahsetmek yerinde olacaktır. Eseri, ilk olarak Libyalı İbâdî bir araştırmacı olan Amr Halîfe en-Nâmî, daha yeni sayılabilecek bir dönemde yazma nüsha hâlinde Umân'da bulmuş, Amerika'da doktora çalışması yaparken eserin bu yazma nüshasını hocası Martin Hinds'e vermiş, o da onun üzerinde bazı incelemeler yapmıştır. Eser üzerinde daha sonra Michael Cook, Wilferd Madelung, Josef Van Ess ve Norman Calder gibi önemli oryantalistlerin çalışmaları olmuştur. Ülkemizde de Sönmez Kutlu, eserin Mürcie ile ilgili kısmını tercüme edip üzerinde bazı değerlendirmeler yapmıştır. *es-Sîre*'yi Patricia Crone ile Fritz Zimmermann, edisyon kritiğini yaparak Amr Halîfe en-Nâmî'nin anısına 2001 yılında Oxford'da yayımlamışlardır. Eserin bu ilk baskısında, hem Arapça orijinal metin, hem İngilizce çevirisi, hem de eser üzerine yapılan güzel ve dikkat çekici değerlendirmeler yer almıştır. Ayrıca daha sonra Muhammed Sâlih Nâsır, İbâdîlik üzerine yaptığı *Menhecu'd-Da've inde'l-İbâdiyye* isimli eserinin ekler kısmında *Sîre*'nin metnini yayımlamıştır. Bu çalışmada biz, her iki metni de esas alarak mukayeseli biçimde çeviriyi yaptık.

Eseri okuyucuya sunmadan önce *es-Sîre*'nin müellifi olan Sâlim b. Zekvân'ın hayatı, mezhebî kimliğiyle eserinin aslı, önemi ve içeriğine dair bilgi vermek amacıyla, "Sâlim b. Zekvân ve *es-Sîre* Adlı Eseri Üzerine" isimli bir giriş yazısı eklemeyi uygun bulduk.

Çeviri yapmanın çok değişik zorluk ve problemleri olduğu bilinmektedir, bu yüzden çalışma esnasında bu türden değişik zorluklarla karşılaştığımızı ifade etmeliyiz. Ayrıca, karmaşık ve otantik bir metne sahip olan *es-Sîre*'nin olabildiğince anlaşılabilir olmasını hedeflediğimizi açıklamalıyız. Bu noktada çeviri yapılırken, *es-Sîre*'nin yayımlanmış olan iki metni karşılaştırılmıştır. Metin Türkçeye çevrilirken bir yandan önemli ölçüde asla uygun olarak çeviri yapılmaya çalışılmış; öte yandan yer yer konu ve anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde dilin günümüz Türkçesine uygun olmasına gayret gösterilerek düşünciyi daha iyi ifade edebilmenin yolları aranmıştır. Yine eserin dili bize göre eski olduğu ve ara sıra bazı cümlelerde kopukluklar görüldüğü için bu tür cümlelerin çevirisi yapılırken, onları asıl anlamı bozmayacak şekilde, bütüncül biçimde ifade etmek amacıyla, ara sıra dipnotlarda bazı açıklamalar yapılmıştır. Benzer yöntem, metin içerisindeki muğlak bazı nokta veya cümlelerle ilgili olarak uygulanmış; bu yüzden bazen metin içinde parantez açarak, bazen de metnin sonunda dipnot vererek açıklama yapma yoluna gidilmiştir.

Metnin içerdiği konular, metnin bütünlüğü bozulmadan yer yer bölüm ve kısımlara ayrılmıştır. Örnek olarak orijinal metinde dönemin dinî grup ve fırkaları numaralandırılmamış olduğundan metnin daha sistematik hâle gelmesi amacıyla bu dinî gruplar, numaralandırılarak başlık veya alt başlıklar hâlinde ifade edilmiş, hatta bazen gerekli görülen yerlerde yeni konu başlıkları ilave edilmiştir. Metni çevirirken açıklamaya ihtiyaç duyduğumuz bazı kavramlar, mezhep adları, yer ve şahıs adlarıyla ilgili olarak dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca, Sâlim b. Zekvân'ın metin içerisinde bol bol ifade ettiği Kur'an ayetlerinin yerleri tespit edilmiş, bu noktada az da olsa, metinde geçen hadislerin kaynağı belirtilmiştir. Kur'an ayetlerinin çevirisi yapılırken Süleyman Ateş Bey'in Kur'ân-ı Kerîm ve

Yüce Meâli esas alınmıştır. Yine yazmış olduğumuz giriş yazısı ile çeviride başvurduğumuz kaynakların bibliyografyası, metnin sonunda verilmiş; metinde geçen fırka, mezhep, kabile, cemaat, şahıs ve yer adlarını içeren bir dizin çalışmanın sonuna ilave edilmiştir. Eserin Muhammed Sâlih Nâsır tarafından yapılan baskısı da çevirinin arkasına eklenmiştir.*

Çalışmamız sırasında metni okuyarak ortaya koymuş olduğu önemli fikir ve eleştirilerle bana ciddi anlamda katkı sağlayan İslam Klasikleri Serisi Editörü Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ'ye, ayrıca bazı metinlerin çevirisinde yaptıkları katkılardan dolayı değerli Hocam Doç. Dr. Dursun Ali TÜRKMEN ile kıymetli arkadaşım Bayram UZUNER'e içtenlikle teşekkür ediyorum.

İslam düşünce ve mezhepler tarihi çalışmalarına katkı sağlaması temennisiyle...

Prof. Dr. Harun YILDIZ
Samsun 2016

* Arapça sayfa numaraları, çeviride köşeli parantez içinde sayfa yanlarında verilmiştir.

GİRİŞ

SÂLİM B. ZEKVÂN VE *ES-SÎRE* ADLI ESERİ

A. Sâlim b. Zekvân'ın Hayatı

Hâricîler ve özellikle İbâdîler ile ilgili bilgi veren ilk müelliflerden biri, Sâlim b. Zekvân'dır. Sâlim b. Zekvân, hicrî ilk yüzyılda yaşadığı için erken dönem eser veren Müslüman müellifler içinde önemli ve ayrı bir yere sahiptir. Bununla birlikte, onun hayat hikâyesi, elimizde yeterli bilgi ve belge olmadığından iyi bilinmemektedir. Sadece Dercînî ve Şem-mâhî gibi bazı İbâdî tabakât müellifleri, eserlerinde onunla ilgili çok az miktarda bilgi vermektedirler. Bu yüzden ne zaman ve nerede doğduğu, yine ne zaman öldüğü konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, onun eseri olan *es-Sîre*'nin iyi bir incelenmesinden hareketle hicrî I/miladî VII. yüzyılda yaşadığı ve aynı yüzyılın sonlarına doğru öldüğü tahmin edilebilir. Sâlim b. Zekvân'ın yazdığı *es-Sîre* isimli eser olmasaydı, herhâlde onun yaşadığını bilmemiz ve onu tanımamız çok zor, hatta imkânsız bir iş hâline gelecekti.

Sâlim b. Zekvân'la ilgili bu gerçeğe rağmen, bazı tarih kaynakları onun hayat hikâyesi ve mezhebî kimliğiyle ilgili olarak bize bazı ipuçları vermektedir. Örnek olarak Sistânî'nin *Târîh-i Sistân*'ında Hz. Osman döneminde Müslüman Araplar tarafından Bust şehrinin fethedilmesi esnasında (30/650) Sâlim isminde bir gencin bulunduğu ve daha sonra onlar arasında şöhretinin arttığı ifade edilmektedir.¹ Bu çerçevede Sâlim b. Zekvân'ın eseri olan *es-Sîre*'yi yayımlayan Patricia Crone ile Fritz Zimmermann, "Eğer bi-

1 Sistani, *The Târîkh-e Sistân* (İng. çev. Milton Gold), Istituto Italiano Per Il Medioed Estremo Oriente, Roma 1976, s. 66.

zim Sâlim'imiz, Sistan'da ele geçirildiyse o, bir Basralının mülkiyetine geçmiş ve muhtemelen Basra'nın etki alanında olan (Horasan, Sistan, Kirman, Fars ve Umân gibi) bir yerde yaşamını sürdürmüştür. Onun Câbir b. Zeyd ile mektuplaşmış olması, Basra dışında yaşadığını akla getirir, fakat onun nerelerde ve tam olarak hangi dönemde yaşamış olduğu belli değildir." demektedirler.² Buradan onun Basra dışında yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

Sâlim b. Zekvân'ın dördüncü tabakadan saygın bir âlim olduğunu, yani hicrî 150-200 yılları arasında yaşadığını belirten İbâdî müelliflerden Şemmâhî (928/1522), onun İbâdîliğin fikir babası ve Abdullah b. İbâd'dan sonraki lideri olan Câbir b. Zeyd (93/712) ile mektuplaştığından bahsetmektedir. Şemmâhî, bununla birlikte Sâlim b. Zekvân'la ilgili doğru olanın, Câbir b. Zeyd'den sonraki lider olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (145/762-63) ile aynı tabakada olduğu, yani onunla aynı dönemlerde yaşadığını belirtmektedir.³ Ne var ki Sâlim b. Zekvân'ın hem Câbir b. Zeyd ile mektuplaşmış olması, hem de Câbir'den en az elli yıl sonra ölmüş bulunan Ebû Ubeyde ile çağdaş olması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, İbâdî tabakât kitaplarına bakıldığında, Ebû Ubeyde'nin şeyhleri ya da talebeleri arasında onun isminin geçmediği görülür.⁴ Burada Câbir b. Zeyd ile mektuplaşmış olması bilgisi, bizim için daha doğru ve önemli hale gelmekte olup bu durum, onun Câbir b. Zeyd ile hemen hemen aynı dönemlerde yaşadığını gösterir. Bu çerçevede İbâdî müelliflerden Dercînî (670/1271) ise ondan Sâlim el-Hilâlî diye bahseder ve Sâlim'in hicrî birinci yüzyıl sonlarında yaşadığını

2 Patricia Crone-Fritz Zimmermann, "Introduction", Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre* (thk. ve İngilizce çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann), Oxford University Press, New York 2001, s. 12.

3 Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer* (thk. Muhammed Hasan), Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Bingazi 2009, I. 235.

4 Örnek olarak bkz. Dercînî, *Kitâbu Tabakâtî'l-Meşâih bi'l-Mağrib* (thk. İbrâhîm Tallây), Cezayir 1974, II. 238-272.

ğını ifade eder.⁵ Dolayısıyla Şemmâhî'nin verdiği bilgilerden sadece birisi doğru görünmektedir. Bu noktada, daha önce *es-Sîre*'nin Mürcie ile ilgili kısmı üzerinde çalışmış olan Sönmez Kutlu, Şemmâhî'nin verdiği bilgileri çelişkili bularak, "onun Câbir b. Zeyd ile mektuplaştığı bilgisinin daha doğru olabileceğini" ifade etmektedir.⁶

Libyalı İbâdî bir araştırmacı olan Amr Halîfe en-Nâmî, Kuzey Afrika'daki bilinmeyen bazı İbâdî el yazmalarıyla ilgili kaleme aldığı bir makalesinde, benzer bir görüş ileri sürerek, Câbir b. Zeyd'e ait olan risaleler koleksiyonu içerisinde, onun Sâlim'e yazdığı bir risalesinin bulunduğunu söylemektedir.⁷ Ayrıca, Amr Halîfe en-Nâmî, başka bir çalışmasında bu bilgiyi teyit eder biçimde onun Câbir b. Zeyd ile muasır olduğunu ifade etmektedir.⁸ Bu durum, görüşümüzü teyit eden bir özelliğe sahiptir. Yine konuyla doğrudan ilgilenen Batılı bazı araştırmacıların kanaati de onun Câbir'in çağdaşı olduğu şeklindedir.⁹ Bu noktada Cumeyyil b. Hamîs ve Samâilî gibi geç dönem İbâdî yazarlarının onu IV/X. ve V/XI. yüzyıllarda yaşayan âlimlere oldukça yakın bir dönemde göstermelerinin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Tüm bu bilgilerden hareketle Sâlim b. Zekvân'ın hicrî ilk yüzyılda yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Zaten eserin içeriğine bakıldığında da bu anlaşılabacaktır; zira Sönmez Kutlu'nun ifade ettiği gibi, Sâlim b. Zekvân'ın eserinde Hâricîlik ile ilgili olarak 70/689 yılından sonraki olaylara yer ve-

5 Dercînî, II. 232.

6 Sönmez Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Es-Sîre Adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV, Ankara 1996, s. 467.

7 Amr Halîfe en-Nâmî, "A Description of New Ibadi Manuscripts from North Africa", *Journal of Semitic Studies*, XV/1, Oxford 1970, s. 65.

8 Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye* (Arapça çev. Mîhâîl Hûrî, thk. Muhammed Sâlih Nâsır, Mustafa Sâlih Bâcû), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 2012, s. 51, 124.

9 Örnek olarak bkz. Michael Cook, *Early Muslim Dogma: A Source-Critical Study*, Cambridge University Press, London 1981, s. 3.

10 Crone-Zimmermann, "Introduction", s. 11-12.

rilmemesi, yine Mürcie ile ilgili olarak, mezhebin sadece ilk teşekkül süreciyle ilgili bilgilerin yer alması, hem Sâlim b. Zekvân'ın, Câbir b. Zeyd ile aynı dönemde yaşadığını, hem de eserin 70/689'lu yılların başında yazıldığını göstermektedir.¹¹ Eserin içeriğine dikkatli bir şekilde bakıldığında, Sâlim b. Zekvân'ın hicrî ilk yüzyılda yaşadığı anlaşılr.

1. Kökeni

Sâlim b. Zekvân'ın kökeniyle ilgili olarak değişik görüşler ortaya konulmuş ve konulmaktadır. Örnek olarak Cook ve Van Ess onu Kûfeli olarak göstermektedirler.¹² Ne var ki Kutlu'nun ifade ettiği gibi Sâlim b. Zekvân'ın eserinde o sıralarda Kûfe'de teşekkül etmeye başlayan Sebeiiye Sâlim'in ifadesiyle Sebbâbe ¹³ veya sonraki süreçteki ismiyle Şîlîğe özel bir yer vermemiş olması onun Kûfeli olma ihtimalini çok zayıflatmakta hatta bunu ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Sâlim b. Zekvân, yaşadığı dönemde ortaya çıkan Müslüman çevreler içerisinde ortaya çıkan tüm gruplara ayrı ayrı yer vermiştir.¹⁴ Yine Van Ess'in belirttiği gibi, Câbir b. Zeyd ile mektuplaştığına göre, buradan Basralı olamayacağı düşüncesine varılabilir.¹⁵ Bu çerçevede son dönemde İbâdîlik üzerine çalışmaları olan Muhammed Sâlih Nâsır, onun Umânlı olduğunu söylemektedir, ancak Sâlim b. Zekvân'ın yaşadığı dönemde İbâdîlik, Umân'da yayılmadığına göre bu ihtimal de zayıf görünmektedir.¹⁶ Bu durumda artık onun Mekkeli veya Medineli olma ihtimali gündeme gelmektedir.

11 Bkz. Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Es-Sîre Adlı Eserindeki...", s. 467.

12 Cook, s. 91; Joseff Van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, Berlin 1991, II. 172.

13 Eserde Sebeiiye, Sebbâbe şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Zekvân, s. 118, 120, 142.

14 Sönmez Kutlu *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000, s. 65.

15 Van Ess, II. 172.

16 M. Sâlih Nâsır, *Menhecu'd-Da've inde'l-İbâdiyye*, Mektebetu'l-İstikâme, Maskat 1423/2002, s. 340.

Bu noktada Kutlu, Hâricîlerle Abdullah b. Zübeyr'in ortak hareket ettiği dönemlerde, diğer Hâricî ve İbâdî gruplar gibi Sâlim b. Zekvân'ın da Mekke ve Medine'de bulunmuş olabileceğini söylemektedir.¹⁷

Câbir b. Zeyd'in mektubunun Sâlim b. Zekvân'ın yaşadığı dönemin yanı sıra onun kökeniyle ilgili olarak çok önemli bir fonksiyon görmesine rağmen,¹⁸ esasında erken dönem İbâdî literatüründe bu mektuptan pek söz edilmemesi, ilginç bir durumla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Bu duruma *es-Sîre*'yi yayımlayan Crone ile Zimmermann da temas etmekte ve bunu tuhaf bir durum olarak görmektedirler.¹⁹ Oysa erken dönem bazı İbâdî kaynakların Sâlim b. Zekvân'a yer yer temas ettiği ve onunla ilgili bilgi verdiği bilinmektedir.

2. Mezhebî Kimliği

Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre*'si dikkatli bir şekilde incelendiğinde, onun yaşadığı dönemin önde gelen İbâdîlerinden biri olduğu anlaşılabacaktır. Yine eserinden hareketle, onun iyi bir Kur'an okuyucusu, hatta oldukça bilgili, âlim ve zahid bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Zira eserinde ele aldığı konularla ilgili olarak sık sık Kur'an ayetlerinden örnekler vermekte ve yine Kur'an'a sık sık göndermelerde bulunmaktadır. Bu durum, aynı zamanda onun kurrâdan ola-

17 Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 64-65.

18 Câbir b. Zeyd'in Sâlim b. Zekvân'a yazdığı mektup, Ziyâne b. Halfân el-Hârisiyye'nin *el-İmâm Câbir b. Zeyd ve Te'sîsuhu'l-Fikri'l-İbâdî* isimli kitabının ekler kısmında bulunmaktadır. Bkz. *el-İmâm Câbir b. Zeyd ve Te'sîsuhu'l-Fikri'l-İbâdî*, Mektebetu'l-Cilî'l-Vâid, Umân 1433/2012, s. 236-237. Ayrıca, mektubun içeriğine gelince, Sâlim b. Zekvân'ın Câbir b. Zeyd'e sorduğu bir sorunun cevabını konu edindiği görülecektir. Buna göre Sâlim b. Zekvân, cariyeye satın alan bir kişinin, cariyesinin yanında kız kardeşinin de bulunduğunu ve cariyeye ile birlikte olduktan üç gün sonra kız kardeşiyle de birlikte olduğunu, bu yüzden bu işin dinî bakımdan caiz olup olmadığını sorar. Câbir b. Zeyd de, öncelikle Allah'a hamd ederek Sâlim b. Zekvân'dan Allah'tan korkmasını ve ona tevekkül etmesini istedikten sonra, sorusuna cevap olarak, yapılan işin dinî bakımdan caiz olmadığını ve bunun haram olduğunu söyler. Bkz. Ziyâne b. Halfân, s. 236-237.

19 Bkz., Crone - Zimmermann, "Introduction", s. 13.

bileceğini de göstermektedir.²⁰ Ayrıca Şemmâhî de, onun saygın bir âlim olduğunu söyler.²¹ Yine o, Câbir b. Zeyd ile aynı dönemde yaşadığına göre, tıpkı onun gibi tâbiûndan olduğu da söylenebilir.

Tüm bunlarla birlikte Sâlim b. Zekvân'ın, Câbir b. Zeyd gibi İbâdîliğin tarihsel gelişimi açısından önemli bir şahsiyetle mektuplaşmış olması, onun İbâdîliğin özellikle Basra'daki oluşum ve gelişim süreciyle ilgili önemli bir isim olduğunu gösterir. Ayrıca, İbâdîliğin Câbir b. Zeyd'den sonraki en önemli ismi ve lideri olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin Ömer b. Abdülazîz ile görüşmeleri için oluşturduğu altı kişilik "Ehlu'd-Da've ve'l-İstikâme" adı verilen heyetin içinde onun da olması, bu tespitimizi teyit eder niteliktedir.²² Sâlim b. Zekvân, İbâdîliğin özellikle oluşum sürecinde yaşamış olan önemli bir şahsiyettir.

20 *Kurrâ*, İslamiyet'in ilk dönemlerinde çok Kur'an okuyan ve ibadet eden kimseleri ifade etmek üzere kullanılan özel bir terimdir. Nitekim ilk dönemler; sadece ibadet maksadıyla çokça Kur'an okuyan, namaz kılan ve kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle sorumlu kişilerden oluşan toplumsal bir kesimin bulunması bunun önemli bir göstergesidir. Bu kesimlerin çoğunluğu itibarıyla kıraat alanında uzmanlaşan ilim ehli kişiler olmadığı da kaynaklarda ifade edilmektedir. Yine, İslam'ın erken dönemlerindeki siyasi gruplardan bahseden kaynaklarda bu isimle ifade edilen bir zümreden açıkça söz edilmemekle birlikte, İslam'ın ilk dönemlerindeki siyasi faaliyetler ele alınırken, bu dönemde Kur'an'ın zâhirî hükümlerine bağlı, katı dinî anlayışlara ve belli siyasi telakkilere sahip olan bir grubun mevcudiyeti bilinmektedir. Bu grubun sonraki siyasal hadiselerde etkinliğinin daha da arttığı görülür. Bkz. G. H. A. Juynboll, "The Qurrâ' in Early Islamic History", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI/2-3, Leiden 1973, s. 113-129; Harun Yıldız, "Hâricîlerin Doğuşunda Kurrâ'nın Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, XVIII, Erzurum 2004, s. 263-282; Mustafa Öz, "Kurrâ", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI. 446-446.

21 Şemmâhî, I. 235.

22 Bu süreçte Ömer b. Abdülazîz'e giden İbâdî heyetinin içinde Sâlim b. Zekvân'ın dışında Ca'fer b. es-Semmâk, Ebû'l-Hur Ali b. el-Huseyn el-Kanber, Hitat b. Kâtib, Habbâb b. Kelîb ve Ebû Süfyân Kanber el-Basrî gibi isimler de bulunmaktaydı. Bkz. Dercîni, II. 232-233; *Mu'cemu'l-Âlâmî'l-İbâdiyye mine'l-Kar-ni'l-Evvelî'l-Hicrî ilâ'l-Asrî'l-Hâdir* (Ed. Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî, Mustafa b. Sâlih Bâcû, İbrâhîm b. Bekîr Behhâz, Mustafa b. Muhammed Şerîfî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1421/2000, II. 167; ayrıca bkz. Orhan Ateş, "Sâlim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Der.*, 9/2, Adana 2009, s. 100.

İbâdîlik, daha çok Muhakkime adını alan ilk Hâricîler arasında yaşanan tartışmalar ve beraberinde ortaya çıkan farklılaşma sürecinde oluşmuş olan önemli mezheplerden biridir. Bu farklılaşma sürecinde ilk Hâricîlerin kendi içlerinde ciddi birtakım dinî ve siyasal tartışmalar yaşanmış ve yaşanan bu tartışmalarla birlikte Hâricî kaynakların “Usûlu’l-Havâric” şeklinde adlandırdıkları temel Hâricî fırkalar ortaya çıkmıştır (65/684). Bunlar, özellikle kurucularının adına izafeten Ezârika, Necedât, Sufriyye ve İbâdiyye gibi fırkalardır. Nitekim Hâricîlerin temel görüşlerinin esasını, bu dört fırkanın fikirleri oluşturmaktadır.

Sâlim b. Zekvân’ın mensup olduğu İbâdîlik, Hâricîliğin içinde doğmuş olan fırkaların en mutedilidir. Abdullah b. İbâd’ın adına nispetle ortaya çıkan İbâdîlik, Câbir b. Zeyd ve özellikle Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme döneminde oluşumunu önemli ölçüde Basra’da tamamlayarak İslam dünyasının değişik bölgelerine yayılmaya başlamıştır. İbâdîlik açısından daha sonraki süreç, tarihsel anlamda bir gelişim ve yayılma sürecidir. Bu süreçte İbâdîlik, doğduğu bölge olan Basra’nın dışına çıkarak Hicaz, Yemen, Hadramut, Umân, Kuzey Afrika ve Mağrib gibi bölgelere yayılmıştır.

İbâdîler, diğer Hâricî fırkalarına göre daha ılımlı görüşleriyle tanınmakta olup bu çerçevede fikir alışverişine ve müzakereye açık görünmektedirler. Belki de bu durum, İbâdîlerin günümüze gelmelerine yol açan en önemli etkenlerden biridir. Zira tarihsel anlamda Hâricî gruplardan sadece İbâdîlerin günümüze ulaşmaları biraz düşündürücüdür. Ayrıca İbâdîler, Hâricî gruplar içinde düşüncelerini geliştirip sistematize etmeyi başaran en önemli mezhep olup karşılaştıkları sorunların çözümünde kendilerine özgü bir usûl geliştirmişlerdir.²³

23 İbâdîler için bkz. E. Ruhi Fırlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yay., Ankara 1983, s. 53-139; Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât ani’l-İbâdiyye*

B. Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre* Adlı Eseri

1. Eserin Aslı

Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre*'si Hâricîlik ve İbâdîlik alanında yazılmış olan erken dönem kaynaklardan biridir. Hâricîlik, özellikle İbâdîlik konusunda İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ne var ki İbn Nedîm'in ifade ettiği gibi, bu çalışmaların çoğu günümüze gelememiştir.²⁴ İbn Nedîm, bu noktada Yemân b. Rabâb, Yahyâ b. el-Kâmil, es-Sayrâfî ve Abdullah b. Yezîd gibi isimleri örnek verse de, bu müelliflerin eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır.²⁵ İşte bu noktada *es-Sîre*, İbâdîlik ile ilgili yazılan ve elimize ulaşan ilk kaynaklardan biri olarak dikkat çekmekte olup İbn Nedîm'in ifade ettiği bu durum, eserin önemini daha da artırmaktadır. Bu yüzden bu eser, İbâdîliğin kurucusu olan Abdullah b. İbâd'ın risaleleri ile mezhebin asıl fikir babası olan Câbir b. Zeyd'in eserleri gibi önemlidir.

es-Sîre'nin tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Bu noktada elimizde farklı rivayetler olmakla birlikte, eserin dikkatli bir şekilde incelenmesiyle hicrî birinci

(Arapça çev. Mîhâîl Hûrî, thk. Muhammed Sâlih Nâsır; Mustafa Sâlih Bâcû), *Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî*, Beyrut 2001, s. 43-117; John C. Wilkinson, *İbâdism Origins and Early Development in Oman*, Oxford University Press, New York, 2010, s. 122-268; Vehîbî, *el-Fikru'l-Akadî inde'l-İbâdiyye*, Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzîf, Umân 1427/2006, s. 10-164; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâdiyye fî Mevkibi't-Târîh IV el-İbâdiyye fî'l-Cezâir*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1399/1979, s. 15-29, 64-125, 127-254, 321-328; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâdiyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilun* (Ahmed b. Suûd es-Siyâbî'nin katkılarıyla), *Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şûûni'd-Dîniyye*, Umân 1432/2011, s. 9-10, 36-41, 43-45; İvaz Muhammed Halîfât, *Neş'etu'l-Haraketi'l-İbâdiyye*, *Vizâratu't-Türâs ve's-Sekâfe*, Maskat, Umân 1423/2002, s. 75-168; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yay., Ankara 2010, s. 150-175; Hasan Onat-Orhan Ateş, "Haricilik", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ed. Hasan Onat, Sönmez Kulu), Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 72-89.

24 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut, trz., s. 258.

25 İbn Nedîm, s. 136-137.

yüzyılda, özellikle 70'li/689'lu yılların başlarında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eserde Hâricîlik ile ilgili olarak 70/689 yılından sonraki olaylara yer verilmeyişi, bu çerçevede Hâricî fırkalarından sadece Ezârika ve Necedât'tan bahsedilerek diğer fırkalarla ilgili gelişmelerden söz edilmemesi, ayrıca o dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılan Mürchie'nin sadece ilk teşekkül süreciyle ilgili bilgilerin yer alması, eserin 70'li/689'lu yılların başlarında yazıldığını göstermektedir. Sâlim b. Zekvân'ın özellikle Câbir b. Zeyd ile mektuplaşmış olması, bu kanaatimizi destekleyen tarihsel bir kanıttır. Bu durum, eserin Emevîlerin sonlarına doğru yazılmış olabileceği ihtimalini geçersiz kılmaktadır. Eser üzerinde çalışan Michael Cook, Wilferd Madelung, Josef Van Ess, Patricia Crone, Fritz Zimmermann ve Sönmez Kutlu gibi çağdaş araştırmacıların görüşleri de bunu desteklemektedir.²⁶ Bu araştırmacıların içinde özellikle Cook, *es-Sîre*'de 70/689 yılından sonraki olaylara yer verilmediği için onun 70-76/689-695 yılları arasında yazılmış olabileceğini ileri sürerek sonuçta eseri 72/691 yılına tarihlen-dirmektedir.²⁷ Eserin içeriğine baktığımızda, Hâricîler arasındaki Ezârika ve Necedât gibi ilk fırkalaşma hareketlerinin ifade edilmiş olması, eserin hicrî 64'ten, yani Hâricîler arasındaki mezkûr farklılıkların ortaya çıkışından sonra yazıldığının kanıtı olarak görülebilir.

Erken dönem İslam ve mezhepler tarihiyle ilgili önemli bir kaynak olan bu eserin akademik çevrelerde ortaya çıkışı, daha yeni sayılabilecek bir döneme denk düşmektedir. Eseri ilk ortaya çıkarıp bilim dünyasına kazandıran kişi, Libyalı İbâdî araştırmacı Amr Halîfe en-Nâmî'dir. en-Nâmî,

26 İbn Zekvân, s. 14, 267-268; Cook, s. 90-92; Madelung, "The Early Murji'a in Khurâsân and Transoxania and the Spread of Hanafism", *Der Islam*, LIX, Berlin 1982, s. 32; Kutlu, *Mürchie ve Tesirleri*, s. 65; Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın *Es-Sîre* Adlı Eserindeki...", s. 467.

27 Cook, s. 90-92.

eseri Umân'da bir el yazması nüsha hâlinde bulmuş ve yapmış olduğu doktora çalışmasında ondan kapsamlı bir şekilde alıntı yapmıştır.²⁸ Amr Halîfe en-Nâmî, eserin değişik nüshalarının olduğunu ve kâmil bir nüshasının Umân'da bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca, bu yazmanın resimli bir nüshasının da bulunduğunu, Umânlı bir arkadaşının kendisine bu nüshayı verdiğini ve şu an Cambridge Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir.²⁹

es-Sîre'yi bilimsel kritiğini yapıp yayımlamaya teşebbüs eden ilk kişi, araştırmacı Martin Hinds'dir. Hinds, eserin ilgili kısımlarının yayını ve çevirisiyle ilgilenmiş, ancak *es-Sîre*'yi yayımlayan Patricia Crone ile Fritz Zimmermann'ın verdiği bilgiye göre, 1988 yılındaki ölümüyle birlikte bu çalışma, yarım kalmıştır.³⁰ Bu çerçevede Michael Cook, Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre*'si üzerinde çalışıp kendi eseri olan *Early Muslim Dogma*'da ilgili eserin özellikle Mürcie ile ilgili olan kısımlarını İngilizceye çevirmiş ve metinler üzerinde önemli bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca Cook, yukarıda ifade edildiği gibi, eserinde *es-Sîre*'nin yazıldığı tarih başta olmak üzere pek çok şeyi ele almıştır.³¹ Cook, *es-Sîre*'nin aslında 52 sayfalık bir el yazması olduğunu söylemektedir. Ona göre bu el yazması nüsha, araştırmacı Martin Hinds'e ait bir mikrofilm içinde bulunmaktadır. Bu mikrofilm, 393 sayfalık bir malzemeyi içermekte olup her sayfasında 19 satır vardır. Cook, bu mikrofilm içinde İbâdîlere ait olan başka pek çok el yazması eser bulunduğunu ifade ederek, *es-Sîre*'nin, mikrofilm 154-194. sayfaları arasında olduğunu söylemektedir.³²

28 Amr Khalîfa en-Nâmî, *Studies in Ibadism (Al-Ibadhiyah)*, Cambridge University Press, Cambridge 1971, s. 50-69.

29 Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, s. 51.

30 Bkz., Crone - Zimmermann, "Preface", s. vii.

31 Cook, s. 23-47, 89, 103.

32 Cook, s. 4, 23-26, 160-163.

Michael Cook'tan sonra Wilferd Madelung, Norman Calder ve Van Ess, eser üzerinde çalışmalar yapmışlar³³ ve bu çerçevede özellikle Van Ess, eserin Mürcie dışındaki bölümlerini Almancaya çevirmiştir.³⁴ Ülkemizde de Sönmez Kutlu, eserin Mürcie ile ilgili kısmını tercüme edip üzerinde değerlendirmeler yapmıştır.³⁵ *es-Sîre*'nin bilimsel anlamda edisyon kritiğinin yapılarak yayımlanması ise, Patricia Crone ile Fritz Zimmermann tarafından Amr Halîfe en-Nâmî'nin anısına gerçekleştirilmiştir. Crone ve Zimmermann, eseri bilimsel bir yöntemle hem orijinal dili olan Arapça, hem de yanında İngilizce çevirisiyle birlikte sayfa sayfa yayımlayıp üzerinde değerlendirmeler yapmışlardır.³⁶ Ayrıca Muhammed Sâlih Nâsır, eseri İbâdîlik üzerine yaptığı bir çalışmanın ekler kısmında yayımlamıştır.³⁷ Biz, eserin çevirisini yaparken her iki metinden de faydalanıp bu metinleri mukayese ederek çeviriyi yaptık.

Elimizdeki verilerden hareketle *es-Sîre*'den alıntı yapan ilk yazarın Muhammed b. İbrâhîm el-Kindî (508/1114) olduğu görülmektedir. Kindî, *Beyânu's-Şer* isimli eserinde "Min es-Sîreti Sâlim b. Zekvân fî Emri Osmân b. Affân" başlığıyla eserin bir bölümünü tanıtmakta ve bize Hz. Osman döneminde ortaya çıkan karışıklıkları anlatmaktadır.³⁸

2. Eserin Önemi

Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre*'si erken dönem İslam ve mezhepler tarihiyle ilgili önemli ve otantik bir eserdir. *es-Sîre*,

33 Madelung, "The Early Murji'a in Khurâsân and Transoxania and the Spread of Hanafism", *Der Islam*, LIX, Berlin 1982, s. 32-39; Norman Calder, "Review of Cook", *Journal of Semitic Studies*, XXVII, (1983), s. 183.

34 Josef Van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, Berlin 1991.

35 Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Es-Sîre Adlı Eserindeki...", s. 467-475.

36 Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre* (thk. ve İng. çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann), Oxford University Press, New York 2001.

37 M. Sâlih Nâsır, s. 340-385.

38 İbn Zekvân, s. 13.

her şeyden önce erken dönem İslam tarihinde ortaya çıkan olay ve gelişmeleri, özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerini, siyasal ve toplumsal hadiseler ekseninde, farklı ve özgün bir bakış açısıyla ele alıp değerlendirmektedir.³⁹ Eserin araştırmacılar tarafından keşfedilmesi, daha yeni sayılabilecek bir döneme denk düştüğü için *es-Sîre*'nin ortaya çıkışıyla birlikte, mezhepler tarihiyle ilgili yerleşik bazı kanaat ve bakış tarzlarının doğruluğu tartışılır hâle gelmiştir. Örnek olarak, daha önce konuyla ilgilenenler arasında İslam düşüncesinin önemli öğelerinden biri olan ırcâ fikriyle ilgili bilgi veren ilk kaynak olarak, Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'nin (101/719) *Kitâbu'l-İrcâ*'sı kabul edilmekte ve Mürcie'nin doğuşu, bu eserin yazılış tarihi olan hicrî 75 yılından sonraya bırakılmaktaydı.⁴⁰ *es-Sîre*'nin araştırmacılar tarafından incelenmesiyle birlikte, Mürcie'nin teşekkülüyle ilgili bu fikir artık değişmiştir. Bu çerçevede *es-Sîre*'nin hicrî 70'li yılların başında yazıldığı düşünüldüğünde, Mürcie'nin bu tarihten önce ortaya çıkmış olması gerektiği fikri kabul görmeye başlamıştır.⁴¹

es-Sîre'nin bir diğer önemi, ilk Hâricîler ve özellikle Hâricîlerin Ezârîka ve Necedât fırkalarıyla ilgili bize bilgi

39 Bkz. Harun Yıldız, "Hâricîler'in Erken Dönem Tarih Algısı: Sâlim b. Zekvân Örneği", *e-Makalât Mezhep Araştırmaları Der.*, 11/2 (Güz 2009), s. 7-40; Orhan Ateş, "Salim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısımın İbâzi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Der.*, 9/2, Adana 2009, s. 99-114.

40 Bkz. Huseyn Atvân, *el-Mürcie ve'l-Cehmiyye bi-Hurâsân fî'l-Asri'l-Ümevî*, Beyrut 1993, s. 11-21; Albert Nasrî Nâder, *Ehemmu'l-Fırak'l-İslâmiyyeti's-Siyâsiyye ve'l-Kelâmîyye*, Beyrut 1958, s. 32-36; A. S. Tritton, *Muslim Theology*, London 1964, s. 87-89; İsa Doğan, *Mürcie ve Ebu Hanîfe*, Kardeşler Matbaası, Samsun 1992, s. 23-36; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (çev. E. Ruhi Fiğlalı), Birleşik Yay., İstanbul 1998, s. 151-157; Sefer b. Abdurrahmân el-Havâlî, *Zâhiratu'l-İrcâ fî'l-Fikri'l-İslâmî*, Kahire 1417/1997, I. 239-316; Morris S. Seale, *Muslim Theology*, London 1964, s. 87-89.

41 Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 58-69; ayrıca bkz. Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Es-Sîre Adlı Eserindeki...", s. 468-469.

veren erken döneme ait ilk kaynak eserlerden biri oluşudur. *es-Sîre*, ilk Hâricî fırkalarıyla ilgili bilgileri, İbâdîlere ait olan otantik bir kaynaktan öğrenme imkânını bize sunmaktadır. Aslında eserin asıl kaleme alınış gayesi, Hâricîler özellikle İbâdîler tarafından Mürcie'nin fikirlerinin yanlış olduğunun gösterilerek bu fikirlerin çürütülmesidir. Böylece *es-Sîre*, Hasan b. Muhammed'in *Kitâbu'l-İrcâ*'sından daha önce kaleme alındığı için, Mürcie hakkında bilgi veren eserler arasında da bilinen ilk eser hâline gelmektedir. Bu durum, onun değerini ve otantikliğini de artıran bir özelliğe sahiptir. Ne var ki *Kitâbu'l-İrcâ*, bizzat Mürcie mensubu olan Hasan b. Muhammed tarafından, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman aleyhtarî Sebeyye'nin fikirlerini çürütmek için kaleme alınırken; *es-Sîre* ise bir İbâdî müellif tarafından Mürcie'nin fikirlerini çürütmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu yönüyle *es-Sîre*, İslam mezhepler tarihinde erken dönemlerde ortaya çıkan Hâricîlik ve Mürcie gibi mezhepler arasındaki anlaşmazlıkları bize ulaştıran ilk metindir.⁴² Yine, İslam mezhepleri tarihi literatüründe Sebeyye, eserdeki ifadeyle Sebbâbe hakkında da bize bilgi veren ilk kaynak durumundadır. Zira eserde, Sebeyye'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşleri ele alınıp değerlendirilmekte ve bu görüşlerin yanlışlığı ortaya konulmaktadır.⁴³ Dolayısıyla eser, hem Hâricîler hem de Mürcie gibi iki önemli İslam mezhebiyle ilgili bize bilgi veren ilk kaynak eserlerden biridir.

3. Eserin İçeriği

es-Sîre'nin ilk bölümünde Kur'an'ın indiriliş sebebi ve özellikleri, tevhid mesajının içeriği, takva ve cihadın önemi

42 Sâlim b. Zekvân, s. 114-126; ayrıca bkz. Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Es-Sîre Adlı Eserindeki...", s. 469.

43 İbn Zekvân, s. 118-120; ayrıca, Sebeyye ile ilgili olarak bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yay., Ankara 2005, s. 15-16, 87-88.

gibi konulara değinilmektedir.⁴⁴ İkinci bölümde peygamberler, peygamberlerin görevi, bu bağlamda Hz. Muhammed'in konumu ve misyonu, O'nun ashabı, Hz. Muhammed yaşarken Arap Yarımadası'nda var olan Ehl-i kitap, Mecûsîler ve müşrikler vb. dinî topluluklar gibi konular ele alınmakta,⁴⁵ arkasından sırasıyla dört halifeye değinilmekte⁴⁶ ve özellikle Hz. Osman ile Hz. Ali dönemleri ayrıntılı biçimde, hadiselerin sebeplerine inilerek açıklanmaktadır. Bu çerçevede Cemel ve Sıffîn Savaşlarıyla Tahkîm hadisesi ve Muhakkime olarak adlandırılan ilk Hâricîlerin ortaya çıkışına yol açan olaylar üzerinde durulmaktadır. Daha sonra Ezârika ve Necedât gibi Hâricî fırkalar ele alınmaktadır.⁴⁷ Arkasından müellif Mürcie'ye değinerek onlara bazı eleştiriler yöneltmekte, bu çerçevede Sebbâbe dediği Sebeiyeye'den söz etmekte ve eserin sonunda kendileri dışında diğer dinî ve siyasi gruplar tarafından kabul edilmesi istenilen görüşlere yer vermektedir.⁴⁸ İbâdîler, özellikle son kısımdaki bilgilerden olsa gerek, *es-Sîre*'yi Ehlu'd-Da've ve'l-İstikâme'nin dinî ve siyasi prensiplerinin anlatıldığı bir eser olarak görmektedirler.⁴⁹ Ayrıca, Sâlim b. Zekvân'ın, eserinde tarihsel sıralamaya verdiği önemden, hadiseleri tarihsel sıralamayla ele almasından dolayı, tarihsel yöntemi esas aldığı söylenebilir.

Sâlim b. Zekvân, tüm bunların yanında yaşadığı dönemde Muhakkime ya da Muhakkime-i Ūlâ olarak adlandırılan ilk Hâricîlerin genel özelliklerine ve bu grubun İslam'ın temel inanç esasları hakkındaki yaklaşımlarına da temas etmektedir. Burada özellikle dikkat çeken şey, Sâlim b. Zekvân'ın Hâricî gruplar içerisinde sadece Ezârika'yı Hâricî

44 İbn Zekvân, s. 38-56; M. Sâlih Nâsır, s. 340-347.

45 İbn Zekvân, s. 56-74; M. Sâlih Nâsır, s. 348-356.

46 İbn Zekvân, s. 74-98; M. Sâlih Nâsır, s. 356-365.

47 İbn Zekvân, s. 100-114; M. Sâlih Nâsır, s. 365-372.

48 İbn Zekvân, s. 114-144; M. Sâlih Nâsır, s. 372-385.

49 *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâdiyye*, II. 167.

olarak nitelemesidir. Bu tespitte Ezârika'nın kaba ve sertlik yanlısı bir grup olmasının büyük bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Sâlim b. Zekvân, kendilerini ve kendileri gibi düşünenleri ise, genel kanının tersine, mutedil olarak görülen *Kaade*'nin takipçileri şeklinde değerlendirerek kendileriyle Hâricî gruplar arasına mesafe koymaktadır. Böylece onun kendisi gibi düşünenleri Hâricî olarak nitelediği ortaya çıkmaktadır.

Sâlim b. Zekvân'ın eserinde konularla dinî ve siyasî içerikli tartışmaları, tarihsel gelişmeler ekseninde ele aldığı görülmektedir. Onun tarihsel gelişmeleri, değişim süreci ekseninde ele alıp hadiseleri tarihsel sıralama ile ortaya koymasından dolayı, tarihsel yöntemi esas aldığı söylenebilir.

Netice olarak Sâlim b. Zekvân, erken dönem İslam tarihi içinde, özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde gelişen toplumsal ve siyasal olaylarla ilgili kendine özgü bir bakış tarzı ortaya koymuştur. Bu bakış tarzıyla hem ilk ortaya çıkan mezheplerden biri olan Hâricîlerin tarihe yaklaşımlarını bize aktarmış, hem de mensup olduğu mezhep olan İbâdîliğin bakış tarzını ve görüşlerini ortaya koymuştur. Bundan dolayıdır ki İbâdîlik düşüncesinin ilk temsilcilerinden sayılabilecek olan Sâlim b. Zekvân, bu çizgisiyle kendisinden sonra gelen İbn Sellâm el-İbâdî (273/886), Ebû Abdullah el-Kalhâtî (IV/X. yüzyıl), Ebû Zekerıyyâ Vârcelânî (471/1078), Ebû Ammâr Abdü'l-Kâfî (570/1174), Ebû'l-Abbâs ed-Dercînî (670/1271), Ebû'l-Kâsım el-Berrâdî (IX/XV. yüzyıl) ve Ebû'l-Abbâs eş-Şemmâhî (928/1522) gibi İbâdî düşünür ve müellifler üzerinde etkili olmuş ve İbâdîlik merkezli bir tarih anlayış ve algısının ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Sâlim b. Zekvân, ortaya koyduğu bu bakış tarzıyla İslam ve mezhepler tarihinin artık klasik hâle gelmiş olan Sünnî

ve Şîî paradigmalarının dışında, günümüzde Sünnî ve Şîî çevreler tarafından pek bilinmeyen farklı bir paradigma ve farklı bir din söyleminin oluşmasının öncüsü ve temsilcisi olmuştur.

es-SÎRE

BİRİNCİ BÖLÜM

Kendisinden başka Rab olmayan ve benzeri bulunmayan Allah'a hamd olsun. *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istediğinde, sadece 'ol' demektir, o da hemen oluverir."*¹

Yüce Allah'tan sakınmanızı size öneririz. Şüphesiz Allah'ın önceki ve sonraki kuşaklarla ilgili vasiyeti *"Sizden önce Kitap verilenlere de, size de 'Allah'tan korkun' diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz (bilin ki) göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah, zengindir, övgüye layıktır."*² demesidir. Sizi O'nun verdiği nimetlere şükretmeye ve O'nun için hakkıyla sabretmeye teşvik ederiz. Şüphesiz Allah, Kendisine şükredenler için nimetlerini daha çok artırır ve sabredenler için de mükâfatını karşılıksız biçimde verir.

Allah'a itaat etmenizden dolayı memnun olur, O'na isyan etmenizden dolayı öfkeleniriz. Zira *"Kim, Allah'a ve Elçi'sine itaat ederse Allah, onu altlarından ırmaklar akan, içinde [4] sürekli kalacakları cennetlere sokar. İşte büyük başarı budur. Kim de, Allah'a ve Elçi'sine karşı gelir, O'nun sınırlarını aşarsa Allah, onu sürekli kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır."*³ Sizi Allah'ı anmaya ve O'nun emrini tutmaya teşvik ederiz. Şüphesiz *"Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar, (işte) Allah, bunlar için bağış ve büyük mükâfat hazırlamıştır."*⁴ Allah'ın yanında olan (ödülü) size arzu ettiririz, şüphesiz *"İnanıp Rablerine dayananlar için Allah'ın yanında bulunan ödül, daha hayırlı ve daha kalıcıdır."*⁵ ve sizi

1 36/Yâsîn, 82.

2 4/Nisâ, 131.

3 4/Nisâ, 13-14.

4 33/Ahzâb, 35.

5 42/Şûrâ, 36.

Allah'ın cezasından, emniyet ve hilesinden sakındırırız, şüphesiz *"O'nun yapacağı azabı kimse yapamaz."*⁶ *"Ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olamaz."*⁷

Ey Allah'ın kulları, Allah'tan ve hükmettiği şeyden korkun, O'nun rızasına ulaşmak hususunda acele edin, Allah'ın sizi teşvik ettiği şeyleri arzulayın, O'nun sizi cezasından sakındırdığı şeylerden korkun ve Allah'ın kitabında (sizden) korumanızı istediği şeyler üzerine çaba sarf edin. Zira sizin Allah'ın takva hususunda vasiyet ettiği şeyleri yerine getirmenizden sonra dünyanızdan bir şeyin kaybolması, size zarar vermez. Buna karşılık Allah'ın takva hususundaki vasiyetini yapmadıktan sonra, dünyada yerine getirdiğiniz hiçbir şey, size fayda sağlamaz. Gizli ve açık anlarınızda Allah'tan sakının, zira siz hızla sürenizi bitirip günlerinizi tüketiyorsunuz, sonra Rabbinize döneceksiniz, dünyada yaptıklarınızdan hesaba çekilecek amellerinizle karşılık göreceksiniz. Şüphesiz Allah, kullarından hangisinin daha güzel iş yapacağını denemek için dünyayı yaratmıştır. Dünyadaki işleri ahirette karşılık olarak değerlendirerek *"Yaptıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz?"*⁸ demiştir ve yine *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur ve insanın çalışması da yakında görülecektir; sonra ona tasta-mam karşılığı verilecektir."*⁹ demiştir. *"Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamaz."*¹⁰ demiştir. Bu yüzden Rabbinizin hakkını gözeterek anlaşıp ve kendi nasipleriniz ve kıyamet günü kendisinden sorumlu olduğunuz hususlarda cesaretli olun. Şüphesiz Allah, sözü hak olandır ve *"Senin Rabbin hakkı için biz onların hepsine, yaptıkları şeylerden mutla-*

6 89/Fecr, 25.

7 7/A'râf, 99.

8 27/Neml, 90.

9 53/Necm, 39-41.

10 4/Nisâ, 123.

ka soracağız.”¹¹ demiştir ve yine “(Allah) onlara seslenerek ‘Elçilere ne cevap verdiniz?’ dediği gün”¹² diyerek “Elbette onlara (olan biten her şeyi) bilgiyle anlatacağız, zira Biz onlardan uzak değiliz.”¹³ buyurmuştur.

Allah’tan başka size amellerinizi anlatacak bir kuvvet yoktur; (bu yüzden) eğer size anlatılacağı gün yapabilirseniz, Allah’ın kendisine ibadet konusunda sizi vekil kıldığı işlerde güzel bir yol üzere olursunuz. Rabbinize itaatten payınızı aldınız ve O’nun size yasakladığı şeyleri menettiniz, kullarından O’na sımsıkı sarılana ikram edeceğine dair verdiği emri tuttunuz. Şüphesiz Allah, “Onlar, Kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar; elbette Biz, iyilik yapmaya çalışanların ecrini zayi etmeyiz.”¹⁴ demektedir. Allah’ın kitabındaki buyrukları tam olarak yerine getirin, Allah’ın sizden korumanızı istediği şeyleri koruyun. Şüphesiz Allah, Elçi’sini itaat edilmesi için göndermiş, kitabını tâbi olunması ve ihtilafa düştükleri meselelerde insanlar arasında hükmetmek üzere indirmiştir. Allah, “Biz hiçbir elçiye, Allah’ın izniyle itaat edilmekten başka bir amaçla göndermedik.”¹⁵ ve “And olsun ki Biz, elçilerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve onlarla beraber Kitabı ve (adalet) ölçüsünü indirdik ki insanlar adaleti yerine getirsinler.”¹⁶ demektedir. Yine Yüce Allah, “İnsanlar tek bir ümmet idi, sonra Allah, peygamberleri müjdecî ve uyarıcı olmak üzere gönderdi. Onlarla beraber anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetmek üzere, içinde gerçekleri taşıyan Kitabı indirdi. Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan dolayı o (Kitap) hakkında anlaşmazlığa düştüler.”¹⁷ buyurmuştur.

11 15/Hicr, 92-93.

12 28/Kasas, 65.

13 7/A'râf, 7.

14 7/A'râf, 170.

15 4/Nisâ, 64.

16 57/Hadîd, 25.

17 2/Bakara, 213.

Kur'an'ın yoluna kim tâbi olursa ona kendisinden başka varlık olmayan Allah yeter ve kim O'na tâbi olmazsa ondan hiçbir şey kabul edilmeyecektir. İyilik, sadece onları doğru yola ulaştıracak olan bu Kur'an'da olanı arzu etmektir. Kötülük ise onları bundan meneden bu Kur'an'da olanı inkâr etmektir. Şüphesiz Allah, onda özüünü ortaya koymuş, deliline de şahit olmuş ve uyarısını bildirmiştir. Kur'an'ı (me-seleleri) güzel açıklayan bir kitap, adaletle hükmetmek, [6] doğru bir söz, gerçek kıssa, parlak bir nur ve (insanlara) faydalı bir şifa olması için indirmiştir. Kur'an'ı ona sımsıkı sarılan için yanılmaz hâle getirmiş, ondan öğüt alan için bilgi kaynağı yapmış, ona tâbi olan için kurtuluş yolu olmasını sağlamış ve içinde ihtilaf olmayan bir söz hâline getirmiştir. Allah, *"Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şey bulurlardı."*¹⁸ demiştir. O, dosdoğru bir kitap olup onda hiçbir eğrilik yoktur, yine o, açık bir kitap olup onda herhangi bir karışıklık yoktur. Bu yüzden Allah'ın kitabından öğüt alın ve doğru yola onunla ulaşın, zira o, *'kendisiyle doğru yolu bulamayanın, başkasıyla da bulamayacağını'* ifade eder.¹⁹ Siz, sadece bu kitapla emrolundunuz ve Nebi'niz sadece onunla doğru yola ulaştırmıştır; yine sadece ondan hesaba çekileceksiniz, sadece onunla uyarılacaksınız. Şüphesiz bugün Allah'ın kitabını hakem kılıp onu öne çıkararak onda bulunanı sağlam bir delil ve açık bir emir olarak alan kişiyi Allah, dünya hayatında ve ahirette sağlam sözle tespit eder; kıyamet gününde onu deliliyle karşılar ve düşmanların ayağa kalktığı günde onu felaha ulaştırır.

Elbette bugün istek ve arzularını hakem kılıp onları öne çıkararak Allah'ın emrini terk edip onun vasiyetini zayıf eden kişi, yalnızca kendisine zarar verecek, onun nasibi

18 4/Nisâ, 82.

19 Burada Sâlim b. Zekvân'ın, "... Lütfedip bizi buraya getiren Allah'a hamd olsun. Allah, bizi getirmeseydi, biz bunu bulamazdık" (7/A'râf, 43) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

azalacak ve hissesini kaybedecektir. Allah'ı da zengin ve övgüye layık olarak bulacaktır.

Ey Allah'ın kulları, onun emirlerinin tamamını kararlılıkla alın. Allah'ın huzurundaki doğru delilleri, herkesin gelip kendi canını kurtarmak için uğraşacağı, herkese yaptığıının tam karşılığının verileceği ve asla haksızlık yapılmayacak olan gün²⁰ için saklayın.

İslam'da Allah'ın Nebisi ile velilerinin takip ettiği doğru olan ve bilinen yolu siz de takip edin ve şunu bilin ki hiç kimse, onlara karşı çıkmakla doğru yola ulaşamaz. Allah, *"Kim kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçi'ye karşı gelir ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası."* demektedir.²¹ Ey İnsanlar! sizden hiç kimse yoktur ki doğru ya da yanlış bir yolda haklı gerekçelerle ve kabul ettiği kanıtlarla yürüyor olmasın. Bu durumun aynısı eskiden de geçerliydi. Onlar da iyilikler ve kötülükler arasında tarih olan atalarının izinde yürüyorlardı. İmanın bütün rükünlerinin kapsayan tek bir yoldan cennete ulaşılır. Cehenneme ise [7] değişik yollardan ulaşılır. Allah bunun hikmetini şöyle açıklar: *"İşte Benim doğru yolum budur, ona uyun, (başka) yollara uymayın ki sizi O'nun yolundan ayırmasın. Korunmanız için (Allah), size böyle tavsiye etti."*²² Kullar, kıyamet gününde önderleriyle çağrılacaklardır. *"Her milletin önderini çağırdığımız gün, kimlerin kitabı sağından verilirse işte onlar, kitaplarını okurlar ve en ufak bir haksızlığa uğratılmazlar. Şu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür ve yolu daha da sapıktır."*²³ Takva ile amel edin ve Allah'a O'ndan korkan insanları başınıza getirerek yaklaşın, başınıza getirdiğinize dikkat edin; zira

20 Burada Sâlim b. Zekvân, *"O gün herkes gelir, kendi canını kurtarmak için uğraşır ve herkese yaptığıının tam karşılığı verilir, onlara asla haksızlık edilmez."* (16/Nahl, 111) ayetine vurgu yapmaktadır.

21 4/Nisâ, 115.

22 6/En'âm, 153.

23 17/İsrâ, 71-72.

siz başınıza getirdiğiniz yöneticilerden sorumlusunuz. Şeytana uşaklık edenlerden uzak durun, onlara yakınlık göstermeyin, onları sevmeyin, onların hevalarına uymayın. Şüphesiz Allah, Kendi yolunu tutan birisinin bu yolu tutmasından razı olmaz. Sizi zalimlere karşı uyarmış ve onları yönetici edinenlerden beri olduğunu bildirmiştir. Allah konusunda yanılgiya düşmeyin. İnsanların sayısal olarak sizden çok olması sizi yanıltmasın. Zira insanların tutkuları farklı farklıdır. Bu yüzden farklı yollar tutmuşlardır. Onların çoğu, Allah'ın izin vermediği şeyleri şeriat haline getirdiler. Allah, Hz. Muhammed'e şöyle söylemiştir: *"Sonra seni buyruk(umuz)dan bir yola (bir hukuk düzenine) koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin keyiflerine uyma. Çünkü onlar, Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi senden savamazlar. Zalimler birbirlerinin velisidirler. Allah ise korunanların velisidir."*²⁴ Yine Allah, şöyle demiştir: *"Eğer Hak, onların keyiflerine uysaydı gökler, yer ve bunların içinde bulunan canlılar bozulur giderlerdi. Biz onlara öğütlerini getirdik fakat onlar öğütlerinden yüz çeviriyorlar."*²⁵

Ey Allah'ın kulları, Allah'ın sizin üzerinizdeki hakkını yerine getirmek için gayret sarf edin, gizli ve açık yapmış olduğunuz her işte Allah'tan korkun ve bilin ki O, her an kendisine isyan eden insanların fiillerini gözetlemektedir.²⁶ Sizin amellerinizden hiçbir şey, O'ndan gizli kalmaz, Allah'ın yanında bulacağınız her iyilikten kendiniz için pay [8] hazırlayın. *"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. O, kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Allah, sizi kendisin(in emirlerine karşı gelmek)ten sakındırıyor. Allah, kullarına karşı şefkatlidir."*²⁷

24 45/Câsiye, 18-19

25 23/Mü'minûn, 71.

26 Burada Sâlim b. Zekvân'ın *"Elbette Rabbin gözetleme yerindedir (her an kullarının fiillerini gözetlemektedir)." (89/Fecr, 14)* ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

27 3/Âl-i İmrân, 30.

Sizi kendi emirlerine karşı gelmekten sakındıran Allah'tan korkun. O'nun sizden memnun olacağı işlere yönelin. Ne talep edenin ne de talip olanın kalıcı olduğu çoğu az mesabesindeki dünya hayatı sizi asla bu yoldan ayırmasın. Bununla ilgi Allah şöyle buyurur; *"Dünya hayatı, oyun, eğlence, süs, kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışıdır. (Bu) tıpkı bir yağmura benzer ki bitirdiği ot, çiftçilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azap, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir."*²⁸

Ahiretin nimet ve mutlulukları arasından Allah'ın sizin için istediği şeyi arzulayın. Buna karşılık Allah'ın değer vermemenizi istediği dünyadan ve içindeki süslerden kaçının. Allah'ın kitabını ve kendi nefislerinize karşı O'na itaati tercih edin. (Böylece) Allah'ın Kendisine itaat eden kimseye yönelik mutluluk ve rahmet vaadiyle Kendisine isyan eden kimseye yönelik ceza tehdidinde dair bilginiz artsın. Karşılığının verileceği ve sevabının güzel bir şekilde size döneceği salih amel işlemeyi arzulayın. Allah'ın yapıldığı takdirde azab ve intikam almakla²⁹ tehdit ettiği işleri yapmaktan kaçının. Allah'a itaati etmenin kolay olduğunu bilin, buna hazırlanın ve kendinizi ona adayın. Hak, keyiflerinize uygun düşsün ya da düşmesin, kendinizi ona uymaya alıştırmın. Nefsinizin arzuladığı şeyleri terk etmedikçe istediğiniz şeylere ulaşamaz, sakındığınız şeylerden kurtulamazsınız. Allah yolunda mücadele etmekten payınıza düşeni alın; zira bu, Allah'ın huzurunda amellerin en şerefli ve sevap yönünden en faziletlisidir. O, şiddetli azaptan sizi kurtaracak olan kârlı bir alış verıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: *"İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler bir değildir. Allah, mallarıyla ve can-*

28 57/Hadîd, 20.

29 Burada Sâlim b. Zekvân, "Ya Biz seni alıp götürdükten sonra onlardan öc alırız." (43/Zuhurf, 41) ayetine vurgu yapmaktadır.

[9] *larıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan daha üstün kılmıştır. Gerçi Allah, hepsine de güzellik vadetmiştir ama mücahitleri, oturanlardan çok daha büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendi katından yüksek dereceler, bağışlama ve rahmet (lutfedecektir). Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.”³⁰ Yüce Allah, “Allah, Kendi yolunda öldürülenlerin yaptıkları işleri zayi etmeyecektir. Onları doğru yola iletecek ve durumlarını düzeltecektir. Onları, kendilerine tanımladığı cennete sokacaktır.”³¹ demiştir. Yine Allah, “Allah, müminlerden canlarını ve mallarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Allah yolunda savaşır, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da üstlendiği gerçek bir sözdür. Kim, Allah’tan daha çok sözünde durabilir? O hâlde O’nunla yaptığınız bu alışverişinizden ötürü sevinin. Gerçekten bu, büyük başarıdır.”³² “Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanma; aksine onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırmaktadırlar. Allah’ın keremiyle kendilerine verdiklerinden mutlu olarak, arkalarından henüz kendilerine yetişemeyenlere de korku olmadığına, onların üzüntüye uğramayacaklarına sevinirler. Allah’ın nimetine, lütfuna ve Allah’ın müminlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler.”³³ demiştir. Yine Allah, “Ey İnananlar, size, sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah’a ve Elçi’sine inanırsınız, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz. İşte bilerseniz, sizin için en iyisi budur.”³⁴ buyurmaktadır. Yine “Seveceğiniz bir şey daha var: Allah’tan bir zafer ve yakın bir fetih. Artık müminleri müjdele. Ey İnananlar, Allah’ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da Havarilere ‘Allah yolunda benim yardımcılarım kimdir?’ demişti. Havariler, ‘Allah yolunun yardımcıları biziz’ dediler. İsrailoğullarından bir zümre inandı, bir zümre inkâr*

30 4/Nisâ, 95-96.

31 47/Muhammed, 4-6.

32 9/Tevbe, 111.

33 3/Âl-i İmrân, 169-171.

34 61/Saf, 10-11.

etti. Biz de inananları düşmanlarına karşı destekledik, onlar [10] üstün geldiler.”³⁵ buyurmaktadır. Allah, “Ey İnananlar, eğer siz Allah’ın dinine yardım ederseniz (Allah da) size yardım eder, ayaklarınızı sağlam tutar. İnkâr edenler(e gelince) yıkım onlara! (Allah), onların işlerini boşa çıkarmıştır. Böyledir, çünkü onlar, Allah’ın indirdiğinden hoşlanmamışlar; Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır.”³⁶ buyurmuştur.

Ey Allah’ın kulları, Allah’a olan bey’atınızın gereğini yerine getirin ki O da size verdiği ve sizin için Kendisine şart koştuğu sözü yerine getirsın³⁷ ve biliniz ki savaşa çıkmayıp geride kalmanız (*kuûd*), sizi ölümsüz kılmayacak ve eceliniz geldiğinde ölüm vaktinizi ertelemeyecektir. Allah, şöyle buyurmaktadır: “Nerede olursanız olun, ister sağlam kaleler içinde bulunun, yine ölüm sizi bulur.”³⁸ Allah, Peygamber’ine şöyle demektedir: “Senden önce hiçbir insana ebedî yaşama imkânı vermedik. Şimdi sen, ölürsen onlar, ebedî mi kalacaklar? Her nefis, ölümü tadacaktır. Biz sizi sınamak için şerre de hayra da müptela kılıyoruz ve (sonunda) Bize döndürüleceksiniz.”³⁹ “Allah, süresi dolan hiçbir canı ertelemez. Allah, yaptıklarınızı haber alandır.”⁴⁰

Allah’ın sizi cihad konusunda teşvikine itibar edin. Zira sizin için ölümden ya da öldürülmekten kaçış yoktur. Şüphesiz Allah yolunda cihat ömürlerinizden eksiltmez,⁴¹ kimse de Allah’ın onun için yazdığı günleri tükenmeden ölmez. Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın izni olmadan hiçbir kişi ölmez.

35 61/Saf, 13-14.

36 47/Muhammed, 7-9.

37 Burada Sâlim b. Zekvân’ın “Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, Bana verdiğiniz sözü tutun ki Ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece Benden korkun” (2/Bakara, 40) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

38 4/Nisâ, 78.

39 21/Enbiyâ, 34-35.

40 63/Münâfikûn, 11.

41 Burada Sâlim b. Zekvân’ın “...Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir Kitapta (yazılı)dır...” (35/Fâtır, 11) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

(Ölüm), belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya sevabını isterse kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse kendisine ondan veririz, şükredenleri mükâfatlandıracağız.”⁴²

A. Peygamberler

- [11] Şüphesiz Allah, din olarak İslam’ı seçmiş, ona Kendisi için razı olmuş ve İslam’ı gökler ve yer ehlerinden olan meleklerin, veli ve temiz insanların dini kılmıştır. Bütün peygamberlerini eski ve yeni ümmetlere bu din üzerine göndermiştir. Allah, her ne zaman peygamber gönderdi ise o ancak öncekini tasdik etmiş, onun yolunu izlemiştir. Din konusunda ayrılığa düşmemeleri hususu ve ona iman etmeleri Allah’ın peygamberlerine vahiy indirdiğinde onlardan aldığı bir ahit idi. Allah şöyle buyurmuştur: “O, size dinden Nuh’a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya tavsiye ettiğimizi hukuk düzeni yaptı. Şöyle ki dini doğru tutun (Allah’ın gönderdiği hükümlere teslim olun, hurafeler karıştırıp dini bozmayın) ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın (bu) esas, Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, dilediğini Kendisine seçer ve iyi niyetle yöneleni kendisine iletir.”⁴³ Allah yine şöyle buyurmaktadır: “Biz, peygamberlerden (verdiğimiz elçilik görevini yapma ve hak dine davet etme hususunda) kuvvetle ahitlerini almıştık. Senden, Nuh’tan, İbrahim’den, Musa’dan ve Meryem oğlu İsa’dan, onlardan sapasağlam bir söz almıştık. Ki (Allah), o doğrulara doğruluklarından sorsun. Kâfirlerle de acı bir azap hazırlamıştır.”⁴⁴ Allah, peygamberlerden şöyle söz almıştı: “Bakın, size Kitap ve hikmet verdim, şimdi yanınızda bulunan (Kitab)ı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz. ‘Bunu kabul ettiniz mi ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?’ demişti. ‘Kabul ettik’ dediler. ‘O hâlde tanık olun, Ben de

42 3/Âl-i İmrân, 145.

43 42/Şûrâ, 13.

44 33/Ahzâb, 7-8.

*sizinle beraber tanık olanlardanım' dedi. Artık kim bundan sonra dönerse işte onlar, fasıklardır."*⁴⁵

Peygamberler, Rablerinin vasiyetini önemseyerek gönderildikleri toplumlara açıkladılar ve öğüt verdiler. Bunu tasdik etmek veya icabet etmek ise bu toplumların yapmaları gereken bir şeydi. Allah'ın elçileri, daima din yolunda oldular ve onların yolu da tek olup Allah'a kulluk etmektir. Onların ve kendilerine gönderildiği insanların Allah'ın emrettiği bir şey hususunda tercih yapma hakkı yoktu.⁴⁶ Bu yüzden Hakk'a tâbi oldular ve birbirlerini doğruladılar.

B. Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerîm

Sonra Allah, Hz. Muhammed'i kendisinden önce gelen peygamberleri doğrulayan bir nebi olarak göndermiştir. O, ^[12] kendisinden önce gelen peygamberlerin kavimlerini davet ettiği eşit olan bir kelimeye⁴⁷ ve İslam'ı korumaya davet etmiştir. Elbette o, Allah'ın kendisinden önce doğru yola ulaştırdığı kimselere uymuştur. Yüce Allah şöyle demektedir: *"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy."*⁴⁸ *"Sana söylenen, senden önceki elçilere söylenmiş olandan başka bir şey değildir. Kuşkusuz, Rabbin hem bağışlama sahibi, hem de acı azap sahibidir."*⁴⁹

Yüce Allah, onu şahit, müjdecî, uyarıcı ve izniyle Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir ışık olarak göndermiştir.⁵⁰ Allah,

45 3/Âl-i İmrân, 81-82.

46 Burada Sâlim b. Zekvân, "Allah ve Resulü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulü'ne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." (33/Ahzâb, 36) ayetine atıf yapmaktadır.

47 Burada Sâlim b. Zekvân'ın "De ki: 'Ey Kitap ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin. Yalnız Allah'a kulluk yapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, birbirimize Allah'tan başka tanrılar edinmeyelim..." (3/Âl-i İmrân, 64) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

48 6/En'âm, 90.

49 41/Fussilet, 43.

50 Burada Sâlim b. Zekvân, "Ey Peygamber, Biz seni şahit, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Ve izniyle, Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir lamba olarak (gönderdik)." (33/Ahzâb, 45-46) ayetlerine vurgu yapmaktadır.

elçilerin arasının kesilip bir boşluk meydana geldiği, insanların Allah'a kulluktan uzaklaşıp doğru yolu göremediği, bâtılın ortaya çıktığı ve zorbalığın yaygınlaştığı bir dönemde Peygamber'ini göndermiştir. (Hz. Peygamber), beyaz, siyah, Arap, Acem (Arap olmayan), özgür, köle, erkek ve kadın herkesi tek olan Allah'a kulluk etmeye ve itaat ve ibadeti sadece O'na halis kılmaya davet etmişti. Bu yüzden Allah, kendinden önceki kitabı doğrulayıcı ve onu kollayıp koruyucu olarak, anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetmesi amacıyla Peygamber'ine bu Kitabı indirmiştir.⁵¹

Ardından Allah, günahkârların kendisini şaşırtmalarına karşı Peygamber'i uyarmış ve şöyle demiştir: *"Onların Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın."*⁵² *"Özür ve uyarmak için."*⁵³ *"İnsanların elçiler geldikten sonra Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın. Allah, üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁵⁴ *"Helak olan açık bir delille helak olsun; yaşayan da açık bir delille yaşasın. Çünkü Allah, işitendir, bilendir."*⁵⁵

Sonra suçluların yolu belli olsun diye Allah, Kur'an'da ayetleri açıklamış⁵⁶ ve orada bizim ve bizden öncekilerin zikrini indirmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: *"And olsun, size içinde muhtaç olduğunuz öğütler bulunan bir Kitap indir-*

51 Burada Sâlim b. Zekvân'ın *"Sana da kendinden önceki Kitabı doğrulayıcı ve onu kollayıp koruyucu olarak Kitabı gerçekte indirdik. Artık onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma! Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiği (i nimet)ler(i) içinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O size ayrılığa düştüğünüz şeyler (in hakikatin)i haber verecektir."* (5/Mâide, 48) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

52 5/Mâide, 49.

53 77/Mürselât, 6.

54 4/Nisâ, 165.

55 8/Enfâl, 42.

56 Burada Sâlim b. Zekvân, *"Böylece ayetleri (döne, döne) açıklıyoruz ki suçluların yolu belli olsun."* (6/En'âm, 55) ayetine vurgu yapmaktadır.

dik. Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁵⁷ “İşte, benimle birlikte [13] olanların öğüdü ve benden öncekilerin öğüdü budur. Ama onların çoğu hakkı bilmezler, bundan dolayı onlar, (haktan) yüz çevirirler.”⁵⁸ “Kim, Benim doğru yoluma uyarsa o, sapmaz ve sıkıntıya düşmez. Ama kim Beni anmaktan yüz çevirirse onun için dar bir geçim vardır.”⁵⁹ Allah, Kur’an’da nurunu tamamlamış, kurallarını da onda açıklamıştır. Emirlerini onda ortaya koymuş, varlıkları fitrat üzere yaratmış, yaptığı işi de mükemmel bir şekilde yapmıştır. Memnun olduğu şeylere onda izin vermiş, O’nu gücendirip kızdıran şeyleri de yasaklamıştır. Allah’ın izin verdiği şey, ebedî olarak helaldir; yasakladığı şey de ebedî olarak yasaktır. O’nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.⁶⁰

Allah, Hz. Muhammed’i, kendisinden önce neler olduğunu söylemesi, kulları arasında hüküm vermesi ve öldükten sonra başlarına gelecek şeyleri haber vermesi için göndermiştir. O’na Kur’an’a bağlı olmasını ve insanları ona çağırmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır.*”⁶¹ Yine “*Bundan dolayı sen (Hakk’a) çağır ve emrolunduğun gibi doğru ol, onların keyiflerine uyma.*”⁶² “*Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?*”⁶³ “*(İnsanları) Allah’a çağırın, iyi iş yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?*”⁶⁴ “*De ki: ‘İşte benim yolum budur: Ben ve bana uyanları Allah’a basiret üzere davet ederim. Allah’ın şanı yücedir, ben ortak koşanlardan değilim.’*”⁶⁵

57 21/Enbiyâ, 10.

58 21/Enbiyâ, 24.

59 20/Tâhâ, 123-124.

60 Burada Sâlim b. Zekvân’ın “*Rabbinin sözü hem doğruluk, hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O’nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.*” (6/En’am, 115) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

61 16/Nahl, 125.

62 42/Şûrâ, 15.

63 4/Nisâ, 122.

64 41/Fussilet, 33.

65 12/Yûsuf, 108.

*“Allah’tan geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmeden önce Rabbinize uyun. Çünkü o gün, ne sığınacak bir yeriniz var; ne de (yaptıklarınızı) inkâra çare.”*⁶⁶ diyerek in-
 [14] sanlara çağrısına icabet etmelerini emretmiştir. Yine *“Ey İnananlar, (Elçi) sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah’ın ve Elçi’sinin çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz, O’nun huzuruna toplanacaksınız.”*⁶⁷ buyurmuştur.

Hız. Muhammed, Rabbine itaat etmiş, günahkârların yaptıklarından sakınmış, Allah’ın kendisine indirdiğine bağlı kalmış ve kavminin ağır işkence ve yalanlamalarına rağmen Allah’a emrettiği şekilde insanları çağırmıştır. Öyle ki kavminin kendisine yönelik yalanlamaları artmış, onların inkâr ve sapkınlıkları onu üzmüştür. Bunun üzerine Allah, karşılaşmış olduğu işkence ve yalanlamalara karşılık, onu teselli edip sabretmesini istemiş ve *“Müşrikler inanmıyorlar diye neredeyse kendini helak edeceksin.”*⁶⁸ demiştir. *“Herhâlde sen, onlar bu söze inanmıyorlar diye, üzüntüden kendini helak mı edeceksin?!”*⁶⁹ *“Onların dediklerinin seni üzdüğünü biliyoruz; gerçekte onlar, seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler, Allah’ın ayetlerini bile bile inkâr ediyorlar. Senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşılık sabrettiler, nihayet onlara yardımımız yetti. Allah’ın kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur. Sana da elçilerin haberinden bir parça gelmiştir. Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, haydi yapabilirsen, yerin içine (inebileceğin) bir delik ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin. Allah, dileyeydi elbette onları hidayet üzerinde toplardı, o hâlde cahillerden olma. Ancak işitenler (çağrıya) cevap verir; ölümlere gelince*

66 42/Şûrâ, 47.

67 8/Enfâl, 24.

68 26/Şuarâ, 3.

69 18/Kehf, 6.

Allah, onları diriltir, sonra O'na döndürülürler.”⁷⁰ “O hâlde sen de azim ve irade sahibi elçilerin sabrettiği gibi sabret.”⁷¹ “Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl; çünkü sen, doğru yoldasın.”⁷² “Eğer onlar, seni yalanladılarsa ‘Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben ^[15] de sizin yaptığınızdan uzağım’ de.”⁷³ “(De ki) ben, sadece bu kentin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. O, burayı saygıdeğer kıldı ve her şey, O’nundur ve bana Müslümanlardan olmam emredildi ve Kur’an okumam (emredildi). Şimdi kim, yola gelirse kendi yararına yola gelmiş olur ve kim saparsa de ki: ‘Ben, ancak uyarıcılardanım’ ve de ki: ‘Allah’a hamd olsun. O, size ayetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız.’ Rabbin, yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁷⁴

Hız. Muhammed, bir müddet savaş emrolunmaksızın, Allah’ın istediği gibi insanları İslam’a davet etmeye başladı. Bu esnada kendisine itaat edenleri, Allah’a ve elçilerine inananlar için hazırlanmış genişliği gökle yer kadar olan cennetle müjdeliyordu. İşte bu, Allah’ın dilediğine vereceği lütfudur. Allah, büyük lütuf sahibidir.⁷⁵ Allah’a isyan edeni ve onu yalanlayanı da yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşle korkutmaktadır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.⁷⁶

70 6/En’âm, 33-36.

71 46/Ahkâf, 35.

72 43/Zuhruf, 43.

73 10/Yûnus, 41

74 27/Neml, 91-93.

75 Burada Sâlim b. Zekvân’ın “(O hâlde siz), Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah’a ve elçilerine inananlar için hazırlanmış bulunan bir cennete koşun. İşte bu, Allah’ın dilediğine vereceği lütfudur. Allah, büyük lütuf sahibidir.” (57/Hadîd, 21) ve “Rabbinizden bir bağışlanmaya ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, korunanlar için hazırlanmış cennete koşun!” (3/Âl-i İmrân, 133) ayetlerine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

76 Burada Sâlim b. Zekvân, “Ey inananlar, kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.” (66/Tahrîm, 6) ayetine vurgu yapmaktadır.

Sonra Allah, Peygamber'ine savaşmayı farz kıldı ve ona müşriklerden ayrılmayı ve onlarla mücadele etmeyi emretti. Ancak Hz. Muhammed ve yanındakiler, o gün küçük bir topluluk idiler; Allah'ın hükmüne sabrettiler ve sevdiği ya da hoşlanmadığı hususlarda O'nun emrine boyun eğdiler. Onun yanındaki Müslümanların az olup düşmanlarının çok oluşu, o gün Hz. Muhammed'in Rabbine itaat etmesine engel olmadı. Zira Rabbi, ona kendi yolunda çarpışmasını ve vasiyetini koruyup emrini yerine getirmesini emretti. Sonra Hz. Muhammed ile taraftarlarına Medine'ye hicret etmesi emredildi; bundan sonra Allah'ın Elçisi, oradan ayrılarak Medine'ye geldi. Ona inananlardan olan Ensar, onu barındırıp ona yardım etti⁷⁷ ve sahip oldukları şeyleri onunla paylaşıp ona yakınlık gösterdi; onun canından önce kendi canlarını tercih etmediler.⁷⁸

Allah'ın Müslümanlardan toplanmasını istediği kimseler onun etrafında toplandığı zaman Hz. Muhammed, kendileriyle çarpışan müşriklere karşı Allah yolunda çarpışmaya, müşriklerden ayrılarak savaşmaktan vazgeçenlere eman

77 Burada Sâlim b. Zekvân'ın "Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) barındırdılar ve yardım ettiler; işte onlar, birbirlerinin velisi (dostu, koruyucusudurlar). İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velayetinden size bir şey yoktur (onları korumakla yükümlü değilsiniz). Fakat dinde yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda antlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmeniz) olmaz. Allah, yaptıklarınızı görmektedir." (8/Enfâl, 72) ve "Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda savaştılar ve (göçmenleri) barındırdılar ve (onlara) yardım ettiler, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için bağış ve bol rızık vardır." (8/Enfâl, 74) ayetlerine atfı yaptığı anlaşılmaktadır.

78 Burada Sâlim b. Zekvân, "Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Elçisi'nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri, onlara yakışmaz. Böyledir, çünkü Allah yolunda uğrayacakları hiçbir susuzluk, yorgunluk, açlık; kâfirleri öfkeliendirecek bir yeri çiğne(yip zaptet)meleri ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları yoktur ki mutlaka bunlarla kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Allah güzel davrananların ecrini zayı etmez." (9/Tevbe, 120) ayetine vurgu yapmaktadır.

vermeye ve düşmanlarından hiç kimseye arka çıkmamak üzere onunla antlaşma yapanlarla antlaşma yapmaya başladı. Bu durum, o gün Allah'ın emrettiği bir şeydi. Allah şöyle buyurmuştur: *"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın; çünkü Allah, haksız yere [16] saldıranları sevmez."*⁷⁹ *"O hâlde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir."*⁸⁰ *"Allah, sizi din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever."*⁸¹ Bu yüzden Hz. Muhammed, Allah'ın istediği gibi, bu ilke ve Kur'an'daki benzer ayetlere uyarak, kendisiyle çarpışan müşriklerle çarpışmaya, müşriklerden ayrılarak savaşmaktan vazgeçen, ellerini ve dillerini dizginleyen müşriklere eman vermeye ve düşmanlarından hiç kimseye destek olmamak üzere onunla antlaşmak isteyenlerle antlaşma yapmaya devam etti.

Kur'an'daki aynı anda inmeyen bazı ayetler, diğer bazı-sını nesheder.⁸² Kendisinden öncekini nesheden bir ayet indiğinde Hz. Muhammed, sonra inen ayetle amel etmişti; böylece önce gelen ayetlerin uygulanabilirliği kalmıyordu. Bu durumda Allah'ın Nebisi ile kendisi arasında antlaşma olan kimseye bir uyarı olarak ayet indiğinde, itaat etmek üzere o ayetle amel edildi. Allah, Peygamber'ine müşriklerle topyekûn çarpışmayı emretti, onun düşmanlarını değişik gruplara ayırdı ve farklı şekillerde onlara muamele etti. Allah, onların bir kısmına bazı şeyleri helal kılıp bir kısmı-

79 2/Bakara, 190.

80 4/Nisâ, 90.

81 60/Mümtehhine, 8.

82 Sâlim b. Zekvân'ın burada neshle ilgili olarak *"Biz bir ayeti siler veya unutturursak ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?"* (2/Bakara, 106) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

na da bazı şeyleri haram kıldı. (Böylece) Allah, daha önce haram kılmadığı bazı şeyleri haram kılmış oldu.

C. Hz. Muhammed Döneminde Dinî Gruplar⁸³

1. Arap Müşrikler

Hz. Muhammed, öncelikle müşrik Araplardan olan kendi kavmini İslam'a çağırdı. Onlar, o dönemde insanların hakikatten en uzak olanlarıydı. Hz. Muhammed, onlara Allah'ın, içlerinden İslam'a girenleri daha önce yapmış oldukları herhangi bir şeyle sorumlu tutmayacağını ve onların Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olacağını bildirmiştir. Buna karşılık onlardan bir kısmı, İslam'ı reddeder ve Müslümanlarla çarpışırsa, ganimet olarak malının beşte biri alınır ve miras bırakmasına da engel olunur. Yine onlar, İslam'a girinceye ve Kur'an'ın hükmüne razı olduklarını açıklayıncaya kadar onlarla nikâhlanmak, onlara vâris olmak, kestikleri şeylerden yemek ve antlaşmalarına bağlı kalmak, Müslümanlar için ebedî olarak helal değildir. Onlar, Allah'ın dinine girmediği sürece, onlarla çarpışmak için ne bir müddet, ne de bir sınır vardır.

2. Mecûsîler

Mecûsîlere gelince onlar, ilimden bazı kalıntılara sahip [17] olduklarını ileri sürmüşlerdir. Allah'ın Elçisi, Hecer'de⁸⁴ yaşayan bazı Mecûsîlere, onları İslam'a davet eden bir mektup yazmış ve mektupta İslam'a girenlerin daha önce yaptıkları herhangi bir şeyle Allah tarafından sorumlu tutulmayacağını ve onların Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olacağını bildirmiştir. Allah, Mecûsîlerden İslam'a girmeyenlere cizye vermelerini farz kılmıştır. Böylece cizye

83 Bu başlık ve alt başlıklar, metnin içeriği dikkate alınarak tarafımızdan ilave edilmiştir.

84 Hecer, Bahreyn'e bağlı bir bölgenin adıdır. Medine'ye yakın olan bir köyün adı da Hecer olarak geçmekte olup Sâlim b. Zekvân'ın burada kastettiği yer, Bahreyn olmalıdır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *el-Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1397/1977, V. 393.

ile onların kanlarının dökülmesi haram olup aile ve malları da güvence altına alınır. Mecûsîlerden cizye almakla birlikte kanlarının dökülmesinin haram oluşuna binaen onlar, İslam'a girip Kur'an'ın hükmüne razı olduklarını deklare edinceye kadar Müslümanların onlarla nikâhlanması, onlara vâris olması ve kestikleri kurbanları yemeleri helal değildir. Allah'ın Elçisi, onların ilimden bazı kalıntılara sahip olduklarını ileri sürmelerinden dolayı, onlardan cizyeyi kabul etmiş; buna karşılık, kendi kavmi olan müşrik Araplardan bunu almayı reddetmiştir. Bundan dolayı Allah'ın Elçisi Mecûsîleri, ileri sürdükleri şeyin benzerini ileri sürmeyen kendi kavminden olan müşrik Arapların sahip olamadığı meşru bir statüye sahip kılmıştır.

3. Kitap Ehli Olanlar

Ehl-i kitaba (Yahudi ve Hristiyanlara) gelince Hz. Peygamber, onları da İslam'a ve Allah'tan getirdiği hakikatleri doğrulamaya çağırdı. Ehl-i kitaptan bunu bilip onaylayanlar, Müslümanlardan olup artık onlar, Müslümanların sahip olduğu hak ve sorumluluklara sahip olmuşlardır. Allah, onlardan İslam'a girmeyip Hz. Muhammed'i yalanlayanların üzerine cizye vermelerini farz kılmıştır. Eğer cizye verirlerse bununla kanlarının dökülmesi haram olup malı ve ailesi de güvence altına alınır. Bu yüzden Müslümanların Ehl-i kitaptan cizye verenlerin kadınlarıyla nikâhlanmaları ve kurbanlarını yemeleri helal kılınmıştır. Buna karşılık onlar, İslam'a girip Kur'an'ın hükmüne razı olduklarını açıklayınca kadar, onların erkekleriyle nikâhlanmak, onlara vâris olmak ve antlaşmalarına bağlı kalmak, ebedî olarak haramdır. İşte bu yüzden Allah'ın onlara indirdiği bazı hakikatleri ikrarları ve bu ikrarlarından dolayı meşru bir statüye sahip olmuşlardır. Kutsal bir kitaba sahip olmayan Mecûsîler ile putperestlerin kadınları ve onların kestiği kurbanlar, Müslümanlara haram kılınmışken; Ehl-i kitabın kadınları ve kestikleri kurbanlar helal kılınmıştır.

4. Münafıklar

Münafıklara gelince onlar, İslamiyet hakkında şüphe etmişler, öldükten sonra dirilme hususunda kuşku duymuşlar, fakat Müslümanlara onların dinlerini takip ediyor görüntüsü verip kiblelerine yönelerek Müslümanlardan kendilerini korumuşlardır. Bu durum, onlara, Müslümanlar nezdinde fayda sağlamıştır; öyle ki Müslümanlarla nikâhlanıp onlara vâris olmuşlar, kestikleri kurbanları yemişlerdir. Müslümanlar, onlarla olan antlaşmalarını yerine getirmişlerdir. [18] Fakat bununla birlikte Müslümanlar, onlardan uzak durmuşlar ve onların çoğunun kanlarını helal görmüşlerdir. Ancak Allah, Müslümanlara Ehl-i kitap ile nikâhlanmayı, onlara vâris olmayı ve onlarla olan antlaşmalarını yerine getirmeyi haram kılmışken,⁸⁵ münafıklarla nikâhlanmayı, onlara vâris olmayı ve onlarla yapılan antlaşmalara bağlı kalmayı helal kılmıştır. Bu onların Müslümanların kiblesine yönelerek Müslüman dininden görünmelerinden dolayıdır. Bu yüzden Allah, münafıkların Müslümanlarla nikâhlanmalarına, onlara vâris olmalarına, onlarla yaptıkları antlaşmaları yerine getirmelerine imkân vermiş, onlardan cizye alınmasını da yasaklamıştır. O dönemde bunu kâfirlerden hiçbirine yapmamıştır.

Allah'ın Elçisi, kiblesine yönelen kimselerden öldürülmesi gereken kimseleri öldürmüştü, sonra çocuklarını esir etmemiş, malının beşte birini almamış ve onun miras bırakmasına da engel olmamıştır. Onun karısı da iddetini dolduruncaya ve artık meşru hâle gelinceye kadar Müslümanlardan herhangi biriyle nikâhlanamamıştır. İşte bu, Allah'ın Elçisi'nin kible ehlinde kötülük yapan ve fesat çıkaran kimselere yönelik davranış tarzı ve onlarla ilgili takip ettiği yoldu.

85 Burada kendileriyle nikâhlanması haram olanlar, Ehl-i kitabın erkekleri olmalıdır. Kadınlarıyla ilgili böyle bir yasak söz konusu değildir. Sâlim b. Zekvân, yukarıda Ehl-i kitap ile ilgili kısımda bu konuyu biraz daha ayrıntılı biçimde ifade etmektedir.

Allah'ın Elçisi, kendisinden önceki nebilerin (Allah'ın salat ve rahmeti onların üzerine olsun) yaşadığı gibi, güzel bir şekilde yaşamış ve sizden önceki Müslümanlara Allah'ın helal ve haramını dile getirerek doğru yolu gösteren Kitabı size miras bırakmıştır. Müslümanlar, doğru yolun ilkelerini tanıyıncaya kadar Allah, Nebi'sinin canını almamıştır. Müslümanların nebisi de, onların içinde Allah'ın emriyle hareket etmiş; ta ki Allah, dinini onlar için kemale erdirmiş, onlar üzerindeki nimetini tamamlamış ve *"Bugün, sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve din olarak size İslam'ı seçtim."*⁸⁶ demiştir.

Allah'ın Elçisi'nden sonra İslam'ı benimseyenlerin takip ettiği yol, onun yaşadığı dönemde İslam'ı benimseyenlerin takip ettiği yol gibidir. Ondan sonra putperest, Ehl-i kitap, münafık ya da Ehl-i kiblede öldürülmesi gereken kimselerden onu inkâr edenlerin takip ettiği yol ise onun yaşadığı dönemde onu inkâr eden ya da Ehl-i kiblede öldürülmesi gereken kişilerin takip ettiği yol gibidir. Allah'ın bu hükmü Hz. Muhammed'den sonra küfr yolunu tutup din edinenler içindir. Onlar için Allah'ı tanıyıncaya kadar beraet söz konusu değildir. Allah, iman eden kişiyle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *"And olsun Allah'ın Elçisi'nde sizin için [19] Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için, güzel bir örnek vardır."*⁸⁷ Bu yüzden Allah, müminlere Elçi'sine tâbi olmalarını emretmiş; Elçi'sine de kendisinden önce Allah'ın doğru yolu gösterdiği kişilere uymasını emretmiştir. Ona gelen bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: *"İşte onlar, Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerdir. Onların yoluna uy."*⁸⁸

Allah, Hz. Muhammed'e bildirdi ki, *"Allah, müminleri, üzerinde bulunduğunuz hâlde bırakacak değildir, temizi piston*

86 5/Mâide, 3.

87 33/Ahzâb, 21.

88 6/En'âm, 90.

ayıracaktır.”⁸⁹ ve yine ona müminleri, onlar için söyledikleri sözlerin doğru olup olmadığını sınavan bir deneme ortaya koyuncaya kadar bırakmayacağını bildirmiş⁹⁰ ve “*Elif lâm mîm. İnsanlar, yalnız ‘inandık’ demekle hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? And olsun Biz, onlardan öncekileri sınadık. Elbette Allah, (sınayıp) doğru söyleyenleri bilecek, yalancıları da bilecektir.*”⁹¹ demiştir. Hz. Muhammed, Allah’ın ona kullarını sınavacağını bildirmesinden endişe duyarak Allah’ın kitabından indirdiği, kendisini fitneden koruyacak olan ayetlere sarıldı, ta ki Allah’ın onu kötülükten korkutmasından dolayı endişeli; iyiliğe teşvik etmesinden dolayı da arzulu oluncaya kadar bundan mutlu oldu.

D. Halifeler

1. Hz. Ebû Bekir’in Sîreti

Allah, Elçi’sinin ruhunu aldığı zaman müminler, içlerinde bulundukları duruma bakarak dinlerinin artık tamamlanmış ve sözlerinin bir araya gelmiş olduğunu anladılar. Allah’ın buyruğundan dolayı içlerinde Allah’ın kitabını izleyecek, Allah’ın emrini ve kurallarını uygulayacak, O’nun hükmüyle hükmedecek ve O’nun taksimini yapacak bir halife seçmeye karar verdiler. Dinleri ve kendileri için aralarında Allah’a en yakın olan ve adalet ile dürüstlük sahibi bir kişiyi seçtiler. Böylece Allah, onlara doğru yolu gösterdi ve aralarında iman bakımından en güçlü, Allah’ın emrine sabretme noktasında en iyi, Allah’ın Elçisi’ne de arkadaşlık noktasında en kıdemli olanının seçimiyle, onları muvaffak kıldı. Ebû Bekir, Mekke’den Allah’a hicret etmek üzere çık-

89 3/Âl-i İmrân, 179.

90 Burada Sâlim b. Zekvân’ın “*Her nefis, ölümü tadacaktır. Biz sizi sınamak için şerre de hayra da müptela kılıyoruz. Ve (sonunda) Bize döndürüleceksiniz.*” (21/Enbiyâ, 35) ve “*And olsun Biz sizi deneyeceğiz ki içinizden cihat edenleri (güçlülere) sabredenleri bilelim ve söylediğiniz sözlerin (doğru olup olmadığını) sınavalım.*” (47/Muhammed, 31) ayetlerine atfı yapıldığı anlaşılmaktadır.

91 29/Ankebût, 1-3.

tıklarında, Allah'ın Elçisi'nin mağara arkadaşıydı. Müslümanlar, Ebû Bekir'i halife olarak seçtiler. Ebû Bekir, Kur'an'ı rehber olarak kabul etti, Allah'ın Elçisi'nin sünnetine uydu ve Hz. Muhammed'in ümmetinin işlerini yürütmesini isteyen Rabbine layık olduğunun bilincinde olarak onlar arasında hak ile amel etti, içlerinde adaleti tesis etti. Allah'ın emri (olan hilafet) ona tevdi edildiğinde yönettiği Müslümanları ve Allah'ın emanetini gözetti ve kendini Allah yoluna adadı.

2. Hz. Ömer'in Sîreti

Ömer b. Hattâb, müminlerin müşaveresiyle halife oldu.⁹² Allah'ın kitabı ile amel edip Allah'ın Elçisi'nin sünnetine [20] uydu, Ebû Bekir'in sünnetini de takip etti. Sonra o, Kur'an ve Allah'ın Elçisi'nin sünnetinde temas edilmeyen ve Ebû Bekir döneminde de görülmeyen değişik hadiselerle karşılaştı. Ömer, miras hükümleriyle ilgili bazı meseleler üzerinde ilk hüküm veren kişiydi. Şam valisi, ona insanların çoğu arasında şarabın yaygınlaştığını ve onların şarabı ancak

92 Sâlim b. Zekvân, burada çok muhtemel olarak Hz. Ömer'in hilafete geliş yöntemini müşavere biçiminde adlandırmaktadır. Hz. Ömer'in halife oluş süreci şöyle meydana gelmiştir: Hz. Ebû Bekir hastalanınca imamlık görevini Hz. Ömer'e bıraktı ve ardından Abdurrahmân b. Avf, Osman b. Affân, Saîd b. Zeyd ve Üseyd b. Hudayr gibi sahabilerle istişare ederek onların Hz. Ömer hakkında ne düşündüklerini öğrenmeye çalıştı. Bunların bir kısmı, Hz. Ömer'in sert mizacını ileri sürerek çekincelerini dile getirdiler; bir kısmı ise, "Sen daha iyi bilirsin." dediler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman'ı çağırarak ona bir ahitname yazdırdı. Ardından Hz. Ömer ile Osman'ı yanına alıp Mescid-i Nebevî'ye gitti ve halka 'Onlar için Ömer'i seçtiğini, buna razı olmalarını istediğini, Ömer'in akrabası olmadığını, bunun için çok düşündüğünü ve bunu Müslümanların iyiliği için yaptığını' özetle söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer'e itirazsız tam bir bey'at gerçekleşmişti. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (thk. İhsan Abbas), Beyrut, trz., III. 199-200; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, Beyrut, trz., II. 137-138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut 1965, II. 292-293; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yay., İstanbul 1992, s. 137-139; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, s. 185-188; İsrâfil Balcı, *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2007, s. 71-76.

şiddetli bir cezayla bıraktığını, bu yüzden onlara seksen değnek vurduğunu yazdı. Ömer b. Hattâb, Müslümanların müşaveresini ve ictihad yapmayı gerektirecek konularda her Müslümanın razı olacağı ve onunla amel edeceği benzer bir yolu takip etmiştir. Çünkü Allah, *“Allah’a itaat edin, Elçi’ye ve sizden olan emir sahibine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah’a ve Elçi’ye götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından daha güzeldir.”*⁹³ şeklinde buyurmaktadır. Ömer, Allah’ın müslümanları kendisine itaat etmek ve doğru işlerde destek olmakla yükümlü tuttuğu yöneticilerden biriydi. Fakat bu sorumluluk Allah’ın emrini gözettiği ve onun emri gereği müminlerle istişare ettiği sürece geçerli olacaktı.

Ömer b. Hattâb, bu yüzden Rabbine itaatle amel ederek iki yakın arkadaşının yolunu takip etti. Şayet dünyevi işlerde bunlara muhalif hareket etseydi, kıyamet günü mizanda onlara muvafakat edemeyeceğini biliyordu. Bunlarla yapmış olduğu arkadaşlık, ona dünyevi anlamda bir fayda sağlamadı, bu yüzden (ahireti düşünerek) onların yaptıklarını örnek aldı; hatta Allah, bu hâl üzere onun ruhunu alıncaya kadar onların yoluna uydu. Müminler de ona bağlı bir şekilde ondan razı idiler.

3. Hz. Osman’ın Sîreti

Sonra Osman b. Affân, Müslümanların istişaresi ve rızasıyla halife oldu. Allah izin verdiği sürece, O’nun kitabı ve Nebi’sinin sünnetiyle amel etti. Sonra nihayet vakit geldi ve Osman, dünyaya meyletti, sünneti değiştirerek bid’atler ortaya çıkardı. Devlet malını, akrabaları arasında sürekli dolaşan bir şey hâline getirdi. Mervân’a İfrîkiyye arazisinin gelirinin beşte birini verdi. Hâris b. Hakem’e Bahreyn’in sadakasını/gelirini, Velîd b. Ukbe’ye Kelb kabilesinin sada-

kasını/gelirini verdi. Mekke ve çevresinin valisi olan Hâris b. Nevfel'den (amcası) Hakem'e üç yüz bin dirhem vermesini emretti. İşte bu hadisede Allah'ın hükmünü çiğneyerek O'nun indirdiğinin dışında başka bir şeyle hükmetmiş oldu. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar, kâfirlerin ta kendileridir."*⁹⁴ [21]

Allah'tan (Beytü'l-Mal'den) yüksek miktarda ödünç para almıştı.⁹⁵ Müslümanların beytül-mâlinin sorumlusu olan Abdullah b. el-Erkâm, gelerek ondan alacağını istedi. Osman, bunu geciktirmeye ve oyalamaya çalıştı. Abdullah b. el-Erkâm, artık yorulduğunda, ona aldığını geri ödemesini Allah'ın adıyla rica etti ve "Onu (Osman'ın ödünç aldığı malı) senin lehine kullanmam, bana helal değildir." dedi. Zira o, Allah'ın feyi ve Müslümanların malıydı. Osman, o zaman "Sana ne oluyor? Bu, ancak maldır; vallahi ondan hiçbir şey vermem; eğer (onun) anahtarlarını bizim için korumayı istersen yap ya da bunu uygun görmezsen, anahtarlarımızı bize ver." dedi. Bunun üzerine Abdullah b. el-Erkâm, "Vallahi, bundan sonra senin için herhangi bir şey yapmam." diyerek anahtarları ona teslim etti.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Irak'tan bir miktar malla ona geldi. Osman, onu kızları ve ailesine kâseler içinde sunmaya başladı. Ebû Mûsâ, yapılanları görünce, gözleri yaşla doldu ve (yine bir seferinde önceki halife) Ömer'e mal getirdiğinde onun yaptığı bir şeyi anlattı. Bunun üzerine Osman, "Ey Ebû Mûsâ, niçin ağlıyorsun? Şüphesiz Ömer, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yakınlarını bundan menediyordu. Ben de Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla, yakınlarıma veriyorum." dedi. Bu uygulamalar birbirine ters düşmekte-

94 5/Mâide, 44.

95 Sâlim b. Zekvân, öyle görünmektedir ki burada Allah kavramını, beytül-mâl karşılığında kullanmaktadır. Bu durum, ister istemez o dönemde beytül-mâl verilen değeri ve onun Allah'ın hakkı olarak kabul edildiğini gözler önüne sermektedir.

dir. Yanlış olan şey Allah'ın emrini düşünüp anladığı halde hakkı terketmektir.

Ömer, Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu kazanmak için yakınlarına sadece kendi hisselerini verir; Müslümanların hisselerini ise vermezdi. Hâlbuki Osman ise dünyevi anlamda kâr elde etmek amacıyla, yakınlarına hem kendi hisselerini, hem de Müslümanların hisselerini verdi. Osman, Allah'ın malıyla araziler satın alarak onunla evler inşa etti ve onu çocuklarıyla ailesine dağıttı. Oysa Allah, *"Ta ki (o mallar), içinizden yalnızca zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın."*⁹⁶ demiş ve *"Kim, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar, zalimlerin ta kendileridir."*⁹⁷ diye hükmetmiştir.

Velîd b. Ukbe, Kûfeli Müslümanların salihlerinden olan bir kişiyi öldürdü. Osman, Velîd'in buna karşılık öldürülmesine karşı çıktı. Fakat Allah, cana can demiş⁹⁸ ve *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar, fasıkların (yoldan çıkanların) ta kendileridir."*⁹⁹ diye hükmetmiştir.

- [22] Velîd b. Ukbe, içki içmiş; Osman, onunla olan yakınlığı sebebiyle ona ceza vermeye karşı çıkmıştır. Oysa Allah, *"Ey iman edenler, kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde bile olsa, zengin veya fakir de olsalar, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun. Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır. Öyle ise keyfinize uyarak doğruluktan sapmayın. Eğer (şahitlik ederken dilinizi) eğip bükerseniz ya da doğrudan yüz çevirirseniz, muhakkak ki Allah, yaptıklarınızı bilir."*¹⁰⁰ demektedir.

Osman, bedevilere ait olup yağmur sularıyla sulanan yerlerden kendisine araziler ayırdı ve orayı çevresi ve ai-

96 59/Haşr, 7.

97 5/Mâide, 45.

98 5/Mâide, 45.

99 5/Mâide, 47.

100 4/Nisâ, 135.

lesi için uygun bir ortam hâline getirdi. Allah, *“De ki: ‘Gördünüz mü, Allah’ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram ve bir kısmını helal yaptınız’. De ki: ‘Allah mı size böyle izin verdi yoksa siz, Allah’a iftira mı ediyorsunuz? Allah’a yalan uyduranların kıyamet günü hakkındaki zanları nedir?’ Muhakkak ki Allah, insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu, şükretmiyorlar.”*¹⁰¹ demiştir.

Bedevileri, savaş gelirlerine ortak olurlar korkusuyla, cihattan alıkoydu. Hâlbuki Allah, bu konuda *“O geride kalan göçebe Araplara de ki: ‘Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya davet edileceksiniz, onlarla (ya) dövüşürsünüz, ya da (onlar) Müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir; (yok) eğer önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, size acı bir şekilde azap eder.”*¹⁰² buyurmaktadır.

Allah’ın Elçisi, Ebû Bekir ve sonrasında Ömer, bedevileri Müslümanlarla beraber cihat etmeye çağırmışlardı. Onlar, İslamiyet’teki mevki ve kıdemine göre köleyi köleye tercih etmenin dışında ganimete ortak olmuşlardı. Osman, bu konuda Allah’ın Elçisi’nin sünnetinden yüz çevirdi ve doğru olmayan bir yola uydu. Allah bu konuda şöyle buyurdu: *“Kim, kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Elçi’ye karşı gelir ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası!”*¹⁰³

Osman, Allah Elçisi’nin arkadaşlarından olan fakihleri, görevlerinden azlederek akrabaları olan sefih kimseleri (onların yerine) atadı. Onlar, genç, tecrübesiz, doğruyu bil- [23] meyen cahiller ve Hz. Peygamber’in sünnetinden habersiz kişilerdi, pek çok işleri de sayılamayacak derecede kötülük içinde olan insanlardı. Osman, bu hadiselerde hevasına

101 10/Yûnus, 59-60.

102 48/Fetih, 16.

103 4/Nisâ, 115.

uydu ve doğru olmayan kararlar verdi. Hâlbuki bu konuda Allah, *“Ey Davud, Biz seni yeryüzünde hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma, sonra seni Allah’ın yolundan saptırır. Allah’ın yolundan sapanlar ise hesap gününü unuttuklarından dolayı, çetin bir azaba uğrayacaklardır.”*¹⁰⁴ demiştir. Yine *“Allah’tan bir yol gösterici olmadan, yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir? Muhakkak ki Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez.”*¹⁰⁵ buyurmaktadır. Müminler, Allah’a karşı yaptıkları asiliklerle ilgili olarak, onunla konuştular, bu noktada onu uyarıp ona samimi tavsiyelerde bulundular, bu şekilde Hak ile ilgili olarak üzerilerine düşen görevi yerine getirdiler. Fakat Osman, onların nasihatlerini şüpheyile karşıladı, düşüncelerini küçümsedi, onlara hakaret ve işkence ederek haksız yere onların bir kısmını yurtlarından çıkardı. Ebû Zer’i, Âmir b. Abdullah’ı, Abdullah b. Mes’ûd’u, Huzeyfe b. Yemân’ı ve Zeyd b. Sûhân’ı yurtlarından etti. Ammâr b. Yâsir’i bağırsakları patlayıncaya kadar dövdü/dövdürdü. Allah şöyle buyurdu; *“Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız diye sizden kesin söz almıştık; siz de bunu kabul etmiştiniz. Ama siz yine birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grubu yurtlarından çıkarıyorsunuz; onlara karşı günah ve düşmanlık yapmakta birleşiyorsunuz, onları çıkarmak size yasaklanmışken (çıkarıyorsunuz, sonra da) esir olarak geldiklerinde fidyelerini veriyorsunuz. Yoksa siz, Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka nedir? Kıyamet gününde de (onlar), azabın en şiddetlisine itilirler. Allah, yaptıklarınızı bilmez değildir. İşte onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Onlardan azap hiç hafifletilmez ve onlara hiç yardım edilmez.”*¹⁰⁶

104 38/Sâd, 26.

105 28/Kasas, 50.

106 2/Bakara, 84-86.

Osman, insanların kendisi aleyhine olan sözlerini dinlemeleri için casuslar gönderdi. Casuslar, birinden bir söz [24] duydukları zaman, hemen o sözü Osman'a iletiyorlardı. Osman da o kişiyi ganimetteki hakkından mahrum bırakıyordu. Bu noktada bazılarını, sahip oldukları serveti zorla almak, kırbaçlamak ve ta'zîr uygulamak gibi yollarla cezalandırdı. Hâlbuki Allah, bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Ey İnananlar; mallarınızı, kendi rızanızla yaptığınız ticaret dışında, aranızda doğru olmayan yollarla yemeyin. Nefislerinizi de öldürmeyin. Doğrusu Allah, size karşı çok merhametlidir. Kim, düşmanlık ve zulümle bunu yaparsa (bilsin ki) onu, cehenneme sokacağız. Bu, Allah'a kolaydır."*¹⁰⁷

Müminler, Allah'ın hükmünü terk ettiğini, hadleri askıya alıp malı transfer etmek, Allah'ın vermiş olduğu ganimetten müminlerin hakkını vermemek, sadakayı Allah'ın emrettiği yerlerin dışında kullanmak, yine müminleri evlerinden ve memleketlerinden çıkarmak suretiyle onun kendisinden önce Allah'ın doğruya ulaştırdığı kişinin yolundan yüz çevirdiğini gördüklerinde, her taraftan onunla çarpışmak üzere yola çıktılar. Müminlerin ilk grubu onun yanına gelince Osman, onların kendisiyle çarpışmak amacıyla geldiklerini anladı ve muhacir ile ensardan olan müminlere, artık Allah'a tövbe ettiğini, kötülük yapanları cezalandıracağını, hadleri uygulayacağını ve onlara haklarını vereceğini bildirdi. "Allah'a olan ahit ve sözümünden dolayı size verdiğim sözleri yerine getireceğim." dedi.

Müminler, bunu kabul ettiler; bu yüzden ordu geri döndü. Fakat işlemiş olduğu günden vazgeçmediği gibi kötülük yapanları da cezalandırmadı. Velîd b. Ukbe'ye içki içtiğinden dolayı verdiği kırbaç cezasının dışında herhangi bir cezayı da uygulamadı ve onun öldürdüğü adama karşılık öldürülmesine karşı çıktı. Müslümanların önde gelenleri,

Osman'ın Allah'a yönelik isyanlarını iyi bulmamışlar ve Osman'ı onlardan menetmişlerdi. Onlar, Osman'dan ayrılmak üzere (şehirlerine) döndüklerinde Osman, Mısır valisine onların, Allah'a ve Elçi'sine savaş açtıklarını yazdı; bu yüzden onların bir kısmının öldürülmesini, bir kısmının da el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesini emretti.

Muâviye'ye de uysal ve itaatkâr olan Şamlıları kendisine (yardımcı olarak) göndermesini; Medinelilerin, artık küfre düştüğünü ve itaatten ayrıldıklarını yazdı. Müslümanlar, Osman'ın Mısır valisine yazdığı mektubu bir ulağın üzerinde yakaladılar. Ebû'l-A'ver es-Sülemî adı verilen bu ulağın üzerinde hırkası ve altında devesi olup bir örtüye bürün-
 [25] müştü, yanında da Havlân kabilesinden bir adam vardı. Bunun üzerine mektupla birlikte hemen Osman'a döndüler ve ona "Tövbe edeceğini söylememiş miydin?" dediler. "Evet" dedi. "Bu mektup ne?" dediler. "Bilmiyorum." dedi. "O hâlde eğer suçsuzsan, kâtibine niçin bunu yazdığını sor, zira biz onun yazısını tanıyoruz, ayrıca bu yazının üzerine vurulan mührünü de kime verdiğini hatırlamaya çalış. Eğer mührümün üzerinde oynanmış ve kâtibimin yazısına benzetilmiş dersen bu durumda bu ulağa kendisini kimin gönderdiğini, bu mesajı götürmesi emrini kimin verdiğini, ayrıca üzerindeki hırkayı kimin verdiğini sor. Eğer bize bu durumu olduğu gibi izah edersen doğruyu söylemiş olursun." dediler. Artık hadiseler, Osman'ı bunaltıp ona ağır gelmeye başladı ve "Bu konuda hiçbir bilgim yok." dedi. Osman, bu olayda suçsuz olsa bile, bu işin sorumlusunu buluncaya kadar onun bu işi bir başkasına bırakması, Allah'ın dininde ebedî olarak doğru değildir.

Müminler için meselenin sorumlusunun kendisi olduğu Osman'ın da bunu kabule yanaşmadığı anlaşıldığında, "Eğer hadleri uygular, haksız uygulamaları bırakır ve başımıza suçlamayacağımız ve hayatımız için endişe etmeyeceğimiz birini atarsan bundan vazgeçeriz." dediler. Osman,

onlara karşı çıktı. Onlar da “Bizim işimizi bize bırak; zira bu durum, senin aileden birinin sahip çıkacağı bir miras değildir. Kaldı ki o yetkiyi senden almak, bize de helal olmaz. Dinimiz üzerinde suçlamayacağımız birini başımıza getireceğiz ve Müslümanlarla beraber senin hakkını da vereceğiz. Eğer seni suçladığımız şeylerde bir kusurun yoksa bu durumda kıyamet günü Allah seni aklayacaktır ve biz senden kuşkulandığımızda bizim işimizi bize bırakmana karşılık, sana mükâfat verecektir. Eğer suçlu isen hesabını Allah görecektir. Zira yetimlere ait bazı malları korumakla görevlendirilen kişinin, mallarını onlara tam olarak vermediği ve bu yüzden suçlandığı görülmektedir. Bu durumda o mal, ondan alınarak başkasının gözetimine verilir. İşte sen de yetimlerin malından daha büyük olan Muhammed ümmetinin işlerini üstlendin, fakat sen bunda adaletli olamadın; bu durumda işlerini onlara iade et.” dediler. Osman ise bunu reddetti.

Onlar, bunu müzakere ederken ve bu arada aralarında elçiler de gidip gelirken Kesîr b. Saltoğullarından bir kişi, Eslem kabilesinden Dînâr b. İyâz adındaki Müslüman birine bir ok attı ve onu öldürdü. Bunun üzerine birinin Dînâr’a ok attığı ve onu öldürdüğü haberi Osman’a gitti ve onun kısas edilmesi kendisinden istendi. Osman, “Katilini bilmiyorum.” dedi. Bunun üzerine onlar da, “Biz, onun katilini biliyoruz, onun bize teslim edilmesine izin ver.” dediler. Osman, onların bu isteklerine karşı çıktı. Müminler, [26] böyle haklı taleplerle Osman’ı ikna etmeye çalıştıklarında, Osman onlara engel oldu ve araya girdi; bunun üzerine onunla çarpıştılar. Müslümanlar, tövbe etmeden dalaleti üzere onu ve onunla birlikte dalalet üzere olan Muğîre b. Ahnes’in de içlerinde bulunduğu Medinelilerden bir topluluğu da öldürdüler. Onlara yönelik olarak Allah’ın Elçisi’nin kible ehlinde kanı helal olan kişilerle ilgili vermiş olduğu hükmü uyguladılar. Bu yüzden onların çocuklarını esir

yapmadılar, mallarını yağmalayıp beşte birini almadılar, onları mirastan mahrum etmediler ve iddetleri bitinceye ve onlarla evlilik helal oluncaya kadar kadınlarıyla nikâhlanmadılar.

4. Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in Sîreti

Sonra Müslümanlar, Allah'ın kitabı ile amel edeceğine, Hz. Peygamber'in ve ondan sonra gelen iki halifenin yolunu takip edeceğine dair söz aldıkları Ali'ye biat ettiler. O gün, insanlardan hiç kimse, onunla ilgili olarak "Ali, adil olmayan bir şekilde hükmetti, bir haddi uygulamadı veya adaletli olmayan bir şekilde taksimatta bulundu." demeye güç yetiremedi.

Fakat Talha ve Zübeyr ile takipçileri, iktidar onları yarıltınca Osman'a velilik yapmaya başlayarak onun kanını talep ettiler. Oysa onlar, Osman öldürülünceye kadar insanların içinde onun en sert hasımlarından, en şiddetli muhaliflerinden ve helakını en fazla isteyenlerdendiler. Müslümanlar, Cemel günü onlarla konuştular, onlara Allah'ı ve İslam'ı hatırlattılar. Eğer taşkınlık yapar ve kendilerine karşı koyarlarsa onlarla savaşacaklarını bildirdiler. Buna karşılık onlar, taşkınlık yaparak İslam'ın örtüsünü parçaladılar, bu yüzden onlarla savaşmaya başladılar. Allah, Müslümanlara yardım ederek düşmanlarına karşı istedikleri galibiyeti gösterdi ve Allah'ın izniyle onları hezimete uğrattılar. Onların ileri gelenlerini ve onlardan sayılamayacak derecede kişiyi öldürdüler. Onlarla ilgili olarak Allah'ın Elçisi'nin kible ehlinde kötülük yapanlarla ilgili verdiği hükmü uyguladılar. Bu hüküm de, Osman ile beraber öldürmüş oldukları kişilerle ilgili verdikleri hükmün hemen hemen aynısıydı.

Sonra Osman'ın başına gelenlerden hoşnut olarak ona velilik yapan Muâviye ve taraftarlarından oluşan Şam ehli ile karşılaşınca kadar ilerlediler. Ardından Müslümanlar, onları Hakk'a davet ederek onlara Allah'ı ve İslam'ı hatırl-

lattılar. Eğer taşkınlık yapar ve kendilerine karşı koyarlarsa onlarla savaşacaklarını bildirdiler. Buna karşılık onlar taşkınlık yaptılar; bu yüzden Sıffîn'de çok şiddetli çarpışmalar yaşandı, öyle ki insanlar yaralandı, pek çoğu da öldürüldü. Sonra Ali, daha önce takip ettiği Müslümanların yolundan yüz çevirip Allah'ın hüküm verdiği bir işte, Allah'ın dışında başka birini hakem tayin etti/hakemliğine razı oldu. Hâl-buki Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah, hak ile hükmeder. [27] O'nun dışında yalvardıkları (tanrılar) ise hiçbir hüküm veremezler. Çünkü işiten, gören yalnız Allah'tır."*¹⁰⁸ ve yine *"Allah, hüküm verenlerin en iyisi değil midir?"*¹⁰⁹ şeklinde buyurmaktadır. Allah'ın Müslümanların düşmanlarıyla ilgili hükmü, Allah'ın buyruğuna dönünceye, hatta fitne ortadan kalkıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşılmasıdır.¹¹⁰

Fakat onlar, bu hususta Allah'ın hükmünü geçersiz kılarak ondan yüz çevirdiler. Allah'ın kelamını asıl yerlerinin dışına çıkararak çarpıttılar. Kur'an'ı da Allah'ın indirdiğinin dışına çıkararak yorumladılar. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"*¹¹¹ Ali'nin hükmüne razı olup düşmanlarından muhakeme olmak üzere onun yanına giderek Allah'ın hükmünü onun hükmüne tâbi kılanlar, Müslümanların en şiddetli düşmanları olup onların helakını en fazla isteyenler ve Allah'ın nu-

108 40/Mü'min, 20.

109 95/Tîn, 8.

110 Burada Sâlim b. Zekvân'ın *"Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) dönerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve daima adil olun. Çünkü Allah, adalet yapanları sever."* (49/Hucurât, 9) ve *"Onlarla savaşın ki fitne (baskı) ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. (Yalnız O'na tapılsın) eğer (saldırılarına) son verilerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık olmaz."* (2/Bakara, 193) ayetlerine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

111 5/Mâide, 50.

runu söndürmeye karşı çok hırslı olanlardır. Allah, Nebi'si-ne şöyle demektedir: *"Allah, size Kitabı açıklanmış olarak indirmişken, O'ndan başka bir hakem mi arayayım?"*¹¹²

İşte Ali, Allah'tan başka hakem aradı ve Allah'ın dininde adil olmayan kişileri (*ehl-i cevr*) hakem yaptı. Ali, Allah'a itaati lüzumlu gören, ancak Allah'ın hüküm verdiği bir hususta O'ndan başka hakem tayin edilmesine karşı çıkan kişinin zimmetten uzaklaşan bir kâfir olduğunu iddia etmiştir. Yine o, tahkîmden önce müminlerin ölülerinin ve öldürülenlerinin yolunu takip etmenin sapıklık olduğunu iddia etmiştir. Bu durumda o kişi, onların velisi olur ve Allah katından onlar için hayat ve rızık ister.

Osman'ın öldürüldüğü gün ve Cemel gününde Müslümanları Hakk'a, hilafet makamına uymaya, zulmün önderlerinden vazgeçmeye davet eden Ali, kendi yolunu terk edip yüz çevirirlerse sapkınlığa düştükleri için onlara karşı cihat edeceğini ve kanlarının kendisine helal olduğunu [28] söylemiştir. Fakat kendisi müslüman olduğu için kanının haram olduğunu iddia etmiştir.¹¹³

Müslümanlar,¹¹⁴ Ali'nin Allah'ın hükmünü alay konusu hâline getirdiğini, hidayet üzere olanların yolundan yüz çevirip fitne ortaya çıktığı anda insanların uğrunda cihat ettikleri işi terk ederek Allah'ın dini konusunda Allah'tan başkasını hakem tayin ettiğini ve (dolayısıyla) Allah'ın ve kendilerinin düşmanlarına karşı son nefeslerine kadar savaşmaktan, böylece Allah'ın dini hâkim oluncaya kadar savaşmak üzere kendisine biat edenlerden kaçındığını gördüklerinde, onu devre dışı bırakıp Kur'an'ı hakem kabul et-

112 6/En'âm, 114.

113 Burada Sâlim b. Zekvân, Hz. Ali'nin tahkîme taraftar olmayan kişilere yönelik bakış tarzını gayet çarpıcı bir şekilde ortaya koyarak onun içinde bulunduğu çelişkiyi de ifade etmektedir.

114 Burada açıkça anlaşılmaktadır ki Sâlim b. Zekvân, Müslümanlar sözüyle artık ilk Hâricîleri kastetmektedir.

meye ve hükmedenlerin en iyisi olan Allah'ın hükmünden hoşnut olmaya çalıştılar. Böylece Allah'ın hükmünü terk ederek kâfir ve Allah'ın düşmanı olduğuna şahitlik ettiği bir kişinin hükmünü onayladığı için onunla yollarını ayırdılar, dünyanın şehvet ve lezzetini terk ederek Allah'ın rızasına ulaşmak amacıyla canlarını feda ettiler.

Sonra Müslümanların Hâricîleri, Allah'ı tek hakem olarak kabul edip kendilerinden önceki Müslümanların yolunu benimseyerek birbirlerini izlediler. Onlar, diğerlerinin çocuklarını öldürmediler, kadınlarının namusunu helal saymadılar, isti'râz¹¹⁵ yapmadılar, onların mallarının beşte birini almadılar, mirastan kimseyi mahrum bırakmadılar. Bu suretle Müslümanlar ile diğer din mensuplarının emanetini yerine getirdiler, onlara ve başkalarına verdikleri sözleri tuttular, hak ile bâtıl arasında bir yerde duran kimselerin sapkınlık içinde olup olmadıklarından şüphe etmeksizin herkes, onların yanında emniyet ve güven içinde oldu. Zira Hak'tan sonra sadece sapıklık vardır. Akrabalık ilişkisine dikkat ettiler; komşu, arkadaş, yetimlerin, yolda kalanların ve ellerinin altında bulunan kölelerin hakkını korudular. Onların savaşanları, kaade/oturanları sevip onlarla dost oldu; kaade de, savaşanlara yönelik olarak Allah'ın bahşet-

115 İsti'râz, burada Hâricîlerin aşırı bir kolu olan Ezârika'nın uygulaması olarak kendilerine muhalif olan kişileri, kim olduklarına bakmaksızın onlara saldırarak sorgusuz sualsiz öldürmek anlamındadır. Esasında başlangıçta Hâricîler tarafından hiç de bunu çağrıştıracak biçimde kullanılmayan ve bu şekilde uygulanmayan isti'râz kavramı, ilk Hâricîler tarafından sadece kendilerine yeni katılan kişileri denemek amacıyla onların duygu ve düşüncelerini ortaya koymasını istemek için kullanılıyordu. Yani kendileri gibi olmayan Müslüman çevrelerin din anlayışlarını sorgulamayı ifade ediyordu. Kavram, özellikle Ezârika'nın ortaya çıkışından sonra farklı bir şekilde kullanılmış ve muhalif fırkalar için kararlılıkla uygulanmıştır. Hâricîlerin diğer fırkalarının kavrama bakışı ise biraz daha farklıdır. Dolayısıyla bu hâliyle isti'râz kavramı, her şeyden önce, Ezârika'ya özgü bir kavram olup Hâricîler içerisinde sadece bu grubu ifade eden ve onları diğer Hâricî gruplarından ayıran önemli bir işleve sahiptir. Bkz. Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, s. 258; Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 124-126.

tiği faziletin bilincinde oldu; birbirlerini Allah sevgisiyle seviyorlardı, yine Allah'ın rızasına kavuşmak amacıyla birbirlerinin dostları oldular. Onların zengin olanları, Allah'ın rızasına ulaşmak ve ahiret yurdunu kazanmak amacıyla fakirlerine yardımda bulunurdu.

Onlardan bir grup öldüğü zaman, arkadaki dostlarına öyle bir miras bırakırlardı ki o bıraktıkları miras, akıllı ve ilim sahibi düşmanlarına bile, Allah'ın emriyle değişmez bir hüccet olurdu. İşte bu hâl üzere müminlerden birçok insan gelip geçti.

İKİNCİ BÖLÜM

A. Ezârika

Onlardan sonra İbnu'l-Ezrak ve taraftarları ortaya çıktı.¹ Onlar, kendilerinden önceki Hâricîlerin yolunu takip [29] ederek Allah'ın dilediği kadar yaşadılar. Kavimlerine karşı besledikleri kin, onları (kendi kavimlerini) putperestler konumunda görmelerine yol açtı. Bunun sonucu olarak onlarla aralarındaki miras bağını kestiler; sevmiş oldukları Hâricîler, onlarla nikâhlandığı ve vâris olduğu hâlde, onlar bunu haram olarak gördüler. Bu durum doğru ise onların sevdikleri ve yolundan gittikleri Hâricîler, bunu uygulamışlardı. Oysa onlar, buna muhalif oldular ve bugün onu uygulayanlardan uzak durmaya meylettiler. Eğer bu durum yanlış ise onu uygulayanlar sevdikleriyle birlikte sapkınlık içine girmişlerdir. Onlar (Ezârika), kavimlerini esir etmeyi, kadınlarını cariyeye edinmeyi, mallarını yağmalayıp beşe bölmeyi, çocuklarını öldürmeyi ve kim olduğuna bakmaksızın sorgusuz sualsiz öldürmeyi (*isti'râz*) helal gördüler.

Hâlbuki toplumları içinde onların sevdiği kimselerden hiçbiri, bunları yapmamış ve helal görmemişti. Eğer onların kavimlerinden sevdikleri insanların yaptığı bu şey doğru ise onlar, buna karşı çıkmış ve onu uygulayanlardan uzak durmuşlardır. Eğer bu şey doğru değilse onlar buna bağlı kalmışlardır. Toplumlarından Allah'ın kelamını dinlemek amacıyla onlara sığınma hakkı isteyenleri, putlara tapanlar konumunda gördükleri için, yanlarına almayı ka-

1 Burada metnin bağlamı göz önüne alındığında Sâlim b. Zekvân'ın "onlar" sözü ile "İlk Hâricîleri" kastettiği anlaşılır. Nitekim sonraki cümleden de bu anlaşılmaktadır.

bul etmediler. Oysa Yüce Allah, Nebi'sine şöyle demektedir: *"Eğer ortak koşanlardan biri, güvence dileyip yanına gelmek isterse onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle yap, çünkü onlar, bilmez bir topluluktur."*²

Onlar şöyle dediler: "Kavmimiz, Allah'ın sözünü işitti, biz de onlara sığınma hakkını bu yüzden vermedik. Diğer taraftan Allah'ın sığınmalarını emrettiği müşrikler de, Allah'ın kelamını dinlediler ve 'İşittik, biz dileseydik böyle söylerdik.' dediler." Oysa ki Allah, *"İnkâr edenler dediler ki: 'Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o (okunurken) gürültü yapın (böylece onun anlaşılmasına engel olun); belki ona galip gelirsiniz (başka türlü onunla başa çıkmanıza imkân yoktur)."*³ buyurdu. Yine dediler ki; *"Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir."*⁴

Sonra Allah'ın Nebisi, emrolunduğu şekilde onlara sığınma izni verdi. Taraftarlarını imtihana tâbi tuttular ve namaz kılıp zekât vererek, verdikleri hükmün Allah'ın hükmü olduğunu iddia edenlerin hükmünü onaylamak suretiyle [30] kendilerine gelenleri aralarına almaya karşı çıktılar. Halbuki Allah, Nebi'sine şöyle buyurmuştu: *"Eğer tövbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah, esirgeyen bağışlayandır."*⁵

Recmi inkâr ettiler. Oysa Allah resulü, Eslem kabilesinden birini recmetti ve bu hadise, bu konuda sünnet hâline geldi. Yaşamlarında onlarla dostluk kurdukları hâlde, tüm bedevilerden kendilerini uzak saydılar. Oysa ki Allah, düşmanlarıyla yaptıkları cihattan rızıklandıkları gibi, Bedevilere de rızık vermelerini istiyordu. Nitekim Allah, *"Bedevi*

2 9/Tevbe, 6.

3 41/Fussilet, 26.

4 10/Yûnus, 15.

5 9/Tevbe, 5.

Araplardan kimi de var ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, yaptığı iyiliği Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Elçi'nin dualarını almaya vesile sayar. Gerçekten o (yaptığı iyilikler), kendileri için yakın dereceler(e yol açacaktır). Allah, onları rahmetinin içine sokacaktır. Muhakkak ki Allah, bağışlayan-dır, esirgeyendir.”⁶ buyurmuştur. Kendilerine hicret etmeyip yerlerinde kalanları (*kaade*) kâfir saydılar, onların kanlarını ve mallarını helal kabul ettiler, onlarla dostluk kurmayı ve onlar için yapılan istiğfarı haram saydılar. Kendilerine hicret etmeyip yerlerinde kalanlar, kendilerine yakınlık gösteren kavme yakınlık gösterdiler ve onların kanlarını ve mallarını haram saydılar, onlarla dostluk kurmayı ve onlar için yapılan istiğfarı helal kabul ettiler ve onların kendilerinden olduğunu düşündüler. Eğer bu doğru bir şeyse ve onları dost edinenler onunla amel ederse, bu durumda olanlara muhalif olmuş olurlar.

Oysa bugün onlara yakınlık gösterenleri, kâfir saymaktadırlar. Eğer onlara yakınlık gösterenler, kâfirlere yakınlık gösterirlerse şüphesiz küfre girerler. Allah onlara musamahakar davranılmasını emrettiği halde onların küfre düştüğünü iddia edip onlardan başkalarına da işkence ettiler.⁷

Firavun ailesinden imanını gizleyen mümin bir kimse, Allah'ın dilediği kadar imanını gizlemişti.⁸ Allah, ona imanını gizlediğinden dolayı sitem etmemiş ve şöyle buyurmuştu; *“Müminler, inananları bırakıp kâfirleri dost edin-*

6 9/Tevbe, 99.

7 Burada Sâlim b. Zekvân'ın *“Ey inananlar, bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz.”* (8/Enfâl, 45) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

8 Burada Sâlim b. Zekvân, *“Firavun ailesinden imanını gizleyen mümin bir adam (şöyle) dedi: Rabbim Allah'tır dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? Oysa o size Rabbinizden kanıtlar getirmiştir. Eğer yalancı ise yalanı kendi zararınadır. Eğer doğru söylüyorsa size vadettiklerinin bir kısmı başınıza gelir. Şüphesiz Allah aşırı giden, yalancı kimseyi doğru yola iletmez.”* (40/Mü'min, 28) ayetine atıf yapmaktadır.

mesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir dostluğu kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başka (Şerlerinden korunmak için dost gözükebilirsiniz).⁹ Böylece Allah, müminleri takıyyeye teşvik etmiştir. Müminler, kâfirlere karşı, onların istediği şeyi ortaya koyup dinlerini gizlemenin dışında, nasıl takıyye yapabilirler? Bununla birlikte onlar (Ezârika), dışarı çıktıklarında dinleriyle ilgili çok ketum davrandılar. Bu yüzden bir kişi, kendilerine geldiğinde ve “Bana dininizi arz edin.” dediğinde, “Hayır, o durumda biz kâfir oluruz, bu yüzden bize onu sen bildir.” derlerdi. O kişi, eğer onların inandığı bir şeyde hata ederse onu öldürürlerdi. Allah’ın yerine getirilmesini emrettiği ve müminlerin de yerine getirdiği emanetleri yemeyi helal görme ve nifakın artık kaldırıldığına ve içlerinde kimsenin münafık olamayacağına dair görüşleri, onların isyancı fiilleri arasında olup bu fiiller, sayılacak durumda değildir. Ayrıca onlardan olan zani ile hırsız Allah’ın bağışlayacağına dair şahitlik yapmaları; buna karşılık sahabenin nifaktan dolayı ceza göreceğini söylemeleri de böyledir. Zaten Allah’ın Elçisi’nin sahabeti, onun kendilerini davet ettiği namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul ettiği için Müslüman olmuştu. “Kim, İslam’dan başka bir din ararsa (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır.”¹⁰

B. Necedât

Onlardan sonra Yemâme halkından olan Necde ve taraftarları ortaya çıktı. Onlar, kavimlerini puta tapanlar konumunda gördüler, sonra Allah’ın nikâhlanmasını haram kıldığı müşrik kadınlarla evlenmeyi ve kurbanlarının yenilmesini helal saydılar. Eğer onlar, “Biz, kavmimizi Allah’ın bize kadınlarını ve yiyeceklerini helal kıldığı Ehl-i kitabın

9 3/Âl-i İmrân, 28.

10 3/Âl-i İmrân, 85.

derecesine indirdik." derlerse; bu durumda *"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçi'sinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle, küçül(üp boyun eğ) erek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın."*¹¹ şeklindeki Allah'ın müminlere yönelik ayetinden sonra cizye almayı haram kılmış olurlar. Onların şirk içinde olduklarını söyledikleri hâlde zimmet ehlinden olan kavimlerine verdikleri sözleri yerine getirdiler. Eğer onların sözlerine bağlılıkları (vefaları) doğru ise onları (kavimlerini) putlara tapanlar konumuna indirmeleri, onlara helal olmaz. Şayet onlar, putlara tapanlar konumunda olurlarsa, onlara verdikleri sözleri yerine getirmeleri beklenemez. Zira Müslümanlar, putlara tapanların Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecûsîlerle ahitleştiklerini görseler onların bu anlaşmalarına bağlı kalmak zorunda değildirler. Fetih yılında hicret etmek sona erdiği hâlde, kavimlerinin yurdundan hicret etmenin Nebi ile arkadaşlarının Mekke'den hicreti gibi olduğunu iddia ettiler. Hâlbuki o anda hicret, son bulmuş, artık durum cihada dönüşmüştür.

Allah'ın Elçisi'nden bize ulaştığına göre *"Bugünden son- [32] ra hicret yoktur, fakat cihat ve iyi niyet vardır."* demiştir.¹² Onlar ise onları fitne durumuna düşüren bir hicretten sonra geçersiz hâle getiren başka bir hicreti kendilerine hak gördüler. Onların durumları böyle idi ve görüşleri de birbirinden farklı idi. Oysa Allah, *"Eğer Kur'an, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı onda birbirini tutmayan çok*

11 9/Tevbe, 29.

12 Sâlim b. Zekvân'ın burada sözünü ettiği hadis için bkz. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Cihâd ve Siyer), İstanbul 1401/1981, I. 27; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981, Hac, 445/1353; İmâre 85/1353, 86/1864; Ebû Dâvûd, *Sünen* (Cihâd), İstanbul 1981, I. 2; Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1981, Siyer, 33.

sey bulurlardı."¹³ buyurmuştur. Onlar (Necedât), kavimlerini köle edinmeyi, çocuklarını öldürmeyi, mallarını yağmalayıp beşe bölmeyi, kim olduğuna bakmaksızın sorgusuz sualsiz öldürmeyi (*isti'râz*) ve miraslarına sahip olmalarını engellemeyi helal olarak gördüler. Oysa Osman'la çarpıştıkları gün ile Cemel gününde Müslümanlar ve ilk Hâricîlerden dost edindikleri kimseler, bu hükümlerden hiçbirini uygulamadılar. Eğer o gün, dost edindikleri kimselerin uyguladığı hüküm doğru idiyse bu durumda onlara muhalif olmuşlar, onların yolundan yüz çevirmişler ve onların yolunu izleyenleri kâfir saymışlardır. Yok eğer o gün yaptıkları doğru değilse bu durumda şimdikleri dost edinmişlerdir.

Eğer onlar, "Bizim dostlarımız, kavimlerini köle yapmayı bıraktılar; yaşayanlarına eman verdiler, öldürdükleri kimselerin çocuklarını köle yapmadılar, kadınlarını helal saymadılar, mallarını yağmalayıp beşe bölmediler." derlerse, bu durumda Osman ve onunla birlikte öldürülenlerle ilgili söylediklerinden hiçbirini uygulamamış olurlar.

Yine eğer onlar, "Velilerimiz, bundan kaçınmışlar ve böylece insanlara yakınlaşmışlardır. Zira Müslümanlar, Allah'ın onlara emrettiği hükmü yerine getirmekten kaçınmazlar ve ortaya koydukları uygulamalarla velilerine uyan kimsenin doğruyu bulduğunu bilirler." derlerse bu durumda, hem onları, hem de kendilerinden sonra onları takip edecek olanları yanlış yola götüren hükümlerle insanlara yönelmemiş olurlar. Allah'a hamd ederek bilmekteyiz ki onlar, kavimlerini köleleştirmeyi ve mallarını yağmalayıp beşe bölmeyi helal saysalardı, ne fakir ve yoksul olanların, ne de kendilerinden uzakta olan yolcuların paylarını ihtiyaç olarak bırakırlardı. Ayrıca, bülüğ çağına gelmemiş, henüz âkil olmamış küçük yetimlerin hakkını gözetmezler, ayırmazlardı. Oysa Allah, yetimlerin hakkını/malını eksik-

siz vermelerini ve onların veliliğini güzel bir şekilde yapmalarını emretmiştir.¹⁴

Onlardan bazısı, "Sayılan bu şeyler onlarda vardı." derse bu durum, onların cehalet ve basiretsizliğine işaret eder; onları dost edinmemiz bizi yanıltmaz, saptırmaz. [33] Öyleyse, bugün onların uygulamalarının benzerini yapan ve onları şirkle suçlayan bir kavimden uzak duran bir topluluğu dost edinmenin, onları yanıltmadığını nasıl oluyor da iddia edebiliyorlar? Onlar (Necedât), zinakârı, hırsızı, içki içeni, namuslu kadınlara iftira atanı, kasıtlı bir şekilde haksız yere insanı öldüreni, yetim malını gasbedeni, bile bile faiz yiyeni, hakkında Allah'ın hükmünü bildiği hâlde namazı terk edeni, Allah'ın kitabında indirdiğinin dışında hüküm vereni; murdar et, kan, domuz eti, zaruret olmadan Allah'ın adından başkası için boğazlanan şeyi Allah'ın haram kıldığını bildiği hâlde yiyeni; annesi, kızı, kız kardeşi, teyzesi, halası, süt annesi, süt kardeşi olduğunu ve bunlarla evlenmenin yasaklandığını bildiği hâlde evlilik yapanları dost edindiler. Şüphesiz Allah, bu konularda hükmünü daha önce vermiş, ayrıca pek çok konuda O'nun öğüdü ifade edilmiştir. Burada hepsi sayılmamıştır. Örnek olarak, malın elden ele dolaşması, emanet edilen şeyi yemeyi helal görme, insanları sınamaya tâbi tutmak, kendi kavimlerinin kadınlarını cariye yapmalarının yasaklanması, onlardan savaşmaya gönülsüz olanlarla ilgili münafıklık ithamı ki -bunu söyleyen onların yanında güven içinde olur ve canını almayı haram görürler- bunlardandır. Şayet kişi, Müslüman olduğunu ileri sürerek nifaktan uzak duruyorsa o zaman onun canını almayı helal saymazlar. Bununla

14 Burada Sâlim b. Zekvân'ın "Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yan(ınız)daki arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kurumlu, böbürlenen insanları sevmez." (4/Nisâ, 36) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

birlikte o kişi, savaştan korktuğu için Allah'ın Elçisi'nden eman almış biriye yine onların yanında güven içinde olur. Yine Allah'ın Elçisi'nin huzurundan eman almakla birlikte, sadece onlardan korktuğundan dolayı can korkusuna kapılan kişinin canını almak helal olur. Buna karşılık Allah'a yönelik bilgilerinin azlığını ve O'nun emirlerinin çoğunu bilmemelerinden dolayı bunu yapan kişinin canını almak haram olarak kabul edilir.

Yine, onlardan ayrılan kişiyi tekfir etmişler, canını ve malını helal görmüşler, kendilerinden de o kişiyi veli kabul edip daha sonra bunu terk eden kişileri de tekfir etmişlerdir. Bu yüzden kendilerinden uzak oldukları gün, onları (hasımlarını) dost edinenleri tekfir etmişler, can ve mal(lar)ını helal görmüşlerdir. Yakınlıklarını terk ettikleri gün, içlerinden onu tekfir edenlerden uzak durmuşlar ve her iki tarafta da yerlerini bularak canıyla malını helal görmüşlerdir. Bu şekilde onlardan uzak durdukları çok sayıda kişi gelip geçti; bu düşünceyle dünyadan ayrıldılar. Allah'a hamd ederek bilmekteyiz ki şayet onlar, o gün haklı iseler ve kendilerinden onu veli kabul edenlerin canını ve malını bu düşünceyle helal saymışsalar, bugün elbette ona yakınlık göstermek ve ondan uzak olanı tekfir etmekle sapkınlık [34] içine girmişlerdir.¹⁵ Elbette ondan uzak oldukları ve onu veli kabul edenleri tekfir ettikleri gün, sapkınlık içine girmişlerdir ve elbette dünyadan ayrıldığı gün, ondan uzak durarak ölen kimse, sapkınlık içine girmiştir.

15 Sâlim b. Zekvân, burada çok muhtemel olarak Necde b. Âmir ve taraftarlarının daha önce tekfir ederek uzak durdukları bazı kişi ya da kişilere yönelik şu anki çelişkili tavırlarını ortaya koyup buna işaret etmektedir.

Sonra Dâvûd¹⁶ ve arkadaşları, Atıyye¹⁷ ve arkadaşlarıyla Ebû Fûdeyk¹⁸ ve arkadaşları, suçladıkları birtakım işlerden dolayı onun (Necde b. Âmir'in) artık sapkınlık içine girdiğini öne sürerek Necde'den ayrıldılar. Ondan ayrılmalarına yol açan şeyler; Ehl-i kibleyi köle edinmek, çocuklarını öldürmek, kadınlarıyla nikâhlanmak, mallarını beşe bölmek, kim olduğuna bakmaksızın sorgusuz sualsiz öldürmek (*isti'râz*) ve onları mirastan mahrum bırakmak gibi onunla ittifak ettikleri noktalardan daha fazla değildir. Onların tamamı, Allah'a hamd olsun, sapkınlık içinde olup Hakk'ı terk etmişler, Allah'tan bir hidayet olmaksızın nefislerine uymuşlardır. Diğer yandan onlar kendi içlerinde olan şeyleri itiraf etmektedirler.

İbnu'l-Ezrak'le arkadaşları, Necde'yle arkadaşları, Dâvûd'la arkadaşları, Atıyye'yle arkadaşları ve Ebû Fûdeyk'le arkadaşlarını sapkınlıkta bir araya getiren şey, menettikleri şeye muhalefet etmeleri ve küfür saydıkları işleridir. Bununla beraber toplumları içerisinde Allah'ın kelâmını yerlerini değiştirerek çarpıtmaları, kavimlerinin kötü işleri, Nebi'nin sünnetine aykırı hareket etmeleri ve bağlı

16 Sâlim b. Zekvân'ın burada Dâvûd olarak ifade ettiği şahıs, tespit edebildiğimiz kadarıyla, çok muhtemel Sünnî İslam ve mezhepler tarihi kaynaklarında Râşid et-Tavîl diye anılan kişidir. Bunu bize düşündürten şeyse kaynaklarda Atıyye b. el-Esved ve Ebû Fûdeyk ile birlikte Necde b. Âmir sonrası Necedât'ın önde gelen isimleri arasında onun da adının verilmesidir. Bkz. Durmuş Akman, *Hâricî Fırkalarından Necedât'ın Doğuşu ve Başlıca Görüşleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2014, s. 85-86.

17 Sâlim b. Zekvân'ın burada ismini ifade ettiği Atıyye, Necedât grubunun önde gelen liderlerinden biri olan Atıyye b. el-Esved el-Hanefî olup sonraki süreçte Necde b. Âmir ile aralarında bazı sorunlar ortaya çıktığı için ondan ayrılmış ve 75/694 tarihinde ölmüştür. Bkz. Muhammed Cevâd Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü* (çev. M. Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez), Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, s. 57-58; Akman, s. 67, 82-83; Mustafa Öz, "Atıyye b. Esved", *DİA*, İstanbul 1991, IV. 63.

18 Ebû Fûdeyk Abdullah b. Sevr (73/692) de, Necde b. Âmir'in yakın arkadaşlarından olup sonraki süreçte tıpkı Atıyye b. el-Esved gibi ondan ayrılmıştı. Necedât'ın önde gelen isimlerinden biridir. Bkz. Akman, s. 80-82.

oldukları toplumun uygulamalarını terk etmeleri, onları sapkınlığa götürecektir. Yine kendi aralarında bölünmüş olmalarıyla sevdikleri insanlardan sonra değişik bid'atler icat etmeleri, onları sapkınlığa götürür.

Açık tavırlarını ortaya koyarak (kendi) gruplarından ayrılanları, mirastan mahrum bırakmaları, buna karşılık onların miraslarını kendilerine helal görmeleri, onların bid'atlerindendir. Onları mallarının beşte birini helal görerek böyle bir topluluğa vâris olmaları, onları sapkınlığa götürür ve yine vârisliklerini helal gördükleri bir topluluğun mallarının beşte birini almaları, onları sapkınlığa ulaştırır. Kendilerinden cizye almadıkları müşrik bir kavmin kadınlarını nikâhlamaları ve onların kestiğini yemeleri, onları sapkınlığa götürür ve yine (çelişkili biçimde) kadınlarını nikâhlamayı helal gördükleri müşrik bir kavimden cizye almayı kaldırmaları, onları sapkınlığa götürür. Müşrik bir toplulukla antlaşmalarına bağlı kalmaları –şayet dedikleri gibi onlar müşrikseler, o zaman bu durum– onları sapkınlığa ulaştırır. İşte bunlar, onları sapkınlığa götüren bid'atleridir. Şayet onlar müşrik değillerse, şirkle onları itham etmeleri, (onları yine) sapkınlığa ulaştırır. Toplumlarını esir etmeleri, çocuklarını öldürmeleri, kadınlarıyla nikâhlanmaları, kim olduğuna bakmaksızın sorgusuz sualsiz öldürmeleri (*isti'râz*), mallarını yağmalayıp beşe bölmeleri, (tüm bunlar) ve yine hicret üzere öldüğünü düşündükleri insanları tekfir ettikten sonra yurtlarından hicret etmeyi yasaklamaları, onları sapkınlığa götürür. Zira orada [35] Nebi'nin arkadaşlarından bir grup ölmüştür. Abdurrahmân b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Zer ve Müslümanlardan pek çok insan ölenler arasındadır. Şayet onlar, hicretleri üzere öldüyseler, o zaman onların yurtlarından hicret etmek, helal değildir. Şayet fitneden dolayı ise onların hicreti bâtil olmuştur. Zira onların hicretini, ancak onları sapkınlığa götüren fitneler bâtil kılar. Eğer sapkınlığa düşerlerse sapkınlıklarına olan bağlılıklarından dolayı sapkınlığa düşmüşlerdir.

İşte bunlar, onları sapkınlığa götüren bid'atleridir. Onlar müşrik olmasalar bile yaşamlarında ortaya çıkardıkları bid'atler, onları sapkınlığa ulaştırır ve yine şayet onların şirki içlerinden bir grubun ortaya koyduğu açık bir şirkse bugün onlara ait bir topluluğun yaptığı gibi, elbette bu ayrılıkçı davranışlar ve ortaya koydukları bid'atler, onları sapkınlığa götürür. Şüphesiz kendi toplumlarını şirkle itham etmeleri ve sonra şahitlikleriyle çelişmeleri onları saptırmıştır.

C. Mürcie

Sonra yollarına bağlı olacakları öncülerini olmayan ve doğruluklarıyla örnek alacakları dostları bulunmayan diğer bir grup insan, ircâ fikrini benimsediler ve dediler ki: Bizim gördüğümüz ve hazır bulunduğumuz son ayrılık meselesine¹⁹ gelince, bu meselede şahitlik yapmaya hazırız. Bizim görmediğimiz ve yetişemediğimiz ilk ayrılık meselesinde²⁰ ise verilecek hükmü erteleriz. Çünkü onlar, bu hadiselerle yetişemedikleri için onu göremediklerini ileri sürmüşler ve "Her kim, Müslümanların şahitliğini ölçü alarak 'kendisinin görmediği veya yetişemediği bir meselede, bir kimseye sapıtmıştır.' şeklinde şahitlik ederse, kendisi sapıtmıştır." demişlerdir. Onlar, (bu meselede) Allah'ın dininin bu olduğunu ileri sürdüler. Şayet onların bu fikirleri doğru olursa, ilk ayrılıkta yer alanların tamamı küfre girmiş olur. Zira Ali, Kûfelilere giderek onları Osman'dan ayrılıp uzaklaşmaya ve onun kanını talep edenlere karşı savaşmaya çağırdı. Kûfeliler, Osman'ın yaptıklarını görmeyip onun yanında bulunmadıkları hâlde, sadece Müslümanların şahitliklerinden kendilerine ulaşan bilgilerle, Ali'nin çağrısını kabul ettiler.

19 Sâlim b. Zekvân'ın burada Cemel ve Sıffîn savaşları sonrasında meydana gelen hadiseleri kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *es-Sîre*'nin Mürcie ile ilgili kısmını çeviren Sönmez Kutlu da aynı fikirdedir. Bkz. Sönmez Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki...", s. 469.

20 Sâlim b. Zekvân, burada bizzat Cemel ve Sıffîn hadiselerini kastetmektedir.

Talha ve Zübeyr de, Basralılara giderek onları Osman'ı dost edinmeye, kanını talep etmeye ve Ali ile taraftarlarına karşı savaşılmaya çağırdı. Basralılar, onların ihtilaf ettikleri hiçbir şeyi, doğrudan bilmedikleri hâlde, Talha ve Zübeyr'in çağrısını kabul ettiler. Şayet ircâ fikri doğru ise bu durumda Kûfeliler ve Basralılar, doğrudan bilgi sahibi olmadıkları bir konuda, Müslüman olarak gördükleri bir kimsenin şahitliğine uyarak kendilerine yapılan çağrıya icabet etmekle [36] küfre girmişlerdir. Yine Ali, Talha ve Zübeyr de, bu toplulukları doğrudan bilgi sahibi olmadıkları bir konuda, Müslümanların kanının akıtılmasını helal görmeye ve bunu kabul etmeyenlerden uzaklaşmaya çağırımlarıyla küfre girmişlerdir. Zira ircâ, meseleyi doğrudan bilmeyen ya da daha önce gerçekleştiği için ona yetişemeyen kimse Allah'ın dini üzere ise onlar, ircâ fikrine aykırı hareket ettiler.

Mürcie aynı şekilde , kendi fikirlerine muhalif olan kimselerle ilgili hüküm vermeyi ertelemekle kâfir oldu. Şayet onlar, "Kible ehli olup kendi döneminden önce yaşamış birinin sapkınlık içinde olduğuna şahitlik eden kimse, sapkınlık içindedir." derlerse, uygulamada buna aykırı bir şekilde şahitlik yapmış olurlar. Zira onlar, kavimlerinin gençlerini Muâviye'den ayrılmaya ve onunla bütün ilişkilerini kesmeye çağırıyorlardı. Eğer Müslüman bir kişinin, Müslümanların şahitlikte bulunmadığı bir kimseyle ilgili şahitliği sapkınlık olursa insanları, kabul etmelerinin sapkınlık olabileceği bir şeye çağırımlarıyla sapkınlığa düşmüş olurlar. Eğer Müslüman bir kimsenin şahitliği Müslümanların şahitliğini doğru bulmadığı bir nitelikte olursa adamın sapkınlığından dolayı şahitliğini iptal etmiş anlamına gelir.

Bütün bunların üzerine Allah'a hamd olsun, onlar için hiçbir çıkış yolu kalmadı. Şayet onlar, "Muâviye, ilk ayrılıkta yer alanlar gibi değildir, zira ilk ayrılıkta yer alanlar, Allah'ın Elçisi'nin ashabıydı." derlerse şöyle cevap veririz: "Şüphesiz Muâviye, Allah'ın Elçisi'nin hısımları ve kâtibidir.

Diğer yandan Ömer b. el-Hattab, onu sevdiği ve çok takdir ettiğinden dolayı, Şamlılar üzerine vali olarak atamıştır.”

Şayet onlar, “Ehl-i kiblenin ilk ayrılıkta yer alanlar konusunda şahitliği, farklı farklıdır.” derlerse şu cevabı veririz: “Muâviye ile ilgili de Ehl-i kiblenin şahitliği, farklı farklıdır. Onlardan bir kısmı, ondan hoşnut olmuş; bir kısmı ise ondan hoşlanmamıştır.”

Eğer derlerse ki: “Muâviye ile ilgili bugün hiç kimse bizimle ayrılığa düşmez, ancak bir kişi istisna olup o da sapkınlık içindedir. O hâlde bizim Müslümanların şahitliğini sapkınların sözüyle reddetmemiz gerekmez. Allah, bizim müminlere inanmamızı emreder, sapkınlara inanmamızı ise yasaklar. Allah, Elçi’sine şöyle dedi: *“Allah’a inanır, müminlere inanır.”*²¹ [37] Diğerleri için ise şöyle dedi: *“Hiç özür dilemeyin, size inanmayız. Allah, bize sizin haberlerinizden birçok şeyi bildirdi.”*²²

Eğer onlar, derlerse ki: “Muâviye’den ayrılıp uzaklaşmaya çağırdığınız genç kuşaktan herkes, onun izlediği politikanın etkilerine tanık olduklarından dolayı onun sapkınlığını kesin olarak bilmektedirler.” (Bu durumda onlara şöyle cevap veririz): “Allah’a hamd olsun, biz de bugün ilk ayrılıkta yer alanlardan sapkınlığa düşenlerin sapıklığını, onların izledikleri politikalara ve Müslümanların onlardan uzaklaşmalarına tanık olduğumuzdan dolayı bilmekteyiz.” İlk ayrılıkta yer alanlardan kimin sapkın, kimin Müslüman olduğunu bilmediklerini iddia ederken, Ebû Bekir ve Ömer’in Müslüman olduklarını nasıl bilecekler? Üstelik ilk ayrılıkta yer alanlar, o ikisinden sonraydılar.

Şayet derlerse “Ebû Bekir ve Ömer’in Müslüman olmalarıyla ilgili kible ehlinin bütünü birleşmiştir; biz de bunun için o ikisini dost edindik, buna karşılık ilk ayrılıkta yer alanlar hususunda, onların Müslüman veya sapkın ol-

21 9/Tevbe, 61.

22 9/Tevbe, 94.

dukları konusunda kible ehli ayrılığa düşmüştür. Bu yüzden onlarla ilgili hükmü erteledik.” Şayet onlar, bunu delil getirirlerse (şöyle deriz): “Ebû Bekir ve Ömer hakkında da kible ehlinin şehadeti farklılık göstermiştir; Sebbâbe’den²³ pek çok insan, onlardan uzaklaşmışlardır.”

Şayet “Biz, Sebbâbe’nin Ebû Bekir ve Ömer’le ilgili yalanlarını ve onlara karşı zulümlerini, bugün onların sapkınlıklarına dair tanık olduğumuz şeylerle bilmekteyiz.” derlerse, ilk ayrılığa yer alanlardan sapkınlığa düşenlerin dostlarının onlarla ilgili yalan mı, yoksa doğru mu söylediğine ve onların sapkınlık ya da hidayette oluşuna, bugünkü tanıklıklarıyla karar versinler.

Eğer “Bizim şahitliğimizi onaylayan, kiblemize yönelen ve Peygamberimizi tasdik eden bir topluluğun şahitliğini nasıl reddederiz?” derlerse, o zaman şöyle cevap verilir: “Onlar, kendi şahitliklerini onaylayıp kiblelerine yönelerek nebilerini tasdik ettikleri hâlde, Sebbâbe’nin Ebû Bekir ve Ömer ile ilgili şahitliklerini nasıl reddediyorlar? ve yine kibleye yöneldikleri hâlde, Ezârika’nın recmle ilgili fikirlerini nasıl reddediyorlar?”

Onlar (Mürcie), kendi yöneticilerinin mümin ve Müslüman olduklarını, (ayrıca) Allah’ın onlardan ayrılıp uzaklaşmayı helal, dostluğu ve bağışlanmalarını dilemeyi haram kıldığını ileri sürdüler. Şayet onlar, mümin ve Müslüman iseler o zaman onlarla dostluğu ve onların bağışlanmalarını istemeyi haram kılmakla “*İnanan erkekler ve inanan kadınlar, birbir-*
[38] *lerinin dostudurlar.*”²⁴ ve “*Kendi günahın, inanan erkeklerin ve inanan kadınların günahı için Allah’tan mağfiret dile.*”²⁵

23 Öyle anlaşılmaktadır ki *Sebbâbe* kavramı ile burada kastedilen şey, Sâlim b. Zekvân’ın ileride de işaret edeceği üzere Sebeiyye yani ilk Şîilerdir. Sebbâbe kavramı, çok muhtemel olarak Sebeiyye’nin ilk Hâricîler arasındaki kullanım şeklini göstermektedir.

24 9/Tevbe, 71.

25 47/Muhammed, 19.

şeklinde Allah'ın söz(leri)nden sonra elbette sapkınlığa düşmüşlerdir. Eğer onları dost edinmek ve Allah'tan bağışlanmalarını dilemek, bütün Müslümanlar üzerine Allah'tan bir haram ise o zaman böylelerini mümin olarak adlandırmaları sebebiyle sapkınlık içine girmiş olurlar.

Onlar, kendi yöneticilerinin sapkınlık içine girmiş müminler olduklarını, imanlarının onları sapkınlıktan koruyamadığını, sapkınlık içinde olmalarının onlar için küfrü ve imandan uzaklaşmalarını gerektirmediğini ileri sürdüler. Şüphesiz insanlardan her biri, Allah'ın verdiği hükme göre mümin ya da kâfirdir. Allah, *“Şüphesiz Allah, inananları doğru yola iletir.”*²⁶ ve *“Allah, inananları hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır.”*²⁷ şeklindeki vaadinden dönmeyecektir. Şayet onlar müminse, mümin olanların sapkınlık içinde olduklarına dair şahitlikleriyle elbette kendileri sapkınlık içine girmişlerdir. Şüphesiz Allah, onlara *“inananları doğru yola ileteceğini”*²⁸ haber vermiştir ve Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler, sapkınlık içinde olamaz. Şayet onlar, (Mürcie'nin dediği gibi) sapkınlık içindeyseler, o zaman imanlarıyla birlikte şahitlikleri de geçersiz olur.

Onların bir kısmı, Kur'an'dan öğrendiklerini iddia ederek, 'onların imandan uzak bir şekilde kâfir olduğuna şahitlik ederim' der. Onlar, bununla birlikte, küfürden uzak mümin olduklarına şahitlik ettikleri kimseleri (kendi yöneticilerini) de dost edindiler. Şayet onlar, Mürcie'nin dediği gibi, imandan uzak bir şekilde kâfirseler, hem kâfirleri küfürden uzak mümin kabul etmeleri hem de bu şekilde şahitlik yapan kimseleri dost edinmeleri sebebiyle kendileri sapkınlığa düşmüşlerdir.

Şayet küfürden uzak mümin iseler, hem müminlerin imandan uzak bir şekilde kâfir olduğuna şahitlik etmeleri

26 22/Hacc, 54.

27 14/İbrahim, 27.

28 22/Hacc, 54.

hem de bu şekilde şahitlik yapan kimseleri dost edinmeleri sebebiyle kendileri (Mürchie) sapkınlığa düşmüşlerdir. Mürchie'nin iddiaları, bu şekilde çürütüldü. Onların sapkınlıkta birleştikleri husus, kendi görüşlerini din edinmeleri, konuyu kendi çıkarları açısından değerlendirmeleri, böylece Allah'ın onlardan önce doğru yola ulaştırdığı kimselerin yoluna muhalefet etmeleri ve Müslümanların şahitliğini, sapkınlıkların şahitliğiyle reddetmeleridir. Onlar (Mürchie), vâkıf olmadıkları bir meselede şahitliklerinin geçerli olduğunu kabul edenlerin sapkın olduklarını ileri sürdüler.

[39] Şayet onların bu fikri doğru olursa, kavimlerinin gençlerini yetişmedikleri ve doğrudan bilgilerinin olmadığı kimselerden ayrılmaya çağırmakla, sapkınlığa düşmüş olacaklardır. Mümin oldukları hâlde, meliklerine yönelik dostluğu haram kılmak, onlarla ilişkilerini keserek onlardan ayrılmak ve onlar için af dilemeyi terk etmek, onları sapkınlığa düşürür.

Eğer melikleri mümin değilse, bu durumda onları mümin olarak isimlendirmeleri ve mümin olduklarını iddia ettikleri kimseleri de dost edinmeleri, onları sapkınlığa düşürecektir. Düşmanlarından ayrılma konusunda, kendilerine katılan ve onlardan uzak durmadıkça kendilerine dost olmayan bir kavmi dost edinmek, onları sapkınlığa götürür. Ayrıca, şahitlikleriyle davranışlarının birbiriyle çelişmesi de, onları sapkınlığa düşürür. Allah'ın kitabını indirmiş olduğu bağlamın dışında yorumlamaları, onları sapkınlığa götürür. Zira onlar, Allah'ın *"Onlar, bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız size aittir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz."*²⁹ sözüyle Firavun'un Musa'ya ilk nesillerle ilgili olarak yönelttiği soruya³⁰ Musa'nın *"Onların bilgisi, Rabbimin yanında bir*

29 2/Bakara, 134, 141.

30 Burada Sâlim b. Zekvân, *"Peki ya, ilk nesillerin hâli ne olacak?"* (20/Tâhâ, 51) şeklindeki ayete atıf yapmaktadır.

kitaptadır. Rabbim, şaşmaz ve unutmaz.”³¹ şeklinde verdiği cevabını ırcâ (hükmün ertelenmesi) olarak yorumladılar.

Allah’a yemin olsun ki eğer kible ehlinden ilk ayrılık hadisesini idrak etmiş olanları, Allah’ın geçmiş olarak isimlendirdiği bu ümmetle aynı yere koyarsak o zaman, onları (kible ehlinden ilk ayrılık hadisesine şahit olanları) *“Allah’ın seçkin ve mükemmel elçileriyle”³²* aynı yere koymuş oluruz. Bu ayet, ırcâ ile ilgili olarak hiçbir şey içermemektedir. Çünkü Allah’ın sözünü ettiği bu ümmet, kitap ehlinden, haklarında şüpheyne düşülen kimselerdir. Zira *“Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının, Yahudi yahut Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki, siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah’ın bildirdiği, o yanındaki gerçeği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir. Onlar, bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız size aittir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.”³³*

Biz, Allah’a hamd ederek, Allah’ın elçileriyle ilgili hükmü ertelemeyiz. Aksine onların derece (makam) sahibi kimseler³⁴ olduklarını kabul ederek onları dost edinir ve onların şüphe ve kusurdan uzak olduklarını kabul ederiz. Şayet ilk ayrılık hadisesinde yer alanları Allah’ın elçileriyle aynı şekilde değerlendirirsek, o zaman onlarla ilgili olarak şüphe etmeye ve hükmü ertelemeye gerek kalmayacaktır.

Firavun’un Musa’ya ilk nesillerle ilgili olarak yönelttiği soruya gelince, şüphesiz Allah, Nuh, Hûd, Salih, İbrahim ve [40]

31 20/Tâhâ, 52.

32 38/Sâd, 47.

33 2/Bakara, 140-141.

34 Burada Sâlim b. Zekvân’ın *“İşte o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan kimine konuştu, kimini de derecelerle yükseltti. Meryem oğlu İsa’ya da açık deliller verdik ve onu Ruh’ül-Kudüs ile destekledik. Allah dilesydi onların arkasından gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler, onlardan kimi inandı, kimi de inkâr etti. Allah dilesydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapar.”* (2/Bakara, 253) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

Lût'u, Musa'dan önce göndermiştir. Oysa bu peygamberler ve onlara tâbi olanlar ile düşmanları, ilk nesillerdir. Mürciîler, Musa'nın bunların hepsini aynı şekilde değerlendirdiğini söyleyerek iftira attılar. Hâlbuki Musa, böyle yapmadı. Aksine o, kardeşlerini dost edinerek onların düşmanlarından uzaklaştı. Bu şekilde onlar (Mürciîler), hataya düştüler. Allah, hamd edilmesi gereken varlıktır. Yine onlar, delilsiz bir şekilde tartıştılar ve Kur'an'dan delil getirdikleri ayetleri esas anlamlarının dışında yorumlayarak onları çarpıttılar. Dini de, birlik ve beraberlikten ibaret gördüler.

Allah'a and olsun ki O'nun kullarından ilk ayrılık hadisesinde yer alanların tamamı kâfirse, onlar (Mürciîler), onların küfrünü bilemezler. Şayet onlar (ilk ayrılık hadisesinde yer alanlar), hidayet ve sapkınlık içinde olanlar şeklinde ayrılmışlarsa o zaman (Mürciîler), bu iki gruptan herhangi birinin devamı olamazlar.

D. Fetene³⁵

Fitne içinde olanlar, kötü olan kavimlerinin meliklerinin fitneye düşürüldüğünü, (bu yüzden) Hakk'a dönünceye

35 *Fetene* kavramı, Arapça bir kavram olup birini fitneye uğratmak, fitneye düşmek, bir şey kalbe hoş gelip şaşmak, birini saptırmak, azdırmak ve birine din ve mezhebinden dönmesi için işkence yapmak gibi anlamlara gelen *fetn* ve *fitne* köklerinden gelmektedir. Kavramın masterlarından olan *fitne*; imtihan, deneme, fitne, azgınlık, sapıklık, azap, fikir ayrılığı, bir şeye tutkunluk, günah, küfür, rezillik, delilik ve göz alıcı güzellik gibi geniş bir anlam dünyasına sahiptir. Bkz. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn* (thk. Abdülhamîd Hendâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, III. 300-301; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed A. Hasbullah, Hâşim M. eş-Şâzelî), Dâru'l-Meârif, Kahire, trz., V. 3344-3347. Öyle görünmektedir ki Sâlim b. Zekvân, bu kavramı burada *fetene* fiilinin ism-i failinin çoğulu olarak kullanmıştır. Bu yüzden biz de, aynı bölümde daha önce geçen Ezârika, Necedât ve Mürcie gibi kavramlara bakarak bu kavramın orijinaline dokunmayıp kavramı bu hâliyle kullanmayı tercih ettik. Ayrıca, Türkçeye "Fitne içinde olanlar" şeklinde çevirisini vermekle yetindik. Öyle anlaşılmaktadır ki Sâlim b. Zekvân, burada kendisine göre fitne içerisinde olan ve bu kavramın çağrıştırdığı değişik olumsuzlukları içeren düşünce ve psikolojik yapıya sahip olan müstakil bir gruptan söz etmektedir.

ve sapkınlıklardan arınıncaya kadar Allah'ın onlarla cihat etmeyi ve çarpışmayı haram kıldığını ileri sürdüler. Şayet Allah'ın kitabında geçen, azgın bir toplulukla Allah'ın emrine dönünceye kadar cihat etme ve fitneden kurtuluncaya veya fitne ortadan kalkıncaya kadar fitne ehliyle çarpışma sözünü anlamış olsaydılar, şüphesiz Allah, onların sözünü yalanlamış olurdu.

Onlar, imamların şayet tutarlarsa insanların kendisiyle sapkınlığa düştükleri bir emirle doğru yola ulaştıklarını ileri sürdüler. Böylece onlar, imamın tümüyle hak ile amel etmesi ve her konuda Rabbine itaat etmesi hâlinde bile, insanlardan bir grubun onun hak olarak yaptığı birçok şeyi ayıplayacağını ve (bu yüzden) onun kanını dökmeyi helal göreceklerini ileri sürmüşlerdir. Şayet (fitne içinde olanlar) bundan vazgeçmezlerse o imamın onlarla cihat etmesi ve tövbe etmelerine, Hakk'ı inkâr ettiklerini ikrar etmelerine kadar onlarla savaşması ve Müslümanların ona yardım etmeleri helal olur. Eğer imam, onlarla cihat etmesi gerektiği hâlde Hak'tan yüz çevirirse bu defa topluluğun imamları cihadı, tövbe edinceye kadar haram olur ve bu durumda Müslümanlara da imama yardımcı olmaları haram olur. Onların bu düşünceleri, Allah'a hamd olsun ki bâtıldır.

Şüphesiz imam, insanlardan bir kişi olup imamın herhangi bir hususta doğru yolda olması, insanların da benzer şekilde doğru yolda olmasını sağlar. Öte yandan, insanların herhangi bir hususta sapkınlık içinde olması, imamın da, şayet onunla amel ederse sapkınlık içinde olmasına yol açacaktır. Onlar (Fitne içinde olanlar), imamın Allah'ın hadlerinden birini uygulamakla karşı karşıya kalarak onu yerine getirmeyi istemesi durumunda şunu ileri sürdüler: Eğer imamlar bu ceza arasına (cezanın engellenmesi noktasında) birtakım insanlar girer ve bunlar, imamın kanını helal görürlerse, imamın bu cezayı suçluya uygulaması ve buna (bu uy-

gulamaya) karşı çıkanlarla Allah'ın hükmüne teslim olunca-yakadar cihat etmesi helaldir. Müslümanların da bunun üzerine imama yardımcı olmaları helaldir. Eğer imam, benzer bir durumla karşı karşıya gelirse imamın onlarla³⁶ cihadını helal kılan Allah'ın hükmüne teslim oluncaya kadar, onunla cihat etmek topluluk üzerine haramdır. İmama yardım etmeleri helal olan Müslümanların da bunun üzerine o topluluğa yardımcı olmaları haramdır. Onlar, bir grup insanın mallarının zekâtını imama vermeyi reddedip imamın kanını helal görür ve imam da onları zekât vermeye zorlarsa imamın Allah'a itaat etmiş ve zekâtı Allah'ın verilmesini uygun gördüğü yerlere vermiş olacağını ileri sürdüler. Bu durumda zekât vermeyen topluluklarla cihat etmek helal olduğu gibi, Müslümanların da bunun üzerine imama yardımcı olmaları helaldir. Şayet imam, sadakaların engellenmesinden dolayı onlarla mücadele ederse, topluluğun imamla Hakk'a dönünceye kadar cihat etmesi haramdır ve imama yardım etmeleri helal olan Müslümanların da bunun üzerine (muhalif) topluluğa yardımcı olmaları haramdır.

Onlar (Fitne içinde olanlar), bazı insanların miras konusuyla ilgili olarak muhakeme olmak için geldikleri imamın onlar arasında Hak ile hükmetmesine rağmen onlar Hakk'ı inkâr ederek ona karşı çıkıp kanını helal sayarlarsa bu durumda imamın (onlar) Hakk'a dönünceye ve (daha önce) reddettikleri şeyi kabul edinceye kadar onlarla cihat etmesinin ve Müslümanların da bu konuda imama yardımcı olmalarının helal olduğunu ileri sürdüler. Şayet imam, Hakk'ın dışında hükmeder ve onlar bunu kabul etmediği için onların kanını helal görürse imamın onlarla cihat etmesini helal kılacak (şey) olan Hakk'a dönünceye kadar; onların imamla cihat etmeleri haramdır. Yine, imama yar-

36 Sâlim b. Zekvân'ın burada imamın suçluyu cezalandırmasına engel olan çevreleri kastettiği anlaşılmaktadır.

dımcı olmalarını helal kılan benzeri bir olay gibi, Müslümanların onlara yardım etmeleri haramdır.

Onlar, eğer bir adam kasıtlı ya da hatayla birini öldürür, bu hadisede kısas ve diyet ile hüküm verilmesine karşı çıkarsa ve insanlardan bir grup imamla suçlunun arasına girerse bu hususta Allah'ın hükmüne teslim oluncaya ve Allah'ın emrini kabul edinceye kadar imamın onlarla cihat etmesinin ve Müslümanların da bu konuda imama yardım etmelerinin helal olduğunu ileri sürdüler. Şayet imam, böyle bir şeyi yapar ve sonra bu konuda Allah'ın hükmünü kabul etmezse, Müslümanların onunla bu hususta Allah'ın hükmüne teslim oluncaya ve onlarla cihat etmesini helal kılan Allah'ın emrini kabul edinceye kadar cihat etmeleri haramdır. Yine, imama yardımcı olmalarını helal kılan bu husus üzerine Müslüman- [42] ların onlara yardım etmeleri haramdır.

Onlar (Fitne içinde olanlar), kavimlerinin meliklerinin insanlara zulmedip yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaptıklarını, fakat bununla ilgili olarak Allah'ın cezasını mı, yoksa merhametini mi hak ettiklerini bilmediklerini ileri sürdüler. Allah şöyle buyurmuştur: *"Ancak, şunlar aleyhine yol vardır ki insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar. İşte böylelerine acı bir azap vardır."*³⁷

Sonra biz, bugün Allah'a itaat etmekten daha faziletli, daha doğru ve daha yakın başka bir şey göremiyoruz. Yine ölümden sonra bizden önce Allah'ın doğru yolu gösterdiği kişilerin gittiği yoldan hoşnut olmaktan ve onların sağlam yasalarına uymaktan daha hayırlı ve dünyada daha sağlam ve gerekli bir şey bilmiyoruz. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah, size (helal ve haram olanı) açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yasalarına iletmek ve günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah, bilendir, hikmet sahibidir."*³⁸

37 42/Şûrâ, 42.

38 4/Nisâ, 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE TEMENNİLER¹

Bugün yapmamız gereken Osman'ın öldürüldüğü, Cemel Savaşı'nın yapıldığı ve dinleriyle ilgili olarak insanların hakem tayin edilmesine karşı çıkıldığı günlerde fitnenin ortaya çıkışından önce yaşayan Müslümanların önderlerine uymaktır. Bizim bugünkü düşüncemiz, onların o günkü görüşlerine bağlıdır. Yine bizim bugünkü Kur'an yorumumuz, onların o günkü yorumunu takip eder. Bizler Kur'an ve sünnet konusunda bugün onlardan daha güçlü olduğumu ve onların anlayamadıklarını anladığını iddia edenlerden değiliz.

Biz, ana baba, akraba, yetimler, yoksullar, yolcular, arkadaş, komşu ve bakmakla yükümlü olduğumuz kölelerin her birinin günah işlesin ya da işlemesin, üzerimizde hakları olduğunu düşünüyoruz. Bizim toplumumuzdan olsun ya da olmasınlar, emaneti insanların arasından bize güven verenlere veririz. Biz, zimmet ehlinden olan toplumumuz insanlarına verdiğimiz sözü tutarız. Bizim toplumumuzdan olsun ya da olmasın kötülerin zimmet ehlinden almış olduğu hakları, şayet gücümüz yeterse onlara iade ederiz. Bizden olsun ya da olmasın, yardım isteyen kimseye yardım ederiz. Onlar, bir kusur işlemedikçe, yanımızda güven içinde olurlar, savaşla yüz yüze gelmezler. Şayet onların bir kötülüğü ortaya çıkarsa biz onların sapkınlıklarından kuşku duymayız ve onları hak ile bâtıl arasında bir yere indirgemeyiz. Zira Hak'tan sonra sadece sapkınlık vardır.²

[43]

1 Bu başlık, metnin içerik ve anlamı dikkate alınarak tarafımızdan eklenmiştir.

2 Burada Sâlim b. Zekvân'ın "İşte sizin gerçek Rabbiniz Allah budur. Gerçekten sonra sapıklıktan başka ne var? Öyleyse nasıl (Hak'tan sapıklığa) çevriyorsunuz?" (10/Yûnus, 32) ayetine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

Bir kötülük yaptıklarında onları Allah'ın kitabına, Hakk'ı tanımaya, Hak ehlini dost bilmeye, bâtıldan ayrılmaya ve bâtil ehline düşman olmaya çağırırız. Onlardan Hakk'ı kabul edip O'na uyan kimseyi dost bilir, ona dost oluruz ve canını almayı haram kılarız. Onlardan Allah'ın hakkını reddeden, doğru yola karşılık körlüğü tercih eden³ ve Müslümanlardan ısrarla ayrılan kimseden biz de ayrılır ve onun putperestlerin durumuna düştüğüne bakmaksızın, Allah'ın emrine dönünceye ya da sapkınlığı üzere helak oluncaya kadar savaşıyoruz. Artık onları köle edinmeyi, çocuklarının öldürülmesini, mallarının beşte birinin alınmasını ve mîrasta alıkonulmalarını helal kabul ederiz.

Onların,⁴ sapkınlık içerisinde olsalar bile, toplumumuza karşı fırsat kollayıp gizli bir şekilde onları öldüreceklerini düşünmüyoruz. Biz içlerinde olduğumuz sürece, üzerinde bulundukları hâle yönelik olarak onlara memnuniyetimizi gösteririz. Şüphesiz Allah, kitabında bunu emretmemiştir. Ayrıca geçmiş toplumlarda yaşayan Allah'ın sevdiği kullarından kimsenin bundan herhangi bir şeyi helal saydığını bilmiyoruz. Onun hâli, bizim hâlimizin bir benzeri olup bu konuda onların sünnetine uyarız.

Kaldı ki Mekke'de yaşayan Müslümanlardan hiç kimse, müşriklerden birine bile bunu yapmamıştır. O hâlde biz, kible ehline bunu nasıl yaparız? Allah, Nebi'sine ihanet edeceğinden endişe ettiği kimseden ayrılıp uzaklaşmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bir kavmin (antlaşmaya) ihanet etmesinden korkarsan, sen de (onlarla yaptığın*

3 Burada Sâlim b. Zekvân, Semûd kavminin durumundan bahseden *"Semûd (kavmin)e gelince onlara yol gösterdik; fakat onlar, körlüğü doğru yolu bulmaya yeğlediler. Böylece yaptıkları yüzünden alçaltıcı azap yıldırımını onları yakaladı."* (41/Fussilet, 17) ayetine atıf yapmaktadır.

4 Sâlim b. Zekvân'ın son iki paragrafta sürekli "onlar" şeklinde nitelediği kimseler, Müslüman olup çok muhtemel olarak kendi mensup olduğu grubun dışında olanlardır. Nitekim bunu bu paragraftaki "kible ehli" ifadesinden de anlamaktayız.

antlaşmayı) aynı şekilde onlara at; çünkü Allah, hainleri sevmez.”⁵ Müslümanlardan bir kimsenin kendi kavminin melikleriyle beraber sapkınlık üzere oldukları sürece, sorumlu görülmesini uygun bulmayız. Bu durum Müslüman kişinin onlarla mücadele ettiği ve düşmanlarını itaate çağırdığında, kâfir olduğunu kabul ettiği bir topluluğu itaate çağırmasıyla ortaya çıkar. Oysa onun insanları itaate çağırması gerekmez. Şayet onlar, buna icabet ederlerse onlardan uzak olur. Şayet o insanlar ayrılırlarsa, artık onlarla savaşmak helal olur. Bu durumda onlarla savaşan kişi, iki menzileden birine düşer; ya onlara bağlı olmaya ve onların durumuna rıza göstermeye; ya da onlara yardım etme ve hâkimiyetlerini güçlendirme durumunda olur.

Kıblemize döndükleri sürece, kavmimizle nikâhlanmayı ve onlara vâris olmayı kendimize haram kılmayız. Zira Müs- [44] lümanlar, bildikleri hâlde, münafıklarla evlenip onlara mirasçı oluyorlardı. Öyle ki bugün, kavmimizin çoğundan ortaya çıkandan daha fazla asilik, onlardan ortaya çıkmaktaydı.

Hakkında kesin bilgimiz olmadığı halde kıblemize yönelen hiçbir kimseye zina suçu isnat etmeyi uygun görmeyiz. Hâricîlerin çoğunluğu, kavimlerinden zinadan uzak olduğunu bildikleri kişilere, kendilerinden ayrılmaları üzerine, zina suçu isnat etmeyi helal sayarlar. Onlarla ilgili bunu ileri sürerler. Belki onunla hiç konuşmamışlardır ve dost edindikleri hiç kimse de onlara onunla konuştuklarını haber vermemiştir, bu yüzden onun üzerinde bulunduğu hâlde ilgili de gerçekte bilgi sahibi değillerdir. Allah buyurmaktadır: “*Ey inananlar, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın, takvaya uygun olan budur. Allah’tan korkun, kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır.*”⁶

5 8/Enfâl, 58.

6 5/Mâide, 8.

Bununla birlikte onlardan bunu helal gören kimseyi, sevdiklerinden bir kısmı, babasından başkası için çağırması olsa bile durum değişmez. Şayet annesi, kendi toplumlarından olup annesinin namuslu olduğu biliniyorsa, ona isnat edilen zina suçundan uzaktır. Biz, Allah'a ve nimetlerine hamd ederek bilmekteyiz ki Allah'ın Elçisi, münafık erkek ve münafık kadını, onların münafık, kâfir olduklarını bile-rek kırbaçlıyordu. Kuşkusuz Allah'ın Elçisi'ni buna iten şey, onların kibleye yönelmeleri, dinlerinde zinanın haram oluşunu açıkça ortaya koymaları ve zinanın dinde helal olduğunu ileri süren kimseden uzak olmalarıdır.

Kibleye yöneldikleri sürece, Hakk'a müracaat etmeye ve onu kabul etmeye davet etmemizden önce toplumu-muzun sorgusuz sualsiz öldürülmesini (*isti'râz*) uygun görmeyiz. Zira Allah, Nebi'sinin dua etmesinden hoşnut oldu, ona ve iman ehline dua etmeyi emretti. Allah şöyle buyurdu: *"Ey Peygamber, biz seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ve izniyle Allah'a davetçi, aydınlatıcı bir ışık olarak (gönderdik)."*⁷ *"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et."*^[45] *Kuşkusuz Rabbin, yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir."*⁸ Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: 'İşte benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar Allah'a basiretle davet ederiz. Allah'ın şanı yücedir, ben ortak koşanlardan değilim."*⁹ *"İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk olsun; işte onlar, başarıya erenlerdir."*¹⁰ *"Allah'a çağırın, iyi iş yapan ve 'Ben, Müslümanlarımdır.' diyen kişiden daha güzel sözlü kim olabilir?"*¹¹

7 33/Ahzâb, 45-46.

8 16/Nahl, 125.

9 12/Yûsuf, 108.

10 3/Âl-i İmrân, 104.

11 41/Fussilet, 33.

Ehl-i kible den günahsız ve akledemeyen küçük bir çocuğun öldürölmesini de kabul etmeyiz. Kibleye yönelenler arasında olup Allah'ın emrini anlayabilen ve insanların ihtilaf ettiğı durumu bilen kişi, diğeri büyük günahından dolayı öldürölmez. Sonrasında o kişi, ilimden sonra cahilleşmiş ve açık delilden sonra körleşmiştir. Şüphesiz kibleye yönelenlerin soyu, bu hususta onların durumuna benzer. Onlara doğruyu gösteren, Allah'a itaat etmeyi tavsiye eden ama şüpheli bir durumda babalarının bir kısmı ondan ayrılan bir imam başlarında bulunsaydı, onlar yine de hem imama bağlanmayı düşünmezler, hem de babalarının terk ettiğı imamdan uzak durmayı da istemezlerdi.

Bir kadının başka bir adamla evlenebilmesi için ancak eşinin boşaması veya ölmesi ve bundan sonra da kadının iddetini tamamlaması gerektiğine Kuran ve sünnet uyarınca uygun görüyoruz.

Allah için masiyet olan ve Allah'ın azapla korkuttuğı bir iş kendisinden sadır olan kişiden uzak dururuz. Allah, böyle bir işi işleyen kişiden ayrılmayı emrettiğı gibi hem ondan, hem de onu veli kabul eden kimseden de, bu işten vazgeçip tövbe edinceye kadar uzak durmayı emretmektedir.

Allah'ın hak ve bilgisine sahip olduğunu, Allah'a itaat ettiğini ve Allah'ın velilerinin yoluna bağlanıp O'nun düşmanlarından uzaklaştığını görmeden insanlardan hiç kimseyi dost edinmeyi kabul etmeyiz.

Peygamber'in ve ashabının yurtlarından hicret etmesi gibi, kendi kavmimizin yurdundan hicret etmesini yanlış manalara almayız. Fakat Allah yolunda cihat etmek üzere bizden ayrılan kimse, şayet kavminin yurduna geri dönerse [46] Allah'ın hakkını bilip nefsinde ve malında onu ortaya koyduğunda o kimseyi dost ediniz.

(Bizimle) Hurûca çıkan kadın ve kölenin, hurûc etmeden önce Hakk'a rıza gösterdiklerini ve Hakk'ı tanıdıklarını bildiğimizde onları dost ediniriz. Sadece İslam'a olan rağbetleri ve kendilerini buna layık görmeleri, onları buna sevk etmiştir. Zira Allah şöyle buyurmuştur: *"İnanan erkekler ve inanan kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Elçi'sine itaat ederler. İşte onlara Allah, rahmet edecektir. Allah, daima üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir."*¹²

Müslümanlardan bir grubun imamlarına sadece ölünceye ya da düşmanlarına galip gelinceye kadar Allah yolunda cihat ve maruf konusunda itaat üzere biat etmelerini kabul etmeyiz. Bu şekilde iş, onların erdemlilerine ve içlerinde olan fakihlere kalır. Bizim cihat edenimiz, oturanımızı dost olarak kabul eder; oturanımız da cihat edenimiz için Allah'ın ona fazilet verdiğini düşünür.

Biz, Müslümanların şahitliğiyle daha önce yaşamış olan ve bizim görmediğimiz Müslümanları dost ediniriz. Aynı şekilde daha önce yaşamış ve bizim görmediğimiz zulmün önderleri ve onların dostlarından da Müslümanların aleyhlerine şahitliği sebebiyle uzak dururuz.

Biz toplumumuzun meliklerinden Allah'tan korkmalarını, Hakk'a ters düşse bile keyiflerine uymamalarını, hiçbir sünneti inkâr etmemelerini, bildikten sonra günahı ısrar etmemelerini, zekât ve ganimeti Allah'ın emrettiği yerlerde kullanmalarını istiyoruz.

Sebbâbe'den Allah'tan korkmalarını, Allah'ın hüküm verdiği bir iş hususunda Allah'tan başkasıyla hükmetmeyenlerden ayrılmamalarını, yüz çevirerek Allah'ın hükmünü terk eden ve Allah'tan başkasını hakem yapanları dost edinmemelerini bekliyoruz.

Hâricîlerden Allah'tan korkmalarını, dinlerinde taşkınlık yapmamalarını, kendilerinden önce Allah'ın doğru yola ulaştırdığı kişilerin yolundan ayrılmamalarını, amellerine ters düşen topluluğu dost edinmemelerini ve dost edindikleri toplulukla yollarını ayırmamalarını istiyoruz.

Mürcie'den Rableri olan Allah'tan korkmalarını, kendilerinden önce yaşamış Müslümanlarla dostluk ve yine [47] daha önce yaşamış zulüm önderlerinden uzak durma konusunda müminlere inanmalarını, onların başkalarıyla ilgili şahitliğini, başkalarının kendileri hakkında sapkınlık içinde olduklarına dair şahitlikleri gibi kabul etmelerini ve Allah'ın indirdiğinin dışında hüküm veren yöneticileri Allah'ın verdiği isimlerle isimlendirmelerini bekliyoruz.

Fetene'den (fitne içinde olanlar), Allah'tan korkmalarını, Kur'an'ın hükmünü kabul etmelerini, Allah'ın cezasına samimiyetle inanmalarını, taşkınlık yapan, düşmanlıkta bulunan ve zulmedenler hakkında onlardan uzak durma ve tövbe edinceye kadar onlarla savaşıma gibi Allah'ın helal kıldığı fiilleri helal görmelerini istiyoruz.

Bid'ıyye'den¹³ Allah'tan korkmalarını, Allah'ın Elçisi'nin sünnetiyle amel etmelerini ve sünnet konusunda zayıf olsalar bile onunla amel etmeye sarılmalarını bekliyoruz.

Toplumumuzun diğer gruplarından Rableri olan Allah'tan korkmalarını, Allah'ın hükmünü kavimlerinin hükmüne tâbi kılmamalarını ve Allah'a isyan eden topluluğa verdikleri sözü tutmamalarını istiyoruz. Şüphesiz Allah, emrine isyan eden kişilerle hiç kimsenin ahitleşmesine izin vermez.

İşte bunlar, insanları çağırdığımız emirlerdir. İnşallah bizler de o emirler üzereyizdir. Her türlü güç ve kudret, Allah'tandır. Biz, Allah'a çağırıyoruz. Biz, Müslümanlarız,

13 Sâlim b. Zekvân'ın burada Bid'ıyye şeklinde nitelediği kimseler, ifadede de anlaşılacağı üzere, dinî hayatlarında bid'at içerisinde olan, Kur'an ve sünnet çizgisinin dışına çıkan kimselerdir.

Allah'a itaat edilmesini istiyoruz. O'nun helal kıldığını helal, haram kıldığını ise haram sayıyoruz. Allah'ın kitabında indirdiğiyle hüküm veriyoruz. Nebi'sinin ve Allah'ın salih kullarının sünnetine uyuyoruz.

Allah'a hamd ederek (ifade ediyoruz ki) dinimizle ilgili aşırılık, işlerimiz içinde haksızlık ve bizden ayrılanlara karşı düşmanlık, bizim görüşlerimiz arasında yoktur. Kiblemizi terk edenlere ve başka yöne yönelenlere ilişkin bugünkü hükmümüz, Peygamberimizin o gün kiblesini terk edenlere yönelik verdiği hükmün ve ondan sonra gelen Müslümanların, kiblelerinden başka yöne yönelenlere yönelik verdikleri hükmün aynısıdır. Bugün toplumumuzun yurdunda bize helal olan şeyler, hurûc ettiğimizde de helal; buna karşılık hurûc ettiğimizde bize haram olan şeyler, bugün toplumumuzun yurdunda da haramdır.

Allah'a hamd olsun biz biliyoruz ki bizden hurûc edene haram olup da oturana (*kaade*) helal olan bir şey olmadığı gibi, oturana helal olup da hurûc edene haram olan bir [48] şey de yoktur. Yine biliyoruz ki Allah, sapkınlık içinde bulunan insanların arasında yaşayanlar için takıyye ruhsatı vermiştir. Ancak Allah, hakkı ilan eden ve ona çağırان bir kimsenin, Allah'ın emrettiği bir şeyde sapkınlık içinde olan birinden korkmasını da mazur görmez.

Bizi bu konularda muvaffak kılan ve bunları bize gösteren Allah'a hamd olsun. Allah, bize doğru yolu göstermeseydi biz doğru yolu bulamazdık. Şüphesiz Rabbimizin elçileri hak ile gelmişlerdir. Allah'tan bizi ve sizleri, *işte size cennet, yaptıklarınıza karşılık o size miras bırakıldı* diye seslenenlerden¹⁴ yapmasını isteriz.

14 Burada Sâlim b. Zekvân'ın "Rabbimizin elçileri, gerçeği getirmişler (söyledikleri doğruyuş), dediler. Onlara: 'İşte size cennet; yaptıklarınıza karşılık o size miras verildi.' diye seslenildi." (7/A'râf, 43) ve "İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur." (43/Zuhruf, 72) ayetlerine atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yay., İstanbul, 1992.
- Akman, Durmuş, *Hâricî Fırkalarından Necedât'ın Doğuşu ve Başlıca Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2014.
- Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâdiyye fî Mevkibi't-Târîh IV el-İbâdiyye fî'l-Cezâir*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1399/1979.
- el-İbâdiyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilun*, (Ahmed b. Suûd es-Siyâbî'nin katkılarıyla), Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şûûni'd-Dîniyye, Umân 1432/2011.
- Amr Khalîfa en-Nâmî, *Studies in Ibadism (Al-Ibadhiyah)*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, (Arapça çev. Mîhâîl Hûrî, Thk. Muhammed Sâlih Nâsır, Mustafa Sâlih Bâcû), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 2012.
- "A Description of New Ibadî Manuscripts from North Africa", *Journal of Semitic Studies*, XV/1, Oxford 1970, (ss. 63-87).
- Ateş, Orhan, "Salim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısımın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Der.*, 9/2, Adana 2009, (ss. 99-114).
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., Trz.
- Atvân, Huseyn, *el-Mürchie ve'l-Cehmiyye bi-Hurâsân fî'l-Asri'l-Ümevî*, Beyrut 1993.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2011.
- Balcı, İsrâfil, *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi, Din ve Bilim Kitapları*, Samsun, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Cihâd ve Siyer), İstanbul 1401/1981.

- Calder, Norman, "Review of Cook", *Journal of Semitic Studies*, XX-VII, (1983).
- Cevad Meşkûr, Muhammed, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, (çev. M. Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez), Ankara Okulu Yay., Ankara 2011.
- Cook, Michael, *Early Muslim Dogma: A Source-Critical Study*, Cambridge University Press, London 1981.
- Dercînî, Ebû'l-Abbâs, *Kitâbu Tabakâtî'l-Meşâih bi'l-Mağrib*, (thk. İbrâhîm Tallây), I-II, Cezayir 1974.
- Doğan, İsa, *Mürcie ve Ebu Hanife*, Kardeş Matbaası, Samsun 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as, *Sünen*, (Cihâd), İstanbul 1981.
- el-Havâlî, Sefer b. Abdurrahman, *Zâhiratu'l-İrcâ fî'l-Fikri'l-İslâmî*, I-II, Kahire 1417/1997.
- Fığlalı, E. Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yay., Ankara 1983.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, (thk. Abdülhamîd Hendâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed A. Hasbullah, Hâşim M. eş-Şâzelî), Dâru'l-Meârif, Kahire, trz.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut, 1965.
- İbn Nedîm, Ebû'l-Ferac Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut, trz.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut, Trz.
- İvaz Muhammed Halîfât, *Neş'etu'l-Haraketî'l-İbâdiyye*, Vizâratu't-Türâs ve's-Sekâfe, Maskat, Umân 1423/2002.
- Juynboll, G. H. A., "The Qur'râ in Early Islamic History", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI/2-3, Leiden 1973, (ss. 113-129).
- Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000.
- "Salim b. Zekvan'ın Es-Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV, Ankara 1996, (ss. 467-475).

- Madelung, Wilferd, "The Early Murji'a in Khurâsân and Transoxania and the Spread of Hanafism", *Der Islam*, LIX, Berlin 1982, (ss. 32-39).
- Mu'cemu A'lâmi'l-İbâdiyye mine'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî ilâ'l-Asrî'l-Hâdır, (Ed. Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî, Mustafa b. Sâlih Bâcû, İbrâhîm b. Bekîr Behhâz, Mustafa b. Muhammed Şerîfî), I-II, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1421/2000.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981.
- Nâdir, Albert Nasrî, *Ehemmu'l-Fırakî'l-İslâmiyyeti's-Siyâsiyye ve'l-Kelâmiyye*, Beyrut 1958.
- Onat, Hasan - Orhan Ateş, "Haricilik", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (Ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Grafiker Yay., Ankara 2012, (ss. 72-89).
- Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- "Kurrâ", *DîA*, İstanbul 2002, XXVI, (ss. 446-446).
- "Atıyye b. Esved", *DîA*, IV, İstanbul 1991, (s. 63).
- Nâsır, Muhammed Sâlih, *Menhecu'd-Da've inde'l-İbâdiyye*, Mektebetu'l-İstikâme, Maskat 1423/2002.
- Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre*, (thk. ve İngilizce çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann), Oxford University Press, New York 2001.
- Seale, Morris S., *Muslim Theology*, London 1964.
- Sistani, *The Târîkh-e Sistân*, (İng. çev. Milton Gold), Istituto Italiano Per Il Medioed Estremo Oriente, Roma 1976.
- Şemmâhî, Ebû'l-Abbas, *Kitâbu's-Siyer*, (thk. Muhammed Hasan), I-III, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Bingazi 2009.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed, *Sünen*, İstanbul 1981.
- Tritton, A. S., *Muslim Theology*, London 1964.
- Van Ess, Josef, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, Berlin 1991.
- Vehîbî, Müslim b. Sâlim b. Ali, *el-Fikru'l-Akadî inde'l-İbâdiyye*, Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Umân 1427/2006.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. E. Ruhi Fığlalı), Birleşik Yay., İstanbul 1998.

Wilkinson, John C., *İbâdism Origins and Early Development in Oman*, Oxford University Press, New York 2010.

Yâkût el-Hamevî, *el-Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1397/1977.

Yıldız, Harun, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yay., Ankara 2010.

"Hâricîler'in Erken Dönem Tarih Algısı: Sâlim b. Zekvân Örneği", *e-Makalât Mezhep Araştırmaları Der.*, II/2, (Güz 2009), (ss. 7-40).

"Hâricîlerin Doğuşunda Kurrâ'nın Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, XVIII, Erzurum 2004, (ss. 263-282).

Ziyâne b. Halfân el-Hârisiyye, *el-İmâm Câbir b. Zeyd ve Te'sîsu-hu'l-Fikri'l-İbâdî*, Mektebetu'l-Cîli'l-Vâid, Umân 1433/2012.

DİZİN

A

- Abdullah b. el-Erkâm 57
Abdullah b. İbâd 11, 16, 21, 22
Abdullah b. Mes'ûd 60, 78
Abdullah b. Yezîd 22
Abdullah b. Zübeyr 19
Abdurrahmân b. Avf 55, 78
Acem 44
ahiret 34, 36, 37, 39, 42, 53, 56,
58, 60, 68, 71, 72, 73
Ali 26, 28, 65, 66, 79, 80
Allah'ın dini 41, 50, 62, 66, 79,
80
Allah'ın Elçisi 48, 50, 51, 52,
53, 55, 59, 63, 64, 73, 80,
94, 97
Allah'ın Nebisi 37, 49, 70
Amerika 12
Âmir b. Abdullah 60
Ammâr b. Yâsir 60
Amr Halîfe en-Nâmî 12, 17, 23,
24, 25
Arap 28, 44
Arap Yarımadası 28
Atıyye b. el-Esved 77

B

- Bahreyn 50, 56
Basra 11, 16, 20, 21
Basralılar 80
bâtıl ehli 92
bedevi(ler) 59, 70
beytûlmâl 57

- biat 64, 66, 96
bid'at 56, 78, 79, 97
Bid'ıyye 97
Bust 15
büyük günah 95

C

- Câbir b. Zeyd 11, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 102
Ca'fer b. es-Semmâk 20
cariye 19, 69
cehennem 59, 61
Cemel 28, 64, 66, 74, 79, 91
cennet 40, 98
cihat 39, 40, 41, 59, 66, 70, 73,
87, 88, 89, 95, 96
cizye 50, 51, 52, 73, 78
Cook 18, 23
Crone 19
Cumeyyil b. Hamîs 17

D

- Dâvûd 77
Dercînî 15, 16
dîn 30, 42, 43, 49, 53, 54, 65,
67, 72, 73, 84, 86, 91, 93,
94, 97, 98
Dînâr b. İyâz 63
dinlerini gizleme 72
diyet 89

E

- Ebû Abdullah el-Kalhâtî 29
Ebû Ammâr Abdü'l-Kâfi 29

Ebû Bekir 27, 54, 55, 59, 81, 82
 Ebû Fûdeyk 77
 Ebû'l-Abbâs ed-Dercînî 29
 Ebû'l-Abbâs eş-Şemmâhî 29
 Ebû'l-A'ver es-Sülemî 62
 Ebû'l-Hur Ali b. el-Huseyn
 el-Kanber 20
 Ebû'l-Kâsım el-Berrâdî 29
 Ebû Mûsâ el-Eş'arî 57
 Ebû Süfyân Kanber el-Basrî 20
 Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî
 Kerîme 16, 20, 21
 Ebû Zekerıyyâ Vârcelânî 29
 Ebû Zer 60, 78
 Ehl-i beyt taraftarları 11
 ehl-i cevri 66
 Ehl-i kıble 53, 77, 81, 95
 Ehl-i kitap 28, 51, 52, 53, 72
 eman 48, 49, 74, 76
 emanet 91
 Emevîler 11, 23
 ensar 48, 61, 67, 101
 Eslem kabilesi 63, 70
 Ezârika 11, 21, 23, 26, 28, 67,
 69, 72, 82, 86

F

faiz 75
 Fars 16
 Fetene 6, 86, 97
 fey 57
 Firavun 71, 84, 85
 fitne 54, 65, 66, 73, 78, 86, 87,
 91, 97

G

ganimet 50, 59, 61, 96

H

Habbâb b. Kelîb 20
 had 61, 62, 64, 87
 Hadramut 21
 Hak ehli 92
 hakem 36, 65, 66, 67, 91, 96
 haram 19, 50, 51, 52, 59, 69,
 71, 72, 73, 75, 76, 82, 83,
 84, 87, 88, 89, 92, 93, 94,
 98
 Hâricîler 1, 3, 8, 11, 12, 15, 19,
 21, 23, 26, 27, 28, 29, 67,
 69, 74, 77, 93, 97, 99,
 102
 Hâricîlik 11, 17, 22, 23, 27
 Hâris b. Hakem 56
 Hâris b. Nevfel 57
 Hasan b. Muhammed 26, 27
 Havlân kabilesi 62
 Hecer 50
 helal 49, 50, 51, 52, 53, 57, 59,
 63, 64, 67, 69, 71, 72, 73,
 74, 75, 76, 78, 80, 82, 87,
 88, 89, 92, 93, 94, 97, 98
 hırsız 72, 75
 Hıtat b. Kâtib 20
 Hicaz 21
 hicret 48, 54, 71, 73, 78, 95
 hidayet 43, 46, 66, 77, 82, 86
 Horasan 16
 Hristiyan 73, 85
 Hûd 85
 Huzeyfe b. Yemân 60
 Hz. Muhammed 28, 38, 43, 45,
 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53,
 54, 55

I-İ

Irak 57

İbâdîler 11, 15, 19, 21, 24, 27,
28İbâdîlik 11, 12, 18, 20, 21, 22,
25, 29

İbâdiyye 12, 17, 21

İbn Nedîm 22

İbn Sellâm el-İbâdî 29

İbnu'l-Ezrak 69, 77

İbrahim 42, 85

içki 61, 75

iddet 52, 64

İfrîkiyye 56

iftira 75

imam 87, 88, 89, 95, 96

ircâ 26, 79, 80, 85

İsa 42

İshak 85

İslam 11, 12, 14, 20, 21, 22, 23,
25, 26, 27, 28, 29, 37, 42,
43, 47, 50, 51, 53, 64, 72,
77, 96, 101

İsmail 85

isti'râz 67, 69, 74, 77, 78, 94

itaat 33, 35, 44, 46, 47, 48, 49,
56, 59, 87, 88, 89, 95, 96,
98**J**

Josef Van Ess 12

K

kaade 67, 71, 98

kâfir 52, 66, 67, 71, 72, 74, 80,
83, 84, 86, 93, 94

Kelb kabilesi 56

kıble 52, 82, 93, 94, 98

kıble ehli 52, 63, 64, 80, 81, 82,
85, 92

kısas 63, 89

kıyamet günü 34, 36, 37, 56,
59, 63

Kirman 16

Kitâbu'l-İrcâ 26

Kitâbu's-Siyer 16, 101

kitap ehli 85

köle 59, 67, 74, 77, 91, 92, 96

Kûfe 18

Kûfeliler 79, 80

Kur'an 13, 19, 20, 27, 36, 40,
43, 44, 45, 47, 49, 50, 51,
55, 65, 66, 70, 73, 83, 86,
91, 97

kurban 51, 52, 72

Kutlu 18, 19

Kuzey Afrika 17, 21

küfür 77, 83, 86

L

Lût 86

M

Mağrib 21

Martin Hinds 12, 24

maruf 96

Mecûsîler 28, 50, 51, 73

Medine 19, 48, 50

Mekke 19, 54, 57, 73, 92

Mervân 56

Meryem oğlu İsa 40, 42, 85

Mescid-i Nebevî 55

mezhepler tarihi 12, 14, 23,
25, 26, 27

Mısır 62

Michael Cook 12, 23, 24, 25
 miras 50, 52, 55, 64, 67, 68, 69,
 74, 77, 78, 88, 92, 98

Muâviye 62, 64, 80, 81

Muğîre b. Ahnes 63

muhacir 61

Muhakkime 21, 28

Muhammed b. İbrâhîm el-Kin-
 dî 25

Muhammed Sâlih Nâsır 12, 14,
 18, 25

Musa 42, 84, 85, 86

münafık 52, 53, 93, 94

Mürcie 6, 11, 12, 17, 18, 19, 23,
 24, 25, 26, 27, 28, 75, 79,
 80, 82, 83, 84, 86, 97, 99,
 100

Mürciîler 86

müşrikler 28, 48, 70

N

namaz 20, 70, 72, 75

nebi 43, 53, 82

Nebi 53, 56, 73, 77, 78, 92, 98

Necde 72, 76, 77

Necedât 11, 21, 23, 26, 28, 72,
 74, 75, 77, 86, 99

nesh 49

nifak 75

nikâh 51, 52, 72, 77, 78

Norman Calder 12, 25

Nuh 42, 85

O-Ö

Osman 15, 20, 25, 26, 27, 28,
 29, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 64, 66, 74, 79,
 80, 91, 99

Oxford 12

öldükten sonra dirilme 52

Ömer 20, 27, 55, 56, 57, 58, 59,
 81, 82

Ömer b. Abdülazîz 20

P

Patricia Crone 12, 15, 23, 24, 25

peygamberler 28, 86

puta tapanlar 72

putperest 51, 53, 69, 92

R

Râşid et-Tavîl 77

recm 70, 82

S

sadaka 61, 88

sahabe 72

Saîd b. Zeyd 55

Sâlim b. Zekvân 11, 12, 13, 15,
 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44,
 45, 47, 48, 49, 50, 52, 54,
 57, 65, 66, 69, 71, 73, 75,
 77, 79, 82, 84, 85, 86, 91,
 92, 97, 98, 101, 102

Sâlim el-Hilâlî 16

Samâilî 17

sapkınlık 67, 69, 76, 77, 78, 80,
 81, 82, 83, 84, 86, 87, 91,
 92, 93, 97, 98

es-Sayrâfi 22

Sebbâbe 11, 18, 27, 28, 82, 96

Sebeiyye 18, 27, 28, 82

Semûd 92

Sıffîn 28, 65, 79

Sistan 16

Sistânî 15

Sönmez Kutlu 12, 17, 23, 25, 79

Sufriyye 21

sünnet 70, 91, 96, 97

Sünnî 29, 77

Ş

Şam ehli 64

Şamlılar 81

Şarap 55

Şemmâhî 1, 15, 16, 17, 20, 101

Şiî 30, 82

Şirk 73, 75, 78, 79

T

tahkîm 28, 66

takıyye 72, 98

takva 27, 34, 37, 93

Talha 64, 80

tekfir 76, 78

tevhid 27

tövbe 61, 63, 70, 87, 95, 97

U-Ü

Umân 12, 16, 18, 21, 24

Üseyd b. Hudayr 55

V

Van Ess 18, 23, 25, 101

vâris 50, 51, 52, 69, 78

Velîd b. Ukbe 56, 58, 61

W

Wilferd Madelung 12, 23, 25

Y

Yahudi 73, 85

Yahyâ b. el-Kâmil 22

Yakub 85

Yemâme halkı 72

Yemân b. Rabâb 22

Yemen 21

yetim 74

Z

zekât 70, 72, 88, 96

Zeyd b. Sûhân 60

Zimmermann, Fritz 12, 15, 19,
23, 24, 25

zimmet ehli 73, 91

zina 93, 94

zinakâr 72, 75

Ziyâne b. Halfân el-Hârisiyye
19

Zübeyr 64, 80

سالَم بن ذِکْوَان

سیره

سالَم بن ذِکْوَان